EVROPSKÝ ČASOPIS EKONOMIKY A MANAGEMENTU

Svazek 6

4. vydání

2020

•

EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

Volume 6

Issue 4

2020

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4

Přístup redakce

«Evropský časopis ekonomiky a managementu» – mezinárodní časopis věnovaný aktuálním otázkam ekonomiky a managementu.

Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy. V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování (peer-rewiev) pro ověření vědecké kvalifikace článků.

Evropský časopis ekonomiky a managementu má velký zájem zejména o výzkumy v makroekonomických tématech, kteří mohou prokázat perspektívní způsoby rozvoje ekonomiky země a take odrážejí zkušenosti úspěšného rozvoje národního hospodářství.

Redakční kolégie:

Natalia Andrejeva, PhD., Doctor ekonomických věd, vedoucí výzkumník oddělení ekonomických a ekologických problémů pobřežních regionů, Ústav problemů trhu a hospodářských a ekologických studia (*Ukrajina*)

Artem Bardas, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, Nacionální technická univerzita «Dniprovská politechnika» (*Ukrajina*)

Anatolii Goncharuk, PhD., Doktor ekonomických věd, profesor, vedoucí katedry podnikové a obchodní administrativy a ekonomiky a podnikové bezpečnosti, Mezinárodní gumanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Igor Gucal, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, vedoucí katedry Financi podníků a pojišťování Ternopilské Národní ekonomická university (*Ukrajina*)

Natalia Ivashchuk, PhD., profesor, Akadémie hutníctví a hornictví v Krakově, fakulta managementu, karedra řízení v energetice (*Polsko*)

Mariuszcz Kudelko, PhD., profesor, Akadémie hutníctví a hornictví v Krakově, fakulta managementu, karedra správy zaměstnanců (personnel management) a Obchodního práva (*Polsko*)

Dagmar Levická, PhD., profesor, Akadémie hutníctví a hornictví v Krakově, fakulta managementu, karedra správy zaměstnanců (personnel management) a Obchodního práva (*Polsko*)

Oleksandra Moskalenko, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, Státní vysoké školy "Kyjivská národní ekonomická univerzita jm. Vadima Het´mana" (*Ukrajina*)

Marina Polevaya, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, Finanční univerzita pod vládou Ruské federace (*Rusko*)

Sergey Polevoi, PhD., Doctor technických věd, profesor, Finanční univerzita pod vládou Ruské federace (*Rusko*)

Inna Riepina, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, Státní vysoké školy "Kyjivská národní ekonomická univerzita jm. Vadyma Het´mana" (*Ukrajina*)

Beata Stępen´, PhD., Vedoucí business-studia pro absolventi Univerzity Vyšší Školy Ekonomické v Poznani (*Polsko*)

Stanislav Šidlo, PhD., profesor, Akadémie hutníctví a hornictví v Krakově, fakulta managementu, katedra řízení v energetice (*Polsko*)

Yurii Zajtsev, PhD., Doctor ekonomických věd, profesor, Státní vysoké školy "Kyjivská národní ekonomická univerzita jm. Vadima Het´mana" (*Ukrajina*)

Časopis je indexovaný v mezinárodních scientometrických databázech Index Copernicus International Journals Master List: https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46667

Editorial Policy

The European Journal of Economics and Management is international journal dedicated to topical issues of economy and management. The journal aims at publishing of high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contribution to relevant scientific fields. The journal works with anonymous peer-review system that verifies scientific quality of submitted articles.

The European Journal of Economics and Management has a particular interest in macroeconomic researches that may demonstrate promising ways of national economy development, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The European Journal of Economics and Management accepts original materials which are not under consideration elsewhere at the time of submission and does not accept already published materials.

Editorial Committee:

Natalya Andryeyeva, D. Sc. in Economic Science, Professor, main scientific specialist of the department of economic and ecological problems of seaside's regions, Institute of market, economic and ecological studies (*Ukraine*)

Artem Bardas, D. Sc. in Economic Science, Professor, Dnipro National University of Technology (*Ukraine*)

Anatoliy G. Goncharuk, D. Sc. in Economic Science, Professor, International Humanitarian University (*Ukraine*)

Igor Gutsal, D. Sc. in Economic Science, Professor, Ternopol National Economic University (*Ukraine*)

Natalia Iwaszczuk, dr hab., Professor, AGH University of Science and Technology, Faculty of Management, Head of the Department of Energy Administration (*Poland*)

Mariusz Kudełko, dr hab., Honoured Professor, AGH University of Science and Technology, Faculty of Management, Department of Personnel Administration and Economic Law (*Poland*)

Dagmara Lewicka, dr hab., Honoured Professor, AGH University of Science and Technology, Faculty of Management, Department of Personnel Administration and Economic Law (*Poland*)

Oleksandra Moskalenko, D.Sc. in Economic Science, Professor, State Higher Education Establishment "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman" (*Ukraine*)

Marina Polevaya, D.Sc. in Economic Science, Professor, Financial University under the Government of the Russian Federation (*Russia*)

Sergey Polevoi, D.Sc. in Technical Science, Professor, Financial University under the Government of the Russian Federation (*Russia*)

Inna Riepina, D.Sc. in Economic Science, Professor, State Higher Education Establishment "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman" (*Ukraine*)

Beata Stępień, Professor, Head of Postgraduate International Business Studies Poznan University of Economics (*Poland*)

Stanisław Szydło, dr hab., Professor, AGH University of Science and Technology, Faculty of Management, Department of Energy Administration (*Poland*)

Yurii Zaitsev, D.Sc. in Economic Science, Professor, State Higher Education Establishment "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman" (*Ukraine*)

The Journal is indexed in the Index Copernicus International Journals Master List:
https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46667

EVROPSKÝ ČASOPIS EKONOMIKY A MANAGEMENTU
Evidenční číslo: MK ČR E 22310
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle
http://eujem.cz

Table of contents

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND GOVERNANCE BY NATIONAL ECONOMY

Vasyl Kozyk, Olha Myshchyshyn, ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER CLUSTERS IN THE UKRAINIAN-POLISH CROSS-BORDER REGION 6

Lidiya Shergina, Alla Zhemba, Vita Kovtun, FORMATION OF MODERN MODEL OF RESOURCES MANAGEMENT IN THE ERA OF GLOBALIZATION 14

Maryna Naumova, MODELING AS A TOOL OF SOCIO-ECONOMIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY 20

Anna Vorona, REVIEW OF STATE TOOLS THAT FORM INNOVATION PRIORITIES OF THE NATIONAL ECONOMY 29

Anna Gramatik, Olena Bilous, SCIENTIFIC SUPPORT FOR CLUSTERIZATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONS 37

Dmytro Maslov, INEQUALITY AND PUBLIC DEBT FROM THE PERSPECTIVE OF THE REPRODUCTIVE APPROACH 43

Andriy Hrymalyuk, Pavlo Nesenenko, Tetyana Sukhova, THE TRANSFORMATION OF HUMAN ACTIVITY IN THE MODERN ECONOMY: METHODOLOGICAL AND THEORETICAL BASES OF ANALYSIS 51

MANAGEMENT IN ECONOMIC SECTORS

Mykhailo Hazuda, Myroslava Stetsiv, DEVELOPMENT OF BRANDING IN THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE INFLUENCE OF E-COMMERCE SYSTEM FORMATION 59

Oksana Nikishyna, Tetiana Lozova, Mykola Tarakanov, FORMATION AND REGULATION OF EFFECTIVE LOGISTICS CHAINS ON THE FRUIT AND BERRY MARKET IN UKRAINE 67

Viktoriia Kuzina, INVESTMENT AND INNOVATION COMPONENTS OF FORMATION OF THE MALT INDUSTRY IN UKRAINE 77

Yurii Matichyn, INVESTMENT AS AN EFFECTIVE INSTRUMENT FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION BUSINESS IN UKRAINE 83

ECONOMIC AND MANAGEMENT AT ENTERPRISES

Kateryna Vaskivska, Lyubov Lozinska, Julia Galimuk, MANAGEMENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF THE ENTERPRISE OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF CHANGES 89

Olha Vovk, METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF THE MECHANISM THAT IMPLEMENTS MODERNIZATION POTENTIAL OF THE INFRASTRUCTURE ENTERPRISES 98

Olena Yevseitseva, Daria Shkut, DIGITALIZATION OF MARKETING COMMUNICATIONS 104

FINANCES AND ECONOMIC ANALYSIS

Iryna Ambroziak, Nadiya Pylypiv, METHODICAL APPROACHES, METHODS AND PRINCIPLES OF FORMATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SECURITY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE 109

Alyona Lesyuk, IMPACT OF ACCOUNTS RECEIVABLE AND PAYABLE ON THE FINANCIAL CONDITION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE 115

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 125

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 131

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND GOVERNANCE BY NATIONAL ECONOMY

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.1

Vasyl Kozyk, PhD in Economics
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0003-4204-6026
Olha Myshchyshyn
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0001-7677-4625
Lviv Polytechnic National University, Ukraine

ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER CLUSTERS IN THE UKRAINIAN-POLISH CROSS-BORDER REGION

Василь Козик, к.е.н.
Ольга Мищишин
Національний університет "Львівська політехніка", Україна

ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ

Ukraine's strategic course towards European integration and deepening of the partnership with the EU today requires the intensification of cross-border cooperation with its western border areas. This, in turn, implies the expediency of intensifying the development of existing ones and the creation of new cross-border clusters in this territory. The article reveals the preconditions for the formation of cross-border clusters in Ukraine. Possibilities of connections with the Republic of Poland across the state border of Ukraine are determined. Cross-border regions of Ukraine are considered. The potential of formation and development of cross-border clusters in the Ukrainian-Polish cross-border region is assessed. The vectors of cluster development in Poland have been studied.
Keywords: competitiveness, cross-border cooperation, cross-border region, cluster, cross-border cluster.

Постановка проблеми. Важливу роль у формуванні стійких зовнішньоекономічних відносин та соціально-економічного розвитку України відіграє транскордонне співробітництво. Особливе призначення у сфері налагодження зв'язків та ефективної співпраці для покращення рівня та якості життя населення, економічного розвитку регіону, суспільного згуртування та максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва між державами-сусідами виконують прикордонні регіони.

На сьогоднішній день стратегічний курс України на європейську інтеграцію та поглиблення партнерства з ЄС обумовлюють необхідність інтенсифікації транскордонного співробітництва її західних прикордонних областей. У розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Польщею ці функції відводяться трьом прикордонним областям України (Волинській, Львівській та Закарпатській) та двом воєводствам Республіки Польща (Люблінському та Підкарпатському).

Постає необхідність у врахуванні важливості формування спільних організаційно-правових форм розвитку підприємництва на цій території, зокрема створення та налагодження функціонування

партнерств (змішаних торгово-промислових палат, ділових рад, торгових домів, бізнес-клубів тощо); налагодження технологічних ланцюжків (експортоорієнтовані підприємства, спільні підприємства та інші структури міжсекторних мережевих взаємодій); функціонування нових форм транскордонного співробітництва (кластерів, парків, центрів прикордонної торгівлі тощо).

Результатом оцінювання потенціалу формування та розвитку транскордонних кластерів повинні виступати відомості про: перелік транскордонних кластерів, які доцільно сформувати у тих чи інших транскордонних регіонах; орієнтовний склад цих кластерів; перелік учасників, яким доцільно приєднатися до вже існуючих на теперішній час транскордонних кластерів та передбачення визначення соціально-економічних наслідків утворення цих кластерів для кожного з їх потенційних учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню теоретичних і практичних аспектів регіональної політики, зокрема щодо формування та розвитку кластерів кластерів в Україні приділено в працях таких науковців, як Войнаренко М. П., Гоблик В.В., Давимука С.А., Кизим М.О., Кузьмін О. Є., Маслак О.О., Мельник М.І., Мікула Н.А., Репп Г.І., Соколенко С.І., Федулова Л. І., Хаустова В.Є. та інші.

Однак, незважаючи на значний здобуток наукових праць, дослідження питання формування та розвитку транскордонних кластерів в Україні немає достатнього наукового обґрунтування.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінювання потенціалу формування та розвитку транскордонних кластерів в українсько-польському-транскордонному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На розвиток держави та її безпеку суттєво впливають не лише економічні переваги розміщення, а й певні політичні процеси в навколишньому світі. Тому в останні десятиріччя прийнято оцінювати не тільки економіко-географічне, а й геополітичне положення країни. Воно дещо ширше розглядає географічне положення держави, аналізуючи її територіальні відносини з іншими країнами та великими природними об'єктами, які мають на неї істотний політичний, економічний, екологічний та соціальний вплив. Оцінюючи геополітичне положення країни, природні об'єкти розглядають передусім з позицій того, утруднюють вони взаємодію даної країни з іншими країнами, чи сприяють їй.

Одним із параметрів геополітичного положення країни є довжина кордону з державами, що з нею межують. Чим вона більша, тим ширший фронт взаємодії країн, тобто їх взаємовплив. Варто зауважити, що Україна є державою з високою питомою вагою прикордонних територій – 19 із 25 її областей межують із сусідніми державами (табл.1).

Таблиця 1

Державний кордон України

Суміжні держави		Сухопутна ділянка кордону, км		Морська ділянка кордону, км
		сухопутна	у т.ч. річкова	
1.	Польща	542,39	287,3	
2.	Словаччина	97,852	2,3	
3.	Угорщина	136,7	85,1	
4.	Румунія	613,8	292,2	33
5.	Молдова	1222	267	452 (Придністров'я)
6.	Росія	1974		321
7.	Білорусь	1084,2	325,9	
8.	Болгарія, Грузія, Туреччина			549
Всього 6992,982 км		5637,982		1355

Джерело: сформовано авторами на основі[1]

Так, Україна на суходолі межує з Росією (1974 км), Білорусією (1084,2 км), Польщею (542,39 км), Словаччиною (97,85 км), Угорщиною (136,7 км), Румунією (613,8 км) і Молдовою (1222 км). Загальна протяжність українського кордону становить 6992,982 км, з них 5670,94 км припадає на сухопутну ділянку кордону. Південний кордон України проходить зовнішньою межею українських територіальних вод. Загальна довжина морського кордону становить 1355 км, з них по Чорному морю – 1056,5 км, по Азовському морю – 249,5 км, по Керченській протоці – 49 км.

[1] Вікіпедія (2020). *Державний кордон України* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_кордон_України> (2020, липень, 31).

Периметр державного кордону України охоплюють: українсько-російський; українсько-білоруський; українсько-румунський; українсько-молдовський; українсько-угорський, українсько-словацький та українсько-польський транскордонні регіони (табл. 2). Окрім того, є морські кордони в басейнах Чорного та Азовського морів, які визначають морські транскордонні регіони (з Грузією, Туреччиною, Румунією, Росією та Болгарією).

Таблиця 2

Транскордонні регіони України

Транскордонний регіон	Області, що входять до його складу	
Українсько-російський	10 областей:	
	Донецька, Луганська, Харківська, Сумська та Чернігівська області України	Брянська, Курська, Бєлгородська, Воронезька та Ростовська області Росії
Українсько-білоруський	7 областей:	
	Волинська, Рівненька, Житомирська, Київська та Чернігівська області України	Берестейська та Гомельська області Республіки Білорусь
Українсько-румунський	4 області та 5 повітів (жудеців):	
	Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області України	5 повітів (жудеців) Румунії: Сату-Маре, Марамуреш, Счава, Ботошань та Тулча
Українсько-молдовський	5 районів, 2 автономні утворення та 3 області	
	Чернівецька, Вінницька, Одеська області України	5 районів Молдови: Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономні утворення – Придністровська республіка та Гагаузія
Українсько-угорський	3 області	
	Закарпатська область України	2 області (медьє) Угорщини: Саболч-Сатмар-Берег та Боршод-Абауй-Земплен
Українсько-словацький	1 область та 2 краї	
	Закарпатська область України	Кошіцький та Прешувський краї Словаччини
Українсько-польський	3 області та 2 воєводства	
	Закарпатська, Волинська та Львівська області України	Люблінське та Підкарпатське воєводства Польщі

Джерело: сформовано авторами на основі[1]

Зважаючи на те, що сучасний світ є чітко орієнтованим на інновації та різні форми прогресу, динамічний розвиток економік та суспільств, все частіше асоціюється із співробітництвом і кооперацією. Великої популярності та визнання набувають також різні форми територіального співробітництва, в т.ч. транскордонне співробітництво. Міста, громади та регіони свідомо намагаються створити свої конкурентні переваги та привабливу пропозицію, пристосовуючи їх як до потреб і уподобань внутрішніх клієнтів, тобто мешканців та місцевих підприємств, так і до очікувань зовнішніх клієнтів, таких як туристи чи інвестори. Більше того, доступні в межах Європейського Союзу програми та системи підтримки призвели до зміни так званих «центрів прийняття рішень», які колись знаходились в центрах міст, а тепер локалізовані у конкретних регіонах. Це позитивно вплинуло на розвиток цих регіонів, а також стало каталізатором транскордонного співробітництва та сприяло розвитку інтеграційних процесів в прикордонних районах.

[1] Мікула, Н. А., Толкованов, В. В. (2011). *Транскордонне співробітництво*. Київ: Крамар.

Визначаючи геополітичне положення держави відносно інших країн, потрібно враховувати не лише їхні індивідуальні особливості, а й їхню належність до певних союзів та угруповань. Провідною ідеєю української зовнішньої політики є вступ нашої держави до європейських і євроатлантичних об'єднань. Особливістю геополітичного положення України є її одночасне межування на заході з 4 країнами-членами ЄС – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Такі переваги надають перспективність реалізації у галузі транскордонного співробітництва нові можливості.

Значною мірою від самої України залежить, щоб її кордони (особливо західні) виконували контактну, а не бар'єрну функцію. Особливе призначення у сфері налагодження зв'язків та ефективної співпраці для покращення рівня та якості життя населення, економічного розвитку регіону, суспільного згуртування та максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва між державами-сусідами виконують прикордонні регіони. У розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Польщею ці функції відводяться трьом прикордонним областям України (Волинській, Львівській та Закарпатській) та двом воєводствам Республіки Польща (Люблінському та Підкарпатському). Загальна площа українсько-польського транскордонного регіону становить 97 678 км2 , де українська частина складає 54 720 км2, а польська – 42 968 км2. Він є густонаселеним регіоном – щільність населення становить 93,2 ос./км2. На його території проживає 9109,5 тис. осіб[1].

Зв'язок між Україною та сусідніми з нею країнами здійснюється через 230 пунктів пропуску та пунктів контролю, зокрема 17 з них діють на кордоні з Республікою Польща (табл. 3).

Таблиця 3

Діючі пункти пропуску та пункти контролю по ділянкам кордону України з Республікою Польща

Пункти пропуску			
За видами сполучення	Кількість	Населений пункт в Україні	Населений пункт в Польщі
Автомобільний пункт пропуску	8	Рава-Руська	Хребенне
		Шегині	Медика
		Ягодин	Дорогуськ
		Устилуг	Зосін
		Краківець	Корчова
		Смільниця	Кросьценко
		Грушів	Будомєж
		Угринів	Долгобичув
Залізничний пункт пропуску	6	Рава-Руська	Верхрата
		Рава-Руська	Хребенне
		Хирів	Кросьценко
		Ягодин	Дорогуськ
		Володимир-Волинський	Хрубешув
		Мостиська	Пшемисль
Пункти котролю			
Пункт котролю	3	Лудин	
		Ізов	
		Львів	
Всього	14		

Джерело: сформовано авторами на основі[2]

[1] NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv, 52.
[2] Офіційний сайт державної прикордонної служби України (2020). *Пункти пропуску через державний кордон України* <http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku> (2020, липень, 31).

Співпраця Польщі та України в даному транскордонному регіоні здійснюється в межах створених в 1995 році транскордонного об'днання "Єврорегіон "Буг" та міжрегіональної організації "Карпатський єврорегіон" та шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах. В рамках цих єврорегіонів було реалізовано ряд проектів та програм, спрямованих на розбудову кордону та створення прикордонної інфраструктури, охорону навколишнього середовища, розвиток місцевого самоврядування. Здійснювалося співробітництво між працівниками органів освіти, науки, культури, туризму, охорони здоров'я, правопорядку, статистики, охорони навколишнього середовища тощо[1].

Східні прикордонні області Польщі та західні прикордонні області України активно беруть участь у доступних операційних програмах ЄС і громадські організації є основними бенефіціарами фінансових ресурсів зі структурних фондів ЄС. Важливими інструментами транскордонного співробітництва, які були вдало застосовані в українсько-польському транскордонному регіоні та ефективно впливають на його соціально-економічний розвиток є Програма Добросусідства Польща-Білорусь-Україна INTERREG IIIA / Tacis CBC 2004–2006 (Програма Добросусідства) та Програма транскордонного співробітництва ЄІСП Польща-Білорусь-Україна 2007-2013[2].

Реалізація проектів цих програм дозволяє прикордонним територіям України зменшувати територіальні, культурні та суспільні диспропорції за рахунок тісної співпраці з більш економічно та соціально розвиненими прикордонними регіонами Республіки Польща та підвищувати рівень життя місцевого населення. На сьогодні продовжує і розширює співпрацю, яка попередньо здійснювалась в рамках цих двох програм, в прикордонних регіонах трьох країн Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2014-2020, що діє у рамках Європейського Інструменту Сусідства (ЄІС).

Активізація інтеграційних процесів, пов'язана із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і «тимчасовим» застосуванням Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) з 1 січня 2016 року, прискорює входження прикордонних регіонів у європейський економічний простір. Ці процеси, відповідно, впливають і на просторову організацію економіки прикордонних регіонів: на місткість та наповненість внутрішніх регіональних ринків товарів та послуг, сегментацію прикордонних ринків товарів, послуг, праці тощо, локалізацію та спеціалізацію суб'єктів господарювання на прикордонних територіях тощо.

Зважаючи на це, необхідно враховувати важливість формування спільних організаційно-правових форм розвитку підприємництва на цій території, зокрема створення та налагодження функціонування партнерств (змішаних торгово-промислових палат, ділових рад, торгових домів, бізнес-клубів тощо); налагодження технологічних ланцюжків (експортоорієнтовані підприємства, спільні підприємства та інші структури міжсекторних мережевих взаємодій); функціонування нових форм транскордонного співробітництва (кластерів, парків, центрів прикордонної торгівлі тощо).

Сприяння розвитку нових форм транскордонного співробітництва має бути важливою ціллю державної політики у сфері транскордонного співробітництва. Доцільно говорити про кластерний тип просторової організації економіки у прикордонних з ЄС регіонах України, оскільки створення та функціонування спеціалізованих кластерів з виробництва продукції на експорт, що відрізнятимуться інфраструктурним комплексом і кваліфікованими кадрами, сприятиме підвищенню мобільності людей, товарів і послуг у транскордонному просторі, налагодженню ланцюгів доданої вартості і відповідно розвитку підприємницького середовища і в кінцевому результаті зростанню якості життя мешканців.

До того ж здійснення політики концентрації технічної та соціальної інфраструктури у вибраних точках росту, а не рівномірного розподілу в регіоні, призведе до значної економії коштів на їх створення та підвищення ефективності їхнього використання. При цьому, підготовку персоналу слід здійснювати також за кластерним принципом, зосередивши її у навчальних центрах Західного регіону України.

В Україні спостерігаються регіональні ініціативи формування транскордонних кластерів, зокрема в українсько-польському транскордонному просторі виявлено наступні транскордонні кластери та кластерні ініціативи (табл.4).

---

[1] Головне управління статистики у Львівській області (2018). *Веб-проект наукового інформаціно-статистичного транскордонного кластеру "Інфостат"* <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/> (2020, липень, 31).

[2] Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна на 2007-2013 роки (2020). *Головна сторінка* <http://www.pl-by-ua.eu/ua.3> (2020, липень, 31).

Таблиця 4

Транскордонні кластери та кластерні ініціативи в українсько-польському транскордонному регіоні

Львівська область	
Науковий інформаційно-статистичний кластер "Інфостат-Україна-Польща"	Функціонує з 2013 року в українсько-польському транскордонному регіоні. Учасниками кластеру з української сторони є ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України", Головне управління статистики у Львівській області, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівська обласна спілка економістів України та з польської сторони Статистичне управління Підкарпатського воєводства, Жешувський університет, Центр статистичних досліджень і освіти ГУС Польщі
Транскордонний туристично-рекреаційний кластер	Програма добросусідства "Польща-Білорусь-Україна" на 2007-2013 рр. в українсько-польському транскордонному регіоні
"Люблінський Еконергетичний Кластер"	Почав функціонувати як транскордонний шляхом залучення учасників із української сторони, а саме – "Центру впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії". До даного кластеру входить також холдингова структура , яка має підрозділ на українській стороні – СП "ТзОВ КомЕкоЛьвів". Можна очікувати подальший розвиток цього транскордонного кластеру в сфері екоенергетики у зв'язку із актуальністю проблеми енергозбереження та використання відновних ресурсів та вторинної переробки з огляду на пріоритети фінансової підтримки ЄС
Волинська область	
Польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер	Підписано угоду про його створення (31.10.2014 р.). між Люблінською регіональною туристичною організацією, Волинським туристичним кластером та Брестським туристичним кластером. Організація транскордонного туристичного кластеру в рамках Програми "Польща-Білорусь-Україна 2007-2013" передбачала створення 5 центрів туристичної інформації та прокату спорядження.
Івано-Франківська область	
Лісовий транскордонний кластер	Запропоновано дві транскордонні кластерні ініціативи згідно з Проектом "Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів". Першу – як частину прикордонних карпатських регіонів України та суміжних країн, другу – також у складі карпатської прикордонної частини України та суміжних країн. Жоден з них не діє, проте існує суттєвий потенціал їх функціонування.
Транскордонний туристично-рекреаційний кластер	
Транскордонний кластер інновацій	Створено 19.02.2015 р. між Хелмською господарською палатою Спілка з обмеженою відповідальністю та Східноєвропейським національним університетом імені Лесі Українки. Метою є організація професійних практик у Республіці Польща для студентів Східноєвропейського університету в сфері, передбаченій навчальними програмами вишу.

Джерело: сформовано авторами на основі[1]

Дані таблиці 1 свідчать проте, що Україна вже має певний досвід у створенні транскордонних кластерів в межах українсько-польського транскордонного регіону. Проте, окремі з них в силу певних обставин не набули свого подальшого розвитку, а декотрі так і не були створені, залишившись лише кластерними ініціативами.

Разом з тим, на сьогоднішній день Україна, як важлива складова політико-географічного регіону Центрально-Східної Європи, беручи безпосередню участь у процесі європейського та регіонального співробітництва, розглядає поглиблення європейських інтеграційних процесів як один із пріоритетних напрямів свого подальшого розвитку, прагне посісти гідне місце у своєму геополітичному оточенні та сприяти зміцненню його безпеки. Це в свою чергу передбачає доцільність

[1] NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv, 52.

активізації розвитку існуючих та створення нових транскордонних кластерів на території західних прикордонних областей, зокрема шляхом реорганізації вже існуючих в Україні єврорегіонів.

Транскордонні регіони, однорідні з точки зору географії та природи, історично та економічно пов'язані, розташовані в прикордонній смузі та перетинаючи хоча б один кордон, в даний час стають ареною розвитку інноваційних форм міжгалузевого партнерства, яке зазвичай бере свій початок із спільних проектів Європейського Союзу, але з часом мають шанс трансформуватися в довготривалі та постійні інституційні форми співпраці, зокрема, такі як транскордонні кластери[1].

Що стосується потенціалу розвитку кластерів, в тому числі транскордонних, з боку Польщі, то Кшиштоф Кристовський, віце-президент роботодавців Республіки Польща (найстарішої організації, що об'єднує роботодавців у Польщі), президент Асоціації роботодавців «Польські кластери», президент Асоціації роботодавців «Федерація авіаційних фірм», президент Сілезького авіаційного кластеру, а з 2020 року обраний віце-президентом Європейського кластерного альянсу, маючи значний досвід в цій сфері, на сьогоднішній день акцентує увагу на ключовій ролі кластерів в економічному відродженні єдиного європейського ринку у напрямку «зеленого» та цифрового майбутнього континенту[2]. Він говорить про те, що кластери Польщі є практиками бізнесу, які співпрацюють з компаніями. Вони підключають понад 120 000 організацій, в яких працює приблизно 20 відсотків населення Європейського Союзу. Польські кластери, мабуть, є найбільш ефективною формою підтримки підприємств, включаючи малі та середні підприємства, адже вони є гнучкими, дешевими та «спритними» організаціями. Кластери представляють усі галузі європейської економіки, але не є суто галузевими.

З огляду на свій мережевий характер кластери Польщі спільно проводять багато міжгалузевих проєктів між підприємцями та вченими з різних країн-членів Європейського Союзу, і таким чином, виступають найбільш проєвропейським рухом в економічній сфері. Кластери – це також найкращий інструмент інтеграції науки з економікою, що не лише функціонують на стику цих двох сфер, але й включають ці групи у свій рух. Це велика сила, яка досі застосовувалася набагато нижче своїх можливостей і має потужний потенціал для одночасного керування великими групами компаній з різних секторів з метою пошуку шляхів покращення ситуацій й допомоги в кризових умовах сучасного суспільства.

Зараз настав час кластерам стати відповідальними за здійснення промислової політики Європейського Союзу. Це може бути «зелена» економіка, діджиталізація, галузь 4.0 і навіть європейський авіаційний та оборонний сектор. Кластери Польщі прагнуть бути партнером Європейської комісії майже на рівні з великими корпораціями, розуміючи при цьому, що Європейська Комісія спрямовуватиме державні гроші саме туди, де вони будуть примножені на партнерство з «приватними грошима» та принесуть «приватні інвестиції».

Кластери Польщі відкриті для Програми спільних кластерних ініціатив, але, беручи до уваги нові обставини та стратегію наступного покоління, така кластерна ініціатива повинна бути значно більшою та краще фінансуватися, ніж планувалося спочатку. Незважаючи на те, що в Польщі активно діє як на національному, так і на глобальних ринках ряд кластерів, проте з'являються нові вектори їх розвитку – потрібно приділяти більше відповідальності, більше довіри, і тоді можна буде досягти більшого результату як для Республіки Польща, так і для Європи загалом.

Висновки. Отже, в сучасних умовах підвищення важливості транскордонного співробітництва між Україною та сусідніми країнами саме кластерні моделі можуть стати одним із ефективних інструментів створення внутрішніх конкурентних переваг вітчизняного підприємництва, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць та ефективного ринку праці, налагодження комунікаційних зв'язків з метою ведення діалогу між діловими, урядовими та науковими колами, створення сприятливих умов для розвитку інновацій та трансферу технологій, розвитку інфраструктури тощо, і як результат – забезпечення сталого розвитку регіонів і всієї економіки країни на шляху до повного входження у світовий економічний простір.

[1] Howaniec, H., Kurowska-Pysz, J. (2014). Klaster jako instrument rozwoju polsko-słowackiej współpracy transgranicznej. *Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej*. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5616>. (2020, July, 31).

[2] Krystowski, K. (2020). Dlaczego klastry powinny być rozszerzone? *Klastry Polskie* <https://klastrypolskie.pl/news/wywiad-dlaczego-klastry-powinny-byc-rozszerzone-,375.htm>. (2020, July, 31).

References:

1. Wikipedia (2020). *Derzhavnyy kordon* [State border of Ukraine]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_кордон_України> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
2. Mikula, N. A., Tolkovanov, V. V. (2011). *Transkordonne spivrobitnytstvo* [Cross-border cooperation]. Kyiv: Kramar. [in Ukrainian].
3. NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv. [in English].
4. Ofitsiynyy sayt derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny [Official site of the State Border Guard Service of Ukraine] (2020). *Punkty propusku cherez derzhavnyy kordon Ukrayiny* [Checkpoints across the state border of Ukraine] <http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
5. Holovne upravlinnya statystyky u Lvivskiy oblasti [Main Department of Statistics in Lviv Region] (2018). *Veb-proekt naukovoho informatsino-statystychnoho transkordonnoho klasteru "Infostat"* [Web project of scientific information and statistical cross-border cluster "Infostat"]. <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
6. Prohrama transkordonnoho spivrobitnytstva Polshcha-Bilorus-Ukrayina na 2007-2013 roky [Poland-Belarus-Ukraine cross-border cooperation program for 2007-2013] (2020). *Holovna storinka* [Home page] <http://www.pl-by-ua.eu/ua,3> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
7. NAS of Ukraine (2015). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Howaniec, H., Kurowska-Pysz, J. (2014). Klaster jako instrument rozwoju polsko-słowackiej współpracy transgranicznej [Cluster as an instrument for the development of Polish-Slovak cross-border cooperation]. *Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej* [Scientific Publisher of the University of Business in Dąbrowa Górnicza.]. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5616>. (2020, July, 31). [in Polish].
9. Krystowski, K. (2020). Dlaczego klastry powinny być rozszerzone? [Why should clusters be extended?] *Klastry Polskie* [Polish clusters] <https://klastrypolskie.pl/news/wywiad-dlaczego-klastry-powinny-byc-rozszerzone-,375.htm>. (2020, July, 31). [in Polish].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.2

Lidiya Shergina, PhD in Economics
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0001-9031-0616
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
Alla Zhemba, PhD in Economics
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0003-0268-3258
National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine
Vita Kovtun, PhD in Economics
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0001-7212-6700
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

FORMATION OF MODERN MODEL OF RESOURCES MANAGEMENT IN THE ERA OF GLOBALIZATION

The publication considers the features of defining resource management as a qualitatively new model of environmental management in the spatial context. Ways of ensuring rational use and conservation of natural resource potential on the criteria of sustainable development are outlined. It has been proven that environmental degradation is a key factor in economic development; economic growth is an integral part of economic development. Qualitative transformations, which take place in the context of intense economic growth, are a powerful impetus for the transition of the economy from pre-industrial to industrial, from industrial to post-industrial stage of development. Economic development, accompanied by structural changes, contributes to the reduction of man-made load on the environment.

Keywords: environmental management, resource management model, economic mechanism of environmental management, economic growth, structural shifts, environmental development of economic development.

Problem setting. The main objective of the state regional policy of Ukraine at the present stage of development is to create conditions that will allow the regions to fully realize their existing potential, make the maximum contribution to the national economy, and gain competitive advantages in the foreign market. Only the prudent policy of the state and its regions in the context of the formation of a modern model of natural resource management can ensure that these tasks are fulfilled. Unfortunately, it can be stated that resource dominance in the context of regional development in the priority state tasks is still absent. These gaps occur in the Millennium Development Goals [1,2,3], especially in the Ukrainian version.

It is also important to note that a certain disadvantage of existing theories of economic development is the neglect of the environment. Sustaining the environment should become an organic element not only of economic theory but also of the economic development of all countries in the world. It is a healthy environment that is a key factor in economic development for both present and future human civilization. The idea of protecting and preserving the environment is the basis of sustainable development.

The purpose of the paper. To fill a niche of scientific research concerning the development of resource management ideology in the spatial context, to better formulate the strategy of the natural resource management of the region.

---

[1] *Стратегія національної екологічної політики на 2010-2020 роки, 2010* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України* <http://www.ueplac.kiev.ua/downloads/outputs/output_00331.pdf> (2020, June, 20).
[2] *Цілі розвитку тисячоліття – Україна* (Міністерство економіки України). Національна доповідь. <http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf> (2020, June, 20).
[3] *Розпорядження про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки, 2011* (Кабінет міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80> (2020, June, 20).

Presentation of the main material. Formation of theoretical and methodological, organizational and economic foundations of environmental economics and resource management have always been in the focus of scientists, experts and practitioners and duly reflected in scientific works of many domestic and foreign scientists and economists, including A. Balatsky, B. Burkinsky, O. Veklic, T. Galushkina, L. Grinov, M. Dolishny, B. Danylyshyn, S. Doroguntsov, E. Mishenin, L. Melnik, V. Kravtsiv, V. Tregobchuk, Y. Tunytsy, M. Hvesik, V. Shevchuk, E. Khlobistov and others[1,2,3,4,5].

Scientists have analyzed the features of the relationship between nature, society and economy, which confirms the close relationship between natural and economic factors and the development of society. However, the problem of multi-vector interpretation of some concepts remains unresolved today. In particular, this refers to "resource management" and the many related terms used in the scientific field.

In recent decades, a system of environmental management has been finally established in Ukraine[6] . There are two main periods of development of this system:

• regulatory – from the 1960s to the early 1990s, when a number of legislative acts on environmental protection were adopted;

• ecological and economic, since 1991, when the Law of Ukraine "On Environmental Protection" was introduced, which laid down the principles of formation of economic mechanisms of environmental management and nature conservation activities.

Further development of this mechanism with different degree of completeness was carried out in the land, water, forest, legislation on the subsoil, on the protection of atmospheric air, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and in a number of other guidance and regulatory documents developed in accordance with the specified Law.

The emergence of new economic, social and environmental priorities, based on new balanced structures of production and consumption, new technologies and forms of investment, necessitates the transformation of national management systems at local, regional, national and global levels, whose main task is to harmonize relations in the system “nature is society”. In this regard, the development of natural resource management systems and their achievement of such a level of perfection, which would ensure the harmonious development of production and natural resource potential, would allow to reconcile the "goals" of human management with the "goals" of self-regulation of natural ecosystems and avoid environmental degradation. It is scientifically substantiated that the advancement of Ukraine on the trajectory of sustainable development through a balanced consistent structural policy is impossible without defining the ecological dominant as a qualitatively new paradigm of environmental management.

The development of economic theory changed and updated the content of the category "economic development", expanding and supplementing the number of factors that influence the process of economic development of the world. The main factors affecting the process of economic development include the improvement of the level of skills of employees, innovation, NTP (knowledge, science, technology, technology), improvement of the quality of capital resources. However, the key, even stimulating, factor in economic development today is the deterioration of the environment. It is the deterioration of the environment that pushes both people and society towards self-preservation, which is impossible without improving the level of skills of employees, enhancing innovation, improving the quality of capital resources and improving technology.

Economic growth is an integral part of economic development. Economic growth is the quantitative growth of such indicators of the economy as: GDP growth, growth of economically active population, aggregate supply and demand, capital, etc. There are extensive and intensive types of economic growth.

---

[1] Галушкіна, Т. П. (2006). *Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм)*. Одеса: ІНВАЦ.

[2] Буркинський, Б. В., Галушкіна, Т. П. (2006). Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина. *Економіст*, 9, 20-23.

[3] Данилишин, Б. М., Дорогунцов, С. І., Міщенко, В. С. (1999). *Природо ресурсний потенціал сталого розвитку України*. Київ: РВПС України НАН України.

[4] Дорогунцов, С. І., Хвесик, М. А., Головинський, І. Л. (2002). *Водне господарство України: сучасний стан та перспективи розвитку*. Київ: РВПС України НАН України.

[5] Хвесик, М. А., Голян, В. А. (2006). *Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика*. Київ: Книжкове вид-во НАУ.

[6] Коломийчук, В., Шевчук, Л., Шульга, С. (2002). *Стратегічні засади соціальної економічного розвитку регіону (на матеріалах Тернопільської області)*. Львів: Львівська брама.

A characteristic feature of extensive type of growth is an increase in production due to the additional involvement of labor and production potential and an increase in the extraction of natural resources, which eventually results in the degradation and destruction of the environment. It is obvious that the extensive type of economic growth is environmentally harmful and anti-economic, that is, from a certain point in time, the environmental losses of mankind will increase faster than it will produce benefits to meet their needs. In turn, intensive economic growth involves the efficient use of natural resources through a new safe combination of factors of production, which allows us to preserve the environment and to enhance the economic well-being of both the individual and society as a whole.

Intensive type of economic growth is the form in which economic development should manifest itself in the modern economy. In its framework, on the one hand, provided high quantitative indicators, and the second – is the restructuring of the economy. In other words, intensive type of economic growth is a powerful impetus for changing the economy, its transition from one stage of development (pre-industrial, industrial) to another, new, more advanced (post-industrial).

Economic development at the pre-industrial, industrial and post-industrial stage can occur both extensively and intensively. Extensive type of economic growth is accompanied by quantitative shifts in the economy with its constant structure. Due to the extensive type of economic growth, the creation of GDP per capita is due to the functioning of environmentally dangerous industries.

The intense type of economic growth is accompanied by qualitative shifts in the economy and changes in proportions in its structure. Due to the intense type of economic growth, the level of anthropogenic load on the environment is reduced due to the increase in the production of high-tech, science-intensive and environmentally friendly products, which has a positive impact on the state of the natural environment around the world. At the postindustrial stage of development, the intense type of economic growth breaks down into sustainable and environmentally polluting subtypes of development. The nature-polluting subtype of development leads to an increase in the well-being of each member of society and an increase in anthropogenic load on the environment. Sustainable development subtype contributes to the welfare of every member of society. But unlike the nature-polluting subtype of development, there is a reduction in the level of man-made load on the environment. That is, the "sustainable subtype of development" is economic development in the conditions of formation of post-industrial society, which is accompanied by structural shifts that contribute to the simultaneous reduction of man-made load on the environment and increase of well-being.

The most important functional elements of the state environmental management system are the following components of the economic mechanism of environmental management and environmental activities, namely:

• mechanisms for collecting environmental pollution and for the special use of natural resources;

• the mechanism of compensation for damages caused by violation of environmental legislation.

The economic mechanisms of environmental management and conservation in Ukraine are based on the following main principles:

• payment for the special use of natural resources and for the harmful impact on the environment;

• the targeted use of funds from fees for special use of natural resources and environmental pollution to eliminate sources of pollution, restore and maintain natural resources in a proper state.

The main purpose of the economic mechanisms of environmental management and conservation is:

• stimulation through the introduction of environmental and economic instruments of environmental users to reduce the adverse impact on the environment, rational and economical use of natural resources and reduce the energy and resource intensity of the unit of production;

• creating a source of funding for environmental measures and works at the expense of funds received from environmental fees and payments, independent of state and local budgets.

With the adoption of the new version of the Law of Ukraine “On Environmental Protection”[1], the legislative, institutional and regulatory frameworks are being restructured. At present, one of the priority areas for the implementation of environmental policy is the improvement of the system of integrated environmental management, interagency coordination, mandatory integration of the environmental component into the programs of development of economic sectors. To this end, a number of measures have been implemented in Ukraine and regulatory documents have been adopted, the adoption of which in the

[1] *Закон про охорону навколишнього природного середовища, 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (2020, June, 20).

future will create conditions for improving the effectiveness of environmental policy by improving legislation and bringing it in line with international standards and requirements[1].

In this regard, the idea of developing appropriate initiatives towards the implementation of an effective model of environmental resource management is declared, taking into account certain limitations that exist in the territorial context[2]. These include, but are not limited to:

– legally declared status of the territory (such as recreational, nature protected, etc.);
– the originality and uniqueness of the nature of the resource potential;
– limited property rights;
– level of development of environmental infrastructure;
– the effectiveness of environmental management tools at the local level;
– level of environmental awareness and mentality of the local community.

Thus, the prerequisites for the development of environmental management can be considered:

– threatening state of use and deepening degradation of natural resources;
– the ineffectiveness of the judicial system regarding the protection against overexploitation of the nature of the resource potential, including at the regional level;
– insufficient development of the legislative and regulatory framework on the regulation of rational environmental management at the state level;
– lack of appropriate state institutions that ensure the development of innovations and the transfer of green technologies;
– insufficient role of public institutes and environmental education.

In view of the above, it can be argued that the ideological platform of resource management needs to be more clearly defined in the spatial context. Resource management is a qualitatively new model of environmental management in the spatial context, which aims at ensuring the rational use and conservation of natural resource potential on the criteria of sustainable development, resource conservation and dominance of national interests.

It can be stated that, traditionally, the assessment of the efficiency of the use of the natural resource potential is determined mainly by the level of increase of the volumes of environmental fees / payments and their revenues to the budgets of all levels. However, according to the research, the volumes of accumulated financial resources from fees for special use of natural resources in the Consolidated Budget, showing the increase of absolute values, show, first, the reduction of their share in the total amount of the Consolidated Budget by years, and secondly a constant imbalance between the revenue and expenditure components. Over the last decade, significant fluctuations in resource efficiency have been observed, which are proposed to be calculated as the ratio of the amount of expenditures for the protection and rational use of natural resources to the fee for special use of natural resources, especially at the local level.

It should be noted that in Ukraine for many years the inappropriate use of funds received from fees for the special use of natural resources, in particular, water resources, discredit the main purpose of making these fees and negate the effects of the main levers of the economic mechanism of environmental management, aimed in particular at protection and reproduction water resources.

Significant fluctuations in the efficiency ratio of resource use, especially at the local level, indicate an underfunding of the environmental sector, since natural resource receipts under the environmental legislation must have a targeted nature of use.

Together with the reduction of the share of fees for special use of natural resources in the revenues of the consolidated budget of Ukraine, over the last decade, the tendency to widen the gap between the amount of revenues from the fees for special use of natural resources to the State and local budgets and expenditures for their protection has prevailed.

The existing environmental management system is based on the performance of distributive functions by its subjects and consists of subordinate subsystems, each of which at the level of individual entities has its structural, organizational, scientific, methodological and technical bases. Meanwhile, the operation of the resource management system should be carried out at three levels, distributed according to the territorial principle:

– nationwide – covers the priority areas and objectives of resource management across the country;

[1] Галушкіна, Т. П. (2010). *Екологічний аудит водогосподарських систем*. Одеса: Фєнікс.
[2] Жемба, А. Й., Галушкіна, Т. П., Пастушенко, О. В. (2008). Теоретичні підвалини формування системи екологічного менеджменту в територіальному розрізі. *Вісник національного університету водного господарства та природокористування, 4 (44)*, 24-34.

– regional – covers priority directions and tasks of resource management on a territorial scale;

– local – covers priority directions and tasks of resource management on the scale of individual territories (sites) with high anthropogenic load.

It is necessary to define strategic vectors for improving the legislative and regulatory field in the direction of ensuring the principles of resource management. In this context, it is proposed to supplement the existing legislative framework with qualitatively new postulates in the context of establishing effective resource management and to consider the feasibility of more prudent planning in this area, which, first, should eliminate the existing imbalance between budgetary resources and their expenditures for environmental protection, secondly, to set a lower regulatory limit for these indicators within the state (local) budgets;

Conclusion. The rational use and reproduction of natural resources have become one of the most pressing problems of humanity. Along with the global, the problem of environmental protection and the rational use of natural resources has a pronounced regional character and plays a special role in the intensification of production based on the acceleration of scientific and technological progress.

In addition, it is advisable to better formulate a strategy for environmental management of the region, taking advantage of the potential for renting budgets at all levels. Strengthening the financial component of environmental management at the regional level is an essential part of implementing a plan of action to ensure a proper return on natural capital.

Thus, the development of environmental management is determined by the possibilities of resolving issues, on the one hand, on the state and volume of financing in the field of environmental protection, use of natural resources and guaranteeing environmental safety, and on the other, on the effectiveness of functioning of the mechanism of financing environmental measures. Therefore, the formation of a more efficient system of economic regulation and financing of environmental activities, a strong financial basis for the conservation of natural resources, especially at local and regional levels.

References:

1. *Strategiya nacionalnoyi ekologichnoyi politiki na 2010-2020 roki* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [National Environmental Policy Strategy for 2010-2020 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. Oficijnyj visnyk Ukrayiny [Official Bulletin of Ukraine] <http:// ueplac.kiev.ua/downloads/outputs/output_00331.pdf> (2020, June, 20). [in Ukrainian].
2. *Cili rozvytku tysyacholittya – Ukrayina* (Minysterstvo ekonomiky Ukrayiny). [Millennium Development Goals Ukraine (Ministry of Economy of Ukraine)] <http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf> (2020, June, 20). [in Ukrainian].
3. *Rozporyadzhennya pro zatverdzhennya Natsional'noho planu diy z okhorony navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha na 2011-2015 roky, 2011* (Kabinet ministriv Ukrayiny) [Order approving the National Action Plan for Environmental Protection for 2011-2015, 2011 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80> (2020, June, 20). [in Ukrainian].
4. Galushkina, T. P. (2006). *Ekologichnij menedzhment ta audit rekreacijnih teritorij (konceptualni zasadi ta organizacijnij mehanizm).* [Environmental management and audit of recreational areas (conceptual framework and organizational mechanism)]. Odesa: INVAC. [in Ukrainian].
5. Burkinskij, B. V., Galushkina, T. P. (2006). Globalizaciya ekonomiki ta nacionalna ekologichna doktrina [Globalization of the economy and national environmental doctrine]. *Ekonomist* [Economist], *9*, 20-23. [in Ukrainian].
6. Danilishin, B. M., Doroguncov, S. I., Mishenko, V. S. (1999). *Prirodo resursnij potencial stalogo rozvitku Ukrayini* [Natural resource potential of sustainable development of Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrayini NAN Ukrayini. [in Ukrainian].
7. Doroguncov, S. I., Hvesik, M. A., Golovinskij, I. L. (2002). *Vodne gospodarstvo Ukrayini: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku.* [Water management of Ukraine: current state and prospects for development]. Kyiv: RVPS Ukrayini NAN Ukrayini. [in Ukrainian].
8. Hvesik, M. A., Golyan, V. A. (2006). *Institucionalne zabezpechennya zemlekoristuvannya: teoriya i praktika.* [Land use institutional assurance: theory and practice]. Kyiv: Knizhkove vid-vo NAU. [in Ukrainian].
9. Kolomijchuk, V., Shevchuk, L., Shulga, S. (2002). *Strategichni zasadi socialnoyi ekonomichnogo rozvitku regionu (na materialah Ternopilskoyi oblasti)* [Strategic foundations of social economic development of the region (based on Ternopil region materials)]. Lviv: Lvivska brama. [in Ukrainian].
10. *Zakon pro ohoronu navkolishnogo prirodnogo seredovisha, 1991* (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Law of Environmental Protection, 1991 (Verkhovna Rada of Ukraine)] *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (2020, June, 20). [in Ukrainian].

11. Galushkina, T. P. (2010). *Ekologichnij audit vodogospodarskih sistem.* [Environmental audit of water management systems]. Odesa: Fyeniks. [in Ukrainian].
12. Zhemba, A. J., Galushkina T. P., Pastushenko, O. V. (2008). Teoretichni pidvalini formuvannya sistemi ekologichnogo menedzhmentu v teritorialnomu rozrizi [Theoretical bases of formation of ecological management system in territorial section]. *Visnik nacionalnogo universitetu vodnogo gospodarstva ta prirodokoristuvannya* . [Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Management], *4 (44)*, 24-34. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.3

Maryna Naumova, PhD in Physics and Mathematics
ORCID ID : https://orcid.org/0000-0002-1333-8022
Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

MODELING AS A TOOL OF SOCIO-ECONOMIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY

Марина Наумова, к.ф.-м.н.
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Our country and the whole world can cope with the challenges of our time only by embarking on an innovative path of development. It is possible to increase the efficiency and quality of management activities in the state, at enterprises and organizations, to ensure the technological independence of our country only if we use adequate mathematical methods and build reliable forecasts on their basis. This article is devoted to the analysis of methods for modeling and forecasting complex socio-economic systems in times of crisis and instability. The paper presents a classification of existing approaches to the construction of models and forecasts of economic processes, their scope. Methods that have a theoretical basis for a more correct description of socio-economic instability and methods that can be applied only partially are highlighted. It is noted that a combination of various mathematical methods in conjunction with software will provide the most accurate modeling results for making rational management decisions.
Keywords: mathematical modeling, management, instability, socio-economic system, risk.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою переходу економіки від планової до ринкової є необхідність підвищення якості управлінської функції в процесі планування та регулювання виробничих і технологічних циклів, прогнозування їх майбутньої траєкторії розвитку. В умовах соціально-економічної нестабільності вдосконалення управління економікою взагалі і підприємницькою діяльністю зокрема не обходиться без застосування математичних методів і цифрових комп'ютерних технологій. У зв'язку з цими завданнями сучасної економіки і управління постійно зростає актуальність створення, вдосконалення і використання економіко-математичних методів і моделей для вирішення першочергових питань.

За допомогою економіко-математичного моделювання можна проводити імітації процесів функціонування соціально-економічних систем, робити аналіз і оцінювання, виявляти взаємозв'язки між елементами системи, прогнозувати закономірності та динаміку процесів, планувати майбутню діяльність. Цінність математичних методів полягає в можливості ефективного структурування вихідної інформації, доступного подання результату для проведення подальшого дослідження. Головною рисою застосування методів математики є можливість опису соціально-економічної системи за допомогою моделі, при побудові якої можна враховувати фактори нестабільності їх ризиків, будувати стратегії, пропонувати методи управління, порівнювати результати різних варіантів відповідних рішень. Взагалі, соціально-економічна нестабільність несе в собі елементи невизначеності вихідної інформації та можливість ризиків, ймовірність яких необхідно враховувати при побудові моделі функціонування складної економічної системи.

Принципове значення при застосування економіко-математичного моделювання має те, що реальна соціально-економічна система, яка не може бути описана точно і в повній мірі, відтворюється у вигляді цілком придатної для дослідження моделі, можливо, навіть і складної, але доступної для комп'ютерних розрахунків. Важливим є те, що в той же час вона містить в собі всі ключові властивості і взаємозв'язки, що описують систему. При використанні отриманої моделі можна комбінувати різні

вхідні величини, параметри процесу, експериментувати з можливими наслідками управлінських рішень та знаходити оптимальні шляхи майбутнього для виконання поставлених орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання в економіці є потужним інструментом в дослідженнях проблем функціонування соціально-економічних систем в умовах нестабільності та невизначеності. Багато праць закордонних та вітчизняних вчених присвячено вивченню цих аспектів економічної теорії та практики в розрізі різних сфер економіки та типів моделей. Моделювання як інструмент в управлінні діяльністю банку та фінансовій сфері з урахуванням ризиків є предметом дослідження таких вчених, як Борисова С.Є., Балашова О.В.[1], Ставицький О.В., Мозолевська М.О.[2] Оцінювання конкурентоспроможності підприємства та економіко-математичне моделювання виробничої діяльності розглянуто в працях Фартушного І. Д., Пузирної К. М.[3], Федоряка Р.М., Тимченко О.П.[4] Застосування економіко-математичних методів в маркетинговій діяльності розглядається в працях Коломицевої О.В., Бурцевої Т.І., Пальонни Т.А.[5]. Побудові математичних моделей в дослідженнях сільського господарства присвячено роботи Сидор Г.В.[6], Пласконь С.А., Кармелюк Г.І., Сенів Г.В.[7], Лобода О.М., Кавун Г.М.[8] Ринок праці та сфера соціально-трудових відносин в умовах нестабільності також є об'єктом економіко-математичного моделювання та прогнозування в роботах Журавки А.В.[9], Дупляка О.М., Єдлічко А.О.[10] Ретроспективний огляд математичних методів та підходів, виділення найбільш далекосяжних з точки зору впровадження в процеси державного управління здійснено в роботі Вертелєвої О.В.[11]

Метою даної статті є аналіз методів моделювання та прогнозування складних соціально-економічних систем в умовах кризи та соціально-економічної нестабільності.

Основною метою використання економіко-математичних методів і моделей є науково-обґрунтоване визначення ключових напрямів управлінської діяльності для отримання найбільшої ефективності в процесі прийняття рішень. При грамотному застосуванні математичних методів в економіці можна суттєво підвищити якість планування, розробки стратегії і тактики, отримати додатковий ефект без залучення в процес додаткових ресурсів.

Існує багато способів класифікації методів моделювання, однак варто відмітити деяку умовність цього поділу, оскільки одна і таж сама модель може відноситись до декількох класів. Якщо ж розглядати характер методу, на принципах якого будується моделювання в економіці, то можна виділити такі основні типи:

− економіко-математичне моделювання;

− моделювання на основі системного аналізу;

---

[1] Борисова С.Є., Балашова О.В. (2017). Економіко-математичне моделювання та прогнозування обсягів кредитних і залучених коштів банківської установи. *Економічний вісник Донбасу, 3 (49)*, 75-82.

[2] Ставицький, О. В., Мозолевська, М. О. (2017). Використання нейронного мірежу для прогнозування у фінансових сферах. *Актуальні проблеми економіки та управління, 11*. <https://eujem.cz/wp-content/uploads/2020/eujem_2020_6_3/09.pdf> (2020, липень, 28).

[3] Фартушний, І. Д., Пузирна, К. М. (2017). Економіко-математічне моделювання виробничої діалії підприємства легкої промисловості. *Економічний вісник НТУУ "КПІ", 14*. <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108705> (2020, липень, 28).

[4] Федоряк, Р. М., Тимченко, О. П. (2015). Економіко-математічне моделювання окинювання конкурентоспроможності підприємства в умовах економічної кризи. *Формування ринкових видносин в Україні, 12 (175)*, 133-137.

[5] Коломіцева О.В., Бурчева Т.І., Палонна Т.А. (2016). Економіко-математичні методи в маркетинговій діяльності підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки, 41 (1)*, 5-9.

[6] Сидор, Г. В. (2016). Економічне моделювання моделювання процесу кредитування сільськогосподарського виробництва. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова, 21, 7 (1)*, 187-191.

[7] Пласкон, С. А., Кармелюк, Г. І., Сенів, Г. В. (2016). Математичне моделювання процесу функціонування аграрного формулу. *Економічний аналіз, 26, 1*, 156-162.

[8] Лобода, О. М., Кавун, Г. М. (2019). Економіко-математичні моделі для розрахунку оптимальної спеіалізації аграрних підприємств. *Науково-виробничий журнал Бізнес-навігатор, 5-2*, 141-145.

[9] Журавка, А. В., Мудаширу, Т. М. (2017). Моделі нелінійної динаміки в вирішенні проблеми макроекономічної нестабільності на ринку практики капіталу. *Молодий вчений, 4,4*, 51-55.

[10] Дупляк, О. М., Єдлічко, А. О. (2016). Аналіз підходів робити моделювання та прогнозування заробної плати. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні видимості та світове господарство, 6 (1)*, 117-119.

[11] Вертєльєва О.В. (2019). Математичне моделювання економічного процесу проходить в умовах парадигмальних зрушень. *Інвестиції: практика та досвід, 12*, 48-56.

− методи прогнозування з урахуванням суб'єктивної думки експертів;

− методи інтелектуального аналізу даних.

Слід зауважити, що, всі відмічені типи моделювання базуються на використанні математики. В залежності від цілей і вихідних даних, кожен з методів можна використовувати для вирішення різних за проблематикою завдань. І навпаки, для розв'язання конкретної проблеми можна застосовувати різні математичні методи. В даний час особливої актуальності набувають комбіновані моделі, які дозволяють застосовувати кілька способів моделювання і отримати більш адекватні результати. Якщо ж модель повинна описувати процес функціонування соціально-економічної системи в умовах нестабільності, кризи та зростаючих ризиків, то при введенні вихідної інформації в модель виникає невизначеність, яка потребує додаткового врахування.

До економіко-математичного моделювання можна віднести: методи класичного математичного аналізу, методи дослідження операцій, моделювання на основі теорії ймовірностей та математичної статистики, побудову балансових моделей, застосування теорії графів, мережеві моделі, застосування методів нечіткої логіки.

Класичні методи математичного аналізу застосовують при обрахунках різноманітних показників, при побудові виробничих функцій (найвідоміша з них – функція Коба-Дугласа), функцій попиту та пропозиції, дослідженнях поведінки динамічних систем, визначенні точки ринкової рівноваги, проведенні маржинального аналізу, визначенні еластичності функцій тощо.

Дослідження операцій являє собою математичний інструментарій, теорію математичних моделей і методів, які використовуються для обґрунтування та прийняття оптимальних рішень в різних областях людської діяльності. Дослідження операцій передбачає формалізований опис операції і кількісний аналіз чинників, що визначають досягнення поставлених в операції завдань. У число методів дослідження операцій зазвичай входять: класичні методи оптимізації, математичне програмування, яке включає в себе лінійне та нелінійне програмування, стохастичне, динамічне і евристичне програмування, теорію мережевого планування, теорію управління запасами, теорію ігор. Методи дослідження операцій мають широке застосовуння в задачах аналізу, вибору оптимальних рішень та прогнозування в самих різних областях економіки: планування і оперативне управління виробництвом, управління запасами, управління персоналом, розподіл матеріальних ресурсів, планування та розміщення активів, формування портфеля замовлень, керівництво інноваційним проектом тощо. Оптимізаційні моделі є методом пошуку найкращих (оптимальних) рішень конкретної економічної задачі і описують умови функціонування економічної системи. Найкращий варіант споживання, розподілу чи виробництва з найоптимальнішим використанням ресурсів можна визначити за допомогою побудови оптимізаційної моделі. Перші роботи у цьому напрямку пов'язані з іменами Л. Канторовича, Дж. Данціга[1], Л. Канторовича, Р. Гоморі та інших.

В ситуаціях, коли невизначеність є однією з головних рис вихідної інформації, при дослідженні економічних систем застосовуються методи стохастичного та евристичного програмування (А. Ньюелл, Дж. Шоу, Г. Саймон). До них відносяться задачі організації і управління виробництвом, рухом товару, проблеми планування і проектування, знаходження ефективної системи розстановки працівників і розподілу завдань, задач контролю за станом запасів, задач, що виникають в системах постачання запасними частинами тощо. Інший підхід полягає в використанні теорії нечітких множин при моделюванні проблем з невизначеностями, де фактори нестабільності описуються в термінах таких множин[2]. При побудові моделі отримують нечітку оптимізаційну задачу, яка дозволяє адекватно описати економічну систему, яка функціонує в кризових умовах.

Для оптимізації складних багатовекторних комплексів робіт, їх планування і управління за умови витрат обмежених ресурсів та участі великої кількості виконавців, застосовуються методи мережевого планування (метод оцінки і аналізу планів PERT, метод критичного шляху CPM). Основним напрямом мережевого планування є мінімізація тривалості проекту, таким чином, підґрунтям для використання мережевих моделей є необхідність вдосконалення управлінської діяльності масштабними економічними проектами, виробництвом тощо.

Загальні методи розв'язання задач, які розглядають проблеми знаходження єтапів постачання та накопичення запасів, зберігання продукції при незадоволеному попиті на неї за умови збереження мінімальних сумарних витрат, об'єднує в собі теорія управління запасами.

[1] Dantzig G. B. and Thapa M. N. (1997). *Linear programming. Springer-Verlag, Vol. 1., Introduction.*

[2] Kumar A. (2011). A new method for solving fully fuzzy linear programming problems. *Applied Mathematical Modelling, 35, 2,* 817-823.

Моделі і методи теорії ігор застосовуються в задачах прийняття рішень та аналізу в умовах нестабільного середовища. Основною метою цієї теорії є побудова стратегії поведінки сторін, які знаходяться в процесі конкурентної боротьби або конфлікту (Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн[1], Дж. Неш). Вона застосовується при розв'язанні проблем конкуренції та дизайну ринків, ефективного розміщення ресурсів, ціноутворення тощо.

Сучасні дослідження економічних процесів та явищ не обходяться без застосування методів теорії ймовірностей та математичної статистики. Теоретичні основи теорії ймовірностей та статистики, їх додатки є науковим підґрунтям для проведення аналізу вихідних даних, моделювання динаміки основних економічних показників, до яких відносять статистику випадкових величин, непараметричну статистику, багатовимірний статистичний аналіз, економетрику, статистику часових рядів і випадкових процесів, статистику об'єктів нечислової природи, статистику інтервальних даних, теорію масового обслуговування.

Застосування методів теорії ймовірностей і математичної статистики дозволяє виявити фактори, які є найбільш значущими для вивчення соціально-економічної системи, здійснити оцінку параметрів економічного процесу, їх законів розподілу, побудувати математичну модель, яка буде враховувати стохастичну природу явищ і процесів, спрогнозувати на основі моделі достатньо достовірні значення кількісних характеристик. Ці методи знаходять величезне застосування у всіх сферах економіки, використовується, наприклад, при плануванні і організації виробництва, аналізі стану ринку праці, контролю якості роботи персоналу та вирішенні багатьох інших прикладних задач.

Більшість економічних процесів може бути охарактеризована набором багатовимірних статистичних даних. Якість і повнота аналізу структури та розвитку процесу залежать від досконалості методів дослідження емпіричних даних. Багатовимірний статистичний аналіз володіє широким спектром методів, спрямованих на визначення структури і взаємозалежності економічних факторів, етіології і наслідків функціонування економічних процесів: факторний аналіз, дискримінантний аналіз, кластерний аналіз (ієрархічний алгоритм), багатовимірне шкалювання, методи контролю якості, дерева рішень, латентно-структурний аналіз. Все це, при високому рівні стохастичности та волатильності економічних процесів, дає можливість планування і прогнозування їх розвитку з певною ймовірністю.

Основними напрямками застосування методів багатовимірного статистичного аналізу в економіці є: оцінка інвестиційної привабливості регіонів, класифікація регіонів за соціально-економічними показниками або рівнем життя населення, демографія, ринок праці, банківська справа, фінанси, страхування, виробництво, управління відносинами з клієнтами, комерція, маркетинг, фондовий ринок тощо.

Одним з нових напрямків прикладної статистики, який швидко розвивається в останні роки, є математична статистика інтервальних даних. Вона представляє методи математичної статистики аналізу процесів не з числовими статистичними даними, а з інтервальними значеннями випадкових величин, які, наприклад отримані з накопленням помилок вимірювання (Дж. Тьюки, П. Хьюбер). Математична статистика інтервальних даних є частиною теорії робастності статистичних процедур. Вона застосовується при плануванні експерименту, порівнянні альтернатив, прийнятті рішень в умовах інтервальної невизначеності тощо.

Економетричні методи, включаючи теорію часових рядів, використовують при аналізі процесів в економіці та управлінні народним господарством, а також в різних областях науки і практики. Суть економетрики полягає в синтезі економіки та математичної статистики. Методи економетрики є одними з найбільш затребуваних методів моделювання в економіці та посідають не останнє місце в світовій науці. Про це, зокрема, свідчить те, що економетрики Ян Тільберген і Рагнар Фріш (1969 р.), Т. К. Купманс (1975 р.), Лоуренс Клейн (1980 р.), Трюгве Хаавельмо (1989), Дж. Хекман и Д. Макфеден (2000) і інші отримали Нобелівські премії з економіки.

За допомогою економетрики вирішується дуже широке коло таких задач, як прогноз соціально-економічних показників, які описують стан і динаміку економічної системи[2], побудова різноманітних сценаріїв розвитку системи, при варіації взаємозв'язків між характеристиками системи та врахування несприятливих впливів зовнішнього середовища. На макроекономічному рівні математичними засобами економетрики вивчають закономірності виробництва та використання валового

[1] Von Neumann, J., Morgenstern, O. (1944). Theory of games and economic behavior. *Princeton University Press*.
[2] Наумова, М. А. (2018). Аналіз перетворень у сфері зайнятості в умовах соціально-економічної нестабільності. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка, 23, 2,* 82-90.

внутрішнього продукту, розвитку різних сфер економіки та фінансів. На мікроекономічному рівні економетричні методи дозволяють проаналізувати діяльність підприємств та фірм, обґрунтувати управлінські рішення, що приймаються керівниками.

Ще однією значною сукупністю методів оцінювання систем масового обслуговування та їх параметрів за допомогою теоретичних положень теорії ймовірностей є теорія масового обслуговування. До процесу обслуговування відносять різні процеси діяльності в економічних, виробничих та інших системах, наприклад, потоки поставок продукції деякого підприємству, потоки покупців у торгівельних центрах, очікування в черзі транспортних засобів тощо.

До теорії графів відносять математичні методи, які дають можливість здійснення формального опису взаємозв'язків множини елементів – ресурсів, запасів, витрат тощо. Теорія графів застосовується для знаходження оптимального шляху, найкоротшого маршруту перевезення товару, для оптимізації виробничого процесу, для прийняття локально оптимальних рішень.

На основі теоретико-множинних та статистичних методів, з метою спроби опису системи, яка не має чітких границь функціонування, виникла теорія нечітких множин Л. Заде, яка поклала початок розвитку теорії нечітких формалізацій[1]. Було розроблено теорії нечітких систем, нечітка логіка, що дозволяє використовувати при обчисленнях як точні, так і приблизні значення змінних, нечіткі когнітивні моделі (Fuzzy Cognitive Maps), на яких базується більшість сучасних систем динамічного моделювання в області фінансів, політики і бізнесу.

Одним з перспективних методів моделювання соціально-економічних економічних систем є моделювання на основі системного аналізу. Системний аналіз є засобом дослідження систем зі складною ієрархічною структурою та високим рівнем якісної невизначеності. Він базується на загальній теорії систем та системному підході, методах досліджень із залученням математичної логіки, математичної статистики, теорії алгоритмів, теорії ігор, теорії ситуацій, теорії інформації, комбінаторики, евристичного програмування, імітаційного моделювання і ряду інших.

Системний аналіз знайшов широке застосування при моделюванні різних підсистем соціально-економічної системи: при дослідженні і проектуванні складних технічних комплексів, при моделюванні процесів прийняття рішень в ситуаціях з великою початковою невизначеністю, при дослідженні та удосконаленні управління технологічними процесами, при дослідженні систем організаційного управління на рівнях підприємств, непромислових організацій, регіонів, держави в цілому, при вдосконаленні виробничих і управлінських підрозділів підприємств і організацій тощо. Ключовими завданнями системного аналізу є побудова різних варіантів вирішення проблеми, з'ясування можливих ефектів, які може спричинити невизначеність в кожному з альтернативних сценаріїв і вибір оптимального варіанту враховуючи критерій ефективності.

У системному аналізі використовується сучасний математичний апарат і обчислювальні системи, однак для опису складних систем найчастіше використовують неформальні методи аналізу і синтезу. В даний час до системного аналізу відносять широкий діапазон методів, які можна об'єднати в такі класи: імітаційне динамічне моделювання (System Dynamics Symutation Modeling), ситуаційне моделювання, лінгво-комбинаторне моделювання, логіко-лінгвістичне моделювання, теорія інформаційного поля та інформаційних ланцюгів, системно-структурний синтез, когнітивний підхід, семіотичний підхід, методи аналогій.

Основним інструментом, що забезпечує об'єднання формальних і неформальних методів, є імітаційне моделювання, до якого відносять системну динаміку, дискретно-подійне моделювання, агентне моделювання.

Системна динаміка (Systems Dynamics, запропонована у 1961 р Дж. Форрестером[2]) являє собою сукупність принципів і методів аналізу динамічних керованих систем зі зворотним зв'язком для вирішення виробничих, організаційних і соціально-економічних задач. За допомогою системної динаміки можна моделювати бізнес-процеси, виробництво, динаміку економічних процесів, популяції, екології, управлінську діяльність тощо. Системну динаміку найбільш ефективно використовувати при вирішенні наступних завдань:

– дослідження складних систем з метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків;

– прогнозування наслідків зміни стратегій управління складною системою.

Дискретно-подійне моделювання (Дж. Гордон, 1960-ті роки) являє собою процес формування імітаційної моделі на основі послідовності операційних дій для точної побудови динамічної системи,

[1] Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control, 8 (3),* 338-353.

[2] Forrester, Jay. (1971). Counterintuitive behavior of social systems. *Technology Review, 73(3),* 52-68.

що дозволяє виявити всі зовнішні і внутрішні фактори, які впливають на її функціонування[1]. Цей тип моделювання має величезну сферу застосувань: логістичні, транспортні задачі, аналіз виробничих систем тощо. Ще одним методом імітаційного моделювання, який вивчає вплив поведінки об'єктів системи на функціонування всієї системи в цілому, є метод агентного моделювання. Агентні моделі можуть бути використані для опису споживчого ринку (в конкурентному середовищі ринку вибір агента-покупця залежить від індивідуальних особливостей і контактів з іншими агентами), процесу поширення епідемії (агенти — люди, які контактують з іншими людьми як носії інфекції, як володіють імунітетом, як перехворіли або сприйнятливі до хвороби), соціальних мереж і багатьох інших систем і процесів.

При розв'язанні таких задач, як аналіз і прогнозування споживчої поведінки, забезпечення ефективності реклами, розвиток брендів компанії, забезпечення продуктивної взаємодії персоналу компанії шляхом вдосконалення процесів внутрішньо корпоративного ділового спілкування, аналіз і прогнозування ринкових тенденцій, використовуються моделі економічної семіотики, яка займається описом інформаційних зв'язків в економіці. При розрахунках ймовірностей виникнення втрат та оцінці ризику проектів, які часто повторюються, застосовується метод аналогій, який включає в себе аналіз аналогічної діяльності фірми у минулому.

При моделюванні процесу функціонування соціально-економічної системи за допомогою системного аналізу здійснюється сценарний аналіз і вибір найкращого варіанту розвитку, тому виникає необхідність сформувати множину альтернатив для цього вибору. Для вирішення таких задач використовують методи колективної генерації ідей, до яких відносять сучасні методи експертних оцінок, метод синектики (метод Гордона), морфологічний аналіз.

Сучасні методи експертних оцінок є затребуваними при відсутності рядів статистичних даних кількісних ознак показників економічного процесу, оскільки вони засновані на суб'єктивному експертному аналізі та прогнозуванні стану системи на основі раціональних та інтуїтивних міркувань. Ці група методів включає в себе метод Дельфі, мозковий штурм, метод середніх рангів, метод медіан, метод сценаріїв, метод аналізу ієрархій (запропонований в 1970 році американським математиком Т.Л. Сааті), метод аналітичних мереж, методи QUEST, SEER. Прикладами процедур експертних оцінок є методи оцінки майбутнього розвитку різноманітних підсистем економічної системи, регіонів та країни, доцільності фінансування науково-технічних проектів, розподіл фінансування, оцінювання при екологічних експертизах, в маркетингових дослідженнях.

Розвиток нових методологічних підходів і методів математичного моделювання складних соціально-економічних систем з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів привів до виникнення методів, які можуть обробляти великі масиви даних, робити класифікації та прогнози, знаходити латентні закономірності та багато іншого – методи інтелектуального аналізу даних. До них відносять нейронні мережі, теорії нечітких множин і нечіткої логіки, генетичні алгоритми тощо, в основі яких відсутня умова про стаціонарність показників, що аналізуються і незмінність умов. Найбільш відомим і ефективним інструментом ІАД є нейронні мережі, який засновано на використанні теорії штучного інтелекту та інформатики.

Штучні нейронні мережі широко застосовуються для моделювання економічних та фінансових систем: прогнозування рівня попиту та обсягів продажів нових товарів і послуг, моделювання поведінки персоналу та клієнтів, визначення ймовірності банкрутства підприємства та банку, оцінка платоспроможності клієнта і ризику надання йому кредиту, прогнозування соціально-економічного розвитку територій тощо.

Проаналізувавши наведені підходи до моделювання складних соціально-економічних систем, можна відмітити, що жоден з методів не є універсальним, оскільки не може повністю описати всю складність економічного процесу, особливо коли система знаходиться у нестабільному або кризовому стані. Деякі з методів мають теоретичне підґрунтя для більш коректного опису соціально-економічної нестабільності, деякі методи можуть застосовуватись лише частково (рис. 1). Для підвищення якості моделювання необхідно комплексне застосування методів і підходів. Також варто зауважити, що переході системи до іншого стану, або при появі нових зовнішніх або внутрішніх викликів, виникає необхідність побудови нової моделі, можливо, із застосуванням зовсім інших підходів. Побудова моделі, неадекватної до реальної ситуації в умовах нестабільності, може привести до помилок при прийнятті рішень та управлінської діяльності.

[1] Matloff, N. (2008). Introduction to Discrete-Event Simulation and the SimPy Language. *WEB.CS* <https://web.cs.ucdavis.edu/~matloff/matloff/public_html/156/PLN/DESimIntro.pdf > (2020, Липень, 28).

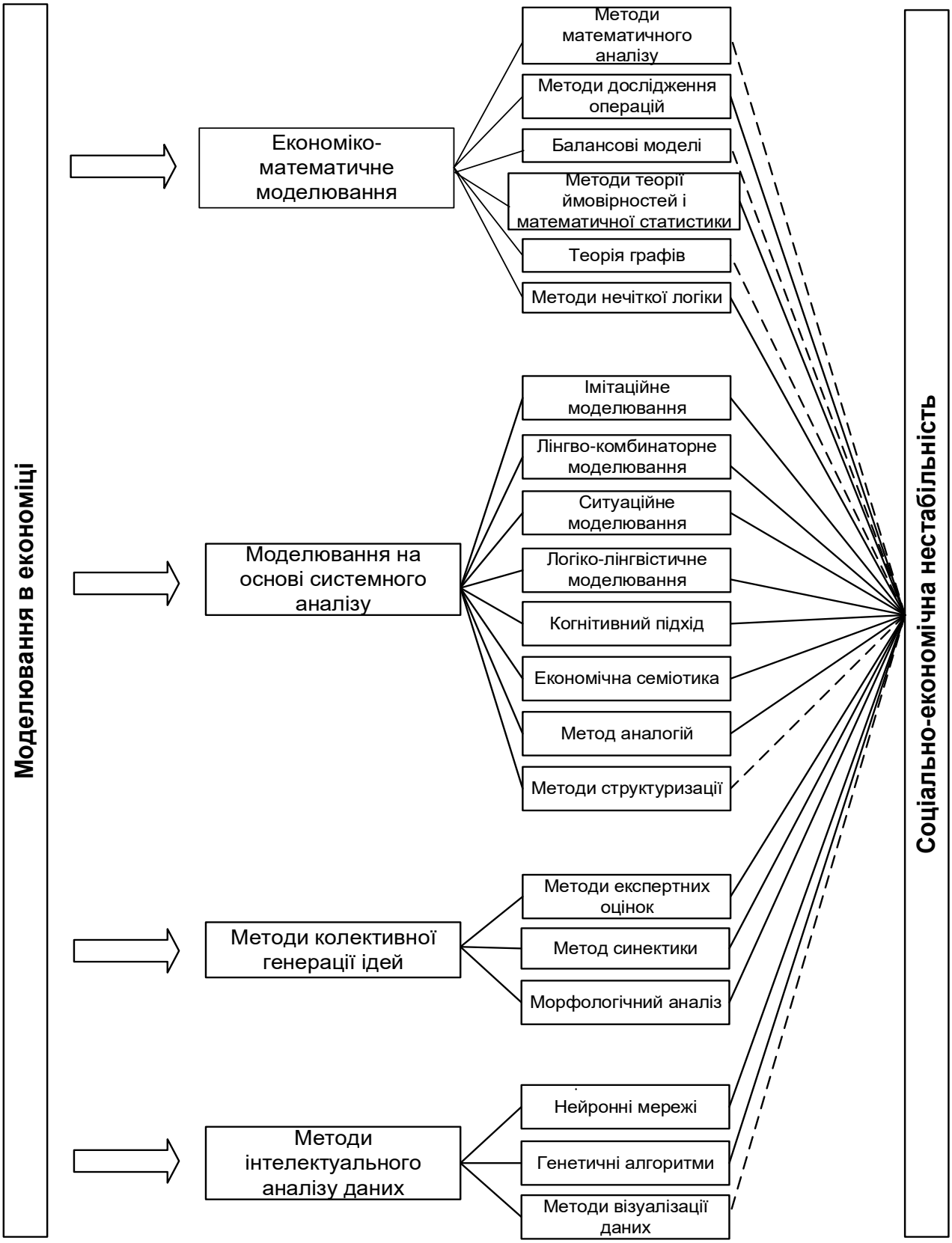

Рис. 1. Класифікація методів моделювання економіки з можливістю врахування соціально-економічної нестабільності

Висновки. В даний час можна сказати, що методології застосування математики в природничих науках досить глибоко розвинуті. При моделюванні в економіці виникає багато спільного з фізичними процесами, але розвиток соціально-економічної системи стохастичний і багатовекторний, тому з'являється багато проблем при виборі метода моделювання та прогнозування. Це пояснюється в першу чергу тим, що об'єктом дослідження є не тільки виробничі процеси, а й виробничі відносини, поведінка персоналу, їх цілі та рішення, які вони приймають в різних ситуаціях. По-друге, при моделюванні процесів функціонування складних соціально-економічних систем виникає необхідність врахування внутрішніх та зовнішніх викликів, нестабільності зовнішнього середовища, факторів ризику та кризових станів. Жоден метод моделювання не здатен описати в повній мірі всі існуючі аспекти діяльності елементів системи адекватно реальному стану. Поєднання різних економіко-математичних методів в сукупності з сучасним програмним забезпеченням дозволять отримати найбільш точні результати моделювання для прийняття раціональних управлінських рішень.

References:

1. Borysova, S. Ye., Balashova, O. V. (2017). Ekonomiko-matematychne modelyuvannya ta prognozuvannya obsyagiv kredytnykh i zaluchenykh koshtiv bankivskoyi ustanovy [Economic-mathematical modeling and forecasting the volumes of credit and borrowed funds banking institutions]. *Ekonomichnyj visnyk Donbasu* [Economic Herald of the Donbas], *3 (49)*, 75-82. [in Ukrainian].
2. Stavyczkyj, O. V., Mozolevska, M. O. (2017). Vykorystannya nejronnykh merezh dlya prognozuvannya u finansovij sferi [Using neural for forecasting in the financial sector]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnya* [Actual problems of economics and management], *11*. <https://eujem.cz/wp-content/uploads/2020/eujem_2020_6_3/09.pdf> (2020, July, 28). [in Ukrainian].
3. Fartushnyj, I. D., Puzyrna, K. M. (2017). Ekonomiko-matematychne modelyuvannya vyrobnychoyi diyalnosti pidpryyemstva lehkoyi promyslovosti [Economic-mathematical modeling of manufacturing activity in the light industry enterprise]. *Ekonomichnyj visnyk NTUU KPI* [Economic bulletin of national technical university of ukraine Kyiv polytechnic institute], *14* <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108705> (2020, July, 28). [in Ukrainian].
4. Fedoryak, R. M., Tymchenko, O. P. (2015). Ekonomiko-matematychne modelyuvannya ocinyuvannya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva v umovakh ekonomichnoyi kryzy [Economic modeling assessment of the competitiveness of enterprises in economic crisis]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini* [Market Relations Development in Ukraine], *12 (175)*, 133-137. [in Ukrainian].
5. Kolomyceva, O. V., Burceva, T. I., Palonna, T. A. (2016). Ekonomiko-matematychni metody v marketynhovij diyalnosti pidpryyemstva [Econometric methods in enterprise marketing activities]. *Zbirnyk naukovykh pracz Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu* [Proceedings of Scientific Works of Cherkasy State Technological University Series], *41 (1)*, 5-9. [in Ukrainian].
6. Sydor, G. V. (2016). Ekonomiko-matematychne modelyuvannya procesu kredytuvannya silskogospodarskoho vyrobnycztva [Economic modeling of lending process for agricultural production]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova* [Odessa National University Herald], *21, 7 (1)*, 187-191. [in Ukrainian].
7. Plaskon, S. A., Karmelyuk, G. I., Seniv, G. V. (2016). Matematychne modelyuvannya procesu funkcionuvannya ahrarnykh formuvan [Mathematical modelling of the process of agricultural units functioning]. *Ekonomichnyj analiz* [Ekonomichnyy analiz], *26, 1*, 156-162. [in Ukrainian].
8. Loboda, O. M., Kavun, G. M. (2019). Ekonomiko-matematychni modeli dlya rozrahunku optymalnoyi specializaciyi ahrarnykh pidpryyemstv [Economic and mathematical models for calculating the optimal specialization of agricultural enterprises]. *Biznes-Navihator* [Business Navigator], *5-2*, 141-145. [in Ukrainian].
9. Zhuravka, A. V., Mudashyru, T. M. (2017). Modeli nelinijnoyi dynamiky u vyrishenni problem makroekonomichnoyi nestabilnosti na rynku praci ta kapitalu [Models of nonlinear dynamics in solving problems of macroeconomic instability in the labor market and capital]. *Molodyj vchenyj* [Young Scientist], *4.4*, 51-55. [in Ukrainian].
10. Duplyak, O. M., Yedlichko, A. O. (2016). Analiz pidkhodiv do modelyuvannya ta prohnozuvannya zarobitnoyi platy [Analysis approaches to modeling and forecasting wage]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskoho nacionalnoho universytetu* [Uzhorod National University Herald], *6 (1)*, 117-119. [in Ukrainian].
11. Vertelyeva, O. V. (2019). Matematychne modelyuvannya ekonomichnykh procesiv v umovakh paradyhmalnykh zrushen [Mathematical modeling of economic processes in conditions of paradigmal dispatches]. *Investyciyi: praktyka ta dosvid* [Investytsiyi: praktyka ta dosvid], *12*, 48-56. [in Ukrainian].
12. Dantzig, G. B., Thapa, M. N. (1997). *Linear programming.* Springer-Verlag, *1*. [in English].
13. Kumar, A. (2011). A new method for solving fully fuzzy linear programming problems. *Applied Mathematical Modelling*, *35, 2*, 817-823. [in English].

14. Von Neumann, J., Morgenstern, O. (1944). Theory of games and economic behavior. *Princeton University Press*. [in English].
15. Naumova, M. A. (2018). Analiz transformacij u sferi zajnyatosti Ukrayiny v umovakh socialno-ekonomichnoyi nestabilnosti [Analysis of transformations in the sphere of employment of Ukraine in the conditions of social-economic instability]. *Visnyk Odeskoho nacionalnoho universytetu* [Odessa National University Herald], *23, 2*, 82-90. [in Ukrainian].
16. Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control, 8 (3)*, 338–353. [in English].
17. Forrester, J. (1971). Counterintuitive behavior of social systems. *Technology Review, 73 (3),* 52–68. [in English].
18. Matloff, N. (2008). Introduction to Discrete-Event Simulation and the SimPy Language. <https://web.cs.ucdavis.edu/~matloff/matloff/public_html/156/PLN/DESimIntro.pdf> (2020, July, 28). [in English].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.4

Anna Vorona
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4910-2249
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

REVIEW OF STATE TOOLS THAT FORM INNOVATION PRIORITIES OF THE NATIONAL ECONOMY

Анна Ворона
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

ОГЛЯД ДЕРЖАВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФОРМУВАННЯ ДЕЯКИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

The article considers the tools of the state formation of innovative priorities for the development of the national economy. The legislative basis of state support and the reasons that reduce the effectiveness of the innovative development of Ukraine's economy is considered. The priority directions of financing and support of innovative development are revealed and the dynamics of volumes of investment of state funds in the innovation sphere in the period of 2012-2018 are analyzed. A review of state support for industrial innovation in Ukraine, which is implemented through direct budget financing, credit, customs and tax policy, the creation of specialized innovative financial institutions, providing state guarantees to commercial banks that provide loans for innovative projects is made. Based on the analysis of the distribution of costs for innovation by strategic priorities, the problem of lack of funding for innovation by the state and additional sources of investment in the innovation of the national economy are highlighted. The analysis and assessment of the dynamics of state support for strategic priorities enabled to identify the areas, where budgeting is insufficient for the innovative development of the national economy. It is determined that this problem is especially acute for the innovation of medicine and pharmaceuticals. The review of the development of science and scientific research shows that the main source of innovation development is scientific and research institutes and organizations, financed mainly from the state budget. Due to the low interest of enterprises in stimulating the development of scientific and technical activities, its funding is low and is carried out only in priority areas for the state.
Keywords: innovative development, national economy, state support, research sphere, innovation strategy, financing of innovations, innovation of production.

Постановка проблеми. Сталий інноваційний розвиток національної економіки – це об'єктивна необхідність для галузей народного господарства й суб'єктів господарської діяльності забезпечити прибуток та розвиток. Актуальність переходу до сталого інноваційного розвитку національної економіки обґрунтована, зокрема, світовою глобалізацією, високою конкуренцією світового й національного ринку, гіпершвидким розвитком інформаційної сфери. Механізми, які забезпечують інноваційність вітчизняної економіки, передбачають взаємодію на законодавчих, інформаційних, партнерських тощо засадах держави, бізнесу, виробників інновацій, інвесторів, посередників. Перехід до сталого інноваційного розвитку безпосередньо залежить від ефективності та дієвості кожного з системоутворюючих чинників цієї складної багатогранної системи та визначає не лише активізацію і модернізацію цих зв'язків, але дієвість й повноцінну віддачу кожного з системоутворюючих чинників. Їх дослідження є важливим для визначення самої можливості й ефективність такого переходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методів та механізмів підтримки інноваційної діяльності, зокрема за рахунок важелів держаного впливу на ефективність інноватизації національної економіки досліджується багатьма вітчизняними вченими та науковцями такими, як Г. Єршова, В. Фоміних, І. Руденко, О. Єрмаковою, В. Геєць, Д. Адамюк, Л. Антонюк, І. Луніною, І. Мищак, Т. Головченко, О. Юркевич.

Метою статті є огляд державних інструментів формування деяких інноваційних пріоритетів національної економіки.

Викладення основного матеріалу. Державна підтримка інноваційного розвитку національної економіки передбачає низку законодавчих, нормативних, адміністративних, фіскальних тощо кроків, що покликані створити передумови для активізації інноваційної діяльності. Так, 10 липня 2019 р. Урядом була затверджена Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності України на період до 2030 р.[1] Метою Стратегії є розбудова національної інноваційної екосистеми для забезпечення швидкого та якісного перетворення креативних ідей в інноваційні продукти та послуги, а також підвищення рівня інноваційності національної економіки, що передбачає створення сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджених розробок, залучення інвестицій в інноваційну діяльність. Зауважимо, що «… підвищення рівня інноваційності національної економіки…» ще не означає перехід до сталого інноваційного розвитку. Це – позбавлена єдиного інноваційного вектору рекомендація до формування загальних тенденцій розвитку національної економіки. Натомість Стратегія досить умовно передбачає адаптацію системоутворюючих чинників до переходу до сталого інноваційного розвитку економіки України та вдосконалення механізму його забезпечення. Поряд із цим саме адекватності відповідного механізму наявним умовам розвитку слід приділити більше уваги, оскільки саме його складники та їх зв'язки визначають в подальшому ефективність механізму.

Державна підтримка *інноваційної* та *науково-дослідної сфер* здійснюється із застосуванням прямого бюджетного забезпечення та надання пільг, визначених податковим законодавством, зокрема, з податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток, ввізного мита тощо. Ці важелі інноваційного стимулювання підприємництва залишаються недостатньо розвиненими, що не сприяє залученню коштів об'єктів економічних відносин, зацікавлених в наукових розробках, на підтримку інноваційної діяльності та розвитку науково-технічної діяльності. Так, згідно Податкового кодексу України, підтримка інноваційного розвитку реалізується за допомогою інструментарію спеціального режиму оподаткування технологічних парків, їх учасників та спільних підприємств, що виконують проекти технологічних парків. Режимом оподаткування технопарків передбачено[2]:

– можливість надання органу митного контролю податкового векселя з тривалим строком погашення на суму податкового зобов'язання з податку на додану вартість за умови імпорту нового устаткування, обладнання та комплектуючих до нього, а також матеріалів, які не виробляються в Україні;

– зарахування на спеціальні рахунки учасників технологічних парків та спільних підприємств, що виконують проекти технологічних парків, 50% суми податку на прибуток підприємств, решта 50% зараховується на спеціальний рахунок керівного органу відповідного технологічного парку.

Вище перелічені пільги в разі своєї дієвості дали б значний результат для зростання інвестицій в інновації в Україні, однак, починаючи з 2003 р. дія цих пільг щорічно призупинялася Законом України «Про державний бюджет» на відповідний рік[3].

Кошти державного бюджету відіграють важливу роль в процесі інноваційного розвитку національної економіки, оскільки ряд механізмів та заходів не можуть бути профінансовані іншими джерелами. Такими заходами є: надання державної підтримки у вигляді зниження відсоткових ставок кредитів; розвиток інноваційної інфраструктури; надання державних гарантій інноваційним проектам, що потребують впровадження інноваційних, а також енергозберігаючих технологій.

---

[1] *Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 р., 2019* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-р>. (2020, червень, 21).

[2] *Податковий кодекс України, 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17> (2020, червень, 21).

[3] Свистун, Є. М. (2013). Податкове регулювання інвестиційно-інноваційного простору України. *Інноваційна економіка, 1,* 252.

У 2012-2018 рр. спостерігається збільшення частки фінансування інноваційної діяльності за рахунок Державного бюджету України. Після збільшення з 2% у 2012 р. до 4,8% у 2014 р. частка профінансованих інноваційних проектів коштами Державного бюджету України знизилась до 0,8% у 2016 р. Максимальною є частка інвестування державним коштом у 2018 р. – 5,2%. Перевагою цього джерела інвестування є відсутність потреби повертати інвестовані кошти. Цей вид фінансування не завжди можливо реалізувати, держава переважно здійснює фінансову підтримку інноваційних проектів, визначених як пріоритетні для ефективного розвитку національної економіки. Обмеженість Державного бюджету для фінансування інноваційної діяльності суб'єктів економічних відносин обумовлює необхідність створення сприятливих умов для залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів.

Державна підтримка інноватизації виробництва в Україні здійснюється у різних формах – пряме бюджетне фінансування, кредитна, митна і податкова політика, створення спеціалізованих інноваційних фінансово-кредитних установ, надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування інноваційних проектів тощо. Фінансування інноватизації державним коштом є досить обмеженим та часто спрямовується не на визначені пріоритетні напрями. Враховуючи дефіцит бюджетних коштів і низький рівень участі держави у інвестуванні інноваційної діяльності, наявні кошти доцільно використовувати лише для фінансування тих сфер діяльності, що є визначаючими для ефективного розвитку національної економіки і безпеки країни.

Стратегічними пріоритетними напрямами інноваційної діяльності підприємств, які підтримуються державою, визначено (1-7)[1]:

1. освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
2. освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
3. освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів і нанотехнологій;
4. технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
5. впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
6. широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього середовища;
7. розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Аналіз забезпечення інноваційного розвитку національної економіки здійснено в розрізі пріоритетів, визначених Стратегією.

Напрями інноваційної діяльності, що були профінансовані державним коштом у 2018 р.:

– освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних ресурсозберігаючих технологій;
– освоєння нових технологій розвитку транспортної системи;
– розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки;
– технологічне оновлення агропромислового комплексу тощо (рис. 1).

Обсяги фінансування пріоритетних напрямів інноваційної діяльності збільшилися порівняно з 2017 р., у тому числі за напрямами «Освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- та суднобудування, озброєння та військової техніки»; «Освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення та з'єднання, виробництво наноматеріалів та нанотехнологій»; «Розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки».

Обсяг фінансування пріоритету «Технологічне оновлення агропромислового комплексу» є найвищим серед інших пріоритетів, зменшення частки його фінансового забезпечення зумовлене значним зростанням відповідних часток фінансування напрямів «Освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- та суднобудування, озброєння та військової техніки», а також «Розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки».

[1] *Закон Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні ст. 4, 2012.* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 2012, *19-20*, 166.

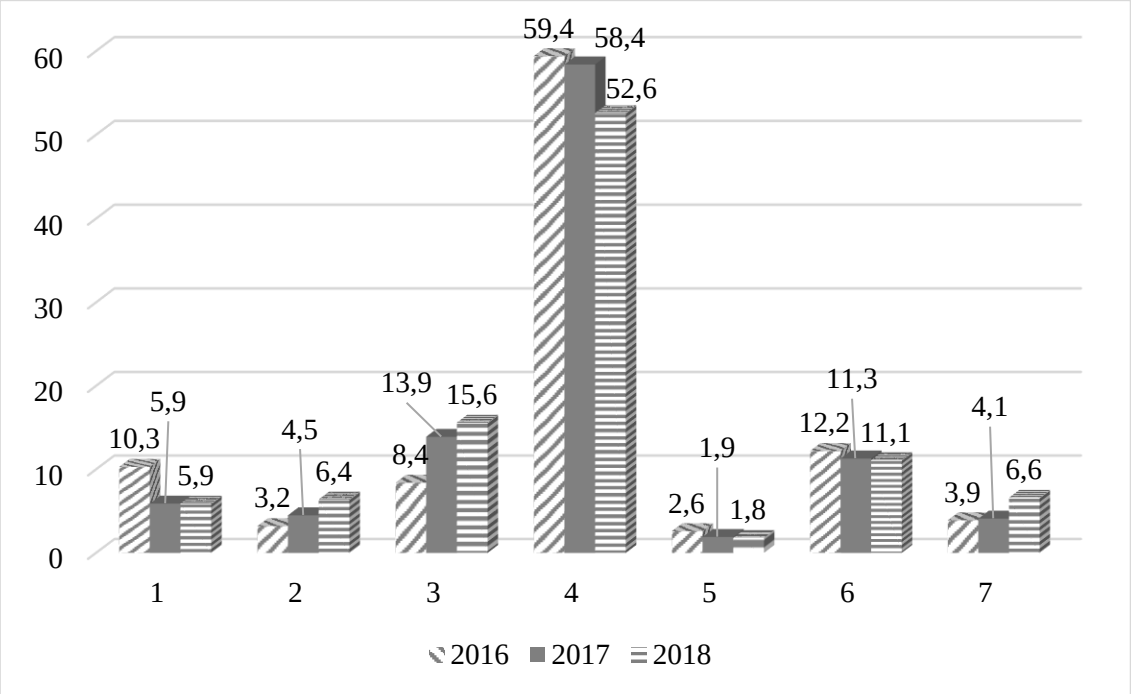

Рис. 1. Розподіл витрат на інновації за стратегічними пріоритетами у 2016-2018 рр., %

Джерело: сформовано авторкою на основі опрацьованих літературних джерел [1,2].

Найменший обсяг коштів спрямовано на «Впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики» – 5,4 млн. грн. або 1,8 % від загального обсягу фінансування. Порівняно з 2017 р. відбулося збільшення фінансування цього напряму інноваційної діяльності, проте його частка у загальних обсягах фінансування пріоритетів інноваційної діяльності зменшилася за рахунок збільшення фінансування інноваційного розвитку транспортної системи та інформаційних технологій.

У 2018 р. порівняно з 2017 р. зросли частки фінансування за трьома стратегічними пріоритетами (2, 3, 7 – рис. 1). При цьому обсяг фінансування технологічного оновлення агропромислового комплексу залишається найбільшим та складає 52,6% від загального обсягу фінансування інноваційної діяльності, у 2017 р. ж ця частка становила 58%. Таке зменшення спричинене значним зростанням відповідних показників за 2-м та 7-м стратегічними пріоритетами. Збільшення частки фінансування також спостерігається за 3-м пріоритетом – 15,6% у 2018 р. порівняно з 13,9% у 2017 р. Найвище зростання відбулося за пріоритетами «Розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій та робототехніки» (на 2,5 в.п.) та «Освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки» (на 1,9 в.п.). Найменший обсяг фінансування припадає на стратегічний пріоритет «Впровадження нових технологій та обладнання якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики».

Максимальна частка фінансування припадає на інноватизацію агропромислового комплексу, при цьому максимальний приріст частки належить галузям військового озброєння та розвитку

[1] Державна служба статистики України (2019). *Статистичні збірники Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2012-2018 рр.* <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm> (2020, червень, 15).

[2] Писаренко, Т. В., Кваша, Т. К. (2019). Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році. Аналітична довідка. *Міністерство освіти і науки України* <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf>. (2020, червень, 15).

інформаційних технологій. Незначною мірою зменшилася частка фінансування інноватизації медичного обслуговування (-0,1 в.п.) та застосування технологій більш чистого виробництва і захисту навколишнього середовища (-0,2 в.п.).

Напрям інноваційного розвитку «Розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки» у 2018 р. має найвище, порівняно з 2017 р., зростання за обсягами фінансування та за часткою в загальних обсягах бюджетного фінансування.

Ефективність розвитку *науки та наукових досліджень*, як джерела інновацій, значною мірою залежить від стану фінансування державних наукових програм, витрат на підтримку наукових ресурсів та науково-дослідних установ, що переважно здійснюється за рахунок Державного бюджету України.

Головним джерелом розробки інновацій є наукові та науково-дослідні інститути та організації, фінансування яких здійснюється переважно за кошти державного бюджету. У зв'язку з низькою зацікавленістю підприємств у стимулюванні розвитку науково-технічної діяльності, його фінансування перебуває на низькому рівні та здійснюється лише за пріоритетними для держави напрямами, не маючи змоги охопити усі результативні проекти. Певна частина проектів та розробок залишається поза увагою і, ймовірно, не буде реалізована. На рис. 2 представлено динаміку поданих заявок на патенти у 2012-2018 рр., що дозволяє оцінити ефективність відповідного системоутворюючого чинника механізму сталого інноваційного розвитку національної економіки.

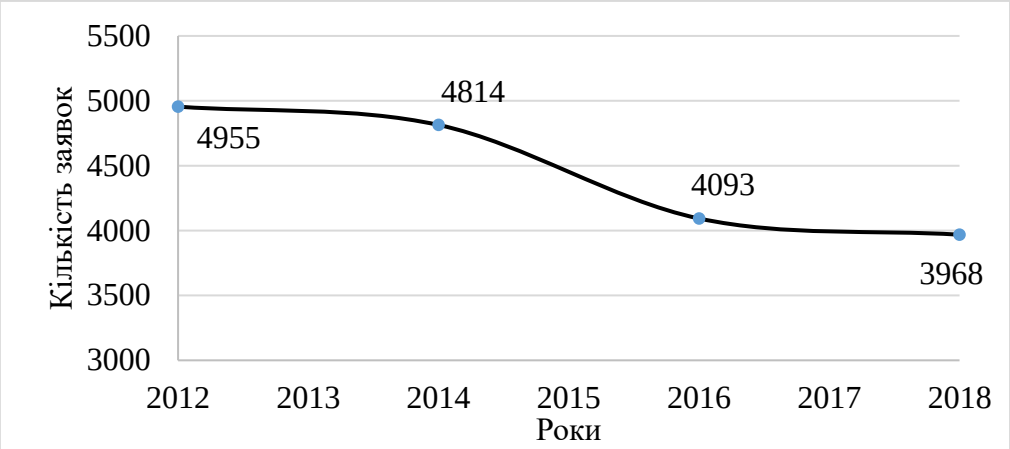

Рис. 2. Динаміка надходження заявок на винаходи у 2012-2018 рр. як індикатор виробництва інновацій

Джерело: сформовано авторкою на основі опрацьованих літературних джерел[1]

Політика держави щодо стимулювання інноваційної активності не є ефективною, зокрема, фінансово-кредитна політика та податкове регулювання не створюють стимулюючих основ для активізації інвестиційних процесів суб'єктів економічних відносин, зацікавлених в наукових розробках; підтримки інноваційної діяльності та розвитку науково-технічної сфери. Зниження престижу наукової праці та соціального статусу науковців призводить до того, що дедалі більше студентів відмовляються пов'язувати своє майбутнє з професіями науково-технічної сфери[2].

Стимулювання впровадження новітніх технологій і підходів в Україні вимагає комплексного підходу, що передбачатиме страхування ризиків інноваційних підприємств, соціального страхування працівників, державного інвестування тощо. Заходами економічного стимулювання має стати

[1] Український інститут інтелектуальної власності" (2018). *Річний звіт державного підприємства Український інститут інтелектуальної власності*. Київ: ДП. <https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2018.pdf> (2020, червень, 17).

[2] Писаренко, Т. В., Кваша, Т. К. (2019). Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році. Аналітична довідка. *Міністерство освіти і науки України* <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf>. (2020, червень, 15).

державне кредитування, надання субсидій, створення спеціальних програм розвитку та підтримки організацій, що займаються інноваційною діяльністю, а також державне планування і кооперація освітніх та дослідницьких установ із промисловим сектором.

Рівень фінансування науково-дослідної діяльності залишається низьким та не може задовольнити потреб відповідних організацій та установ, діяльність яких значною мірою забезпечується державою, зокрема загальним та спеціальним фондами (рис. 3).

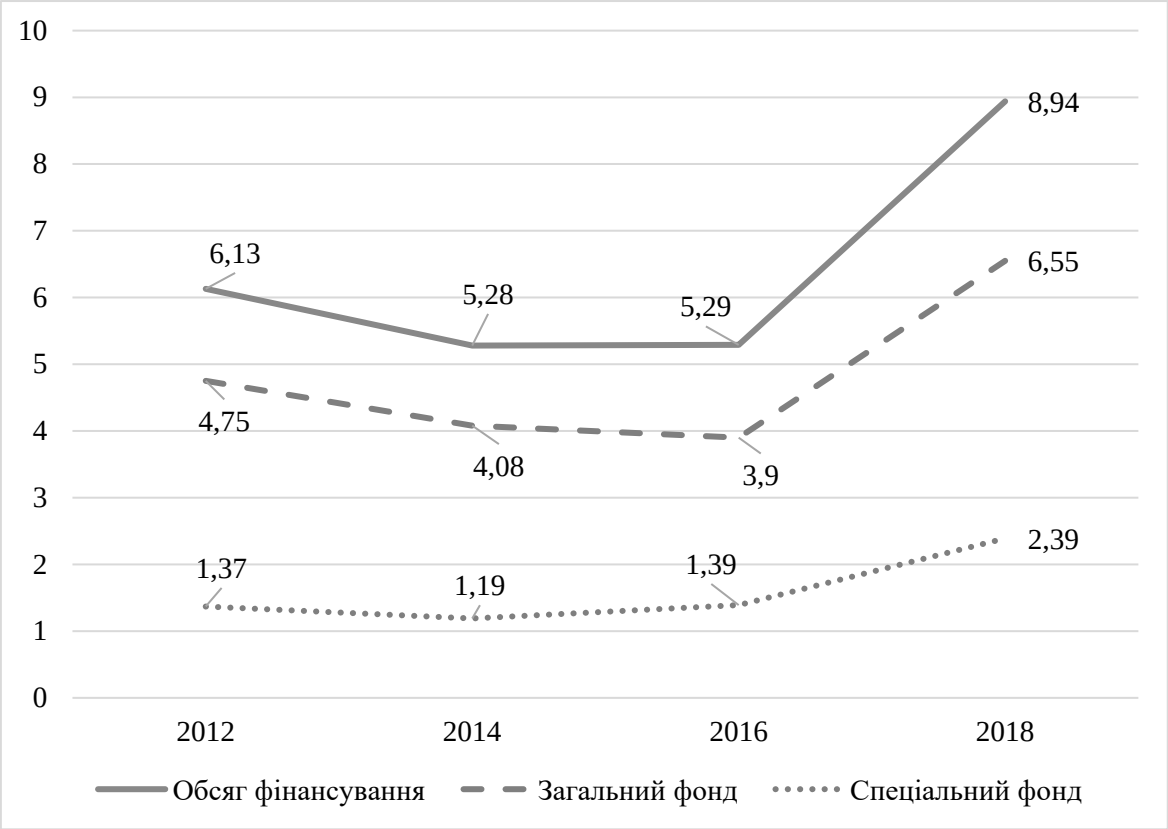

Рис. 3. Динаміка фінансування наукової сфери у 2012-2018 рр., млрд грн

Джерело: сформовано авторкою на основі опрацьованих літературних джерел[1].

Бюджетне забезпечення наукової та науково-технічної діяльності регулює її ефективність та тенденції інноваційного розвитку. Враховуючи зміну політичних орієнтацій, що мали місце у 2012-2018 рр. на українській політичній арені, а також усі супроводжуючі наслідки, відзначимо, що загалом державне забезпечення науково-технічної сфери економічної діяльності змінилося незначною мірою.

Занепад системи освіти через недостатність фінансування ЗВО, щорічне зменшення чисельності абітурієнтів, соціальні та політичні фактори впливу на рівень життя громадян, а також інфляція спричинюють зменшення фінансування науково-дослідницької сфери економічної діяльності.

Не зважаючи на зазначені проблеми, держава залишається головним джерелом забезпечення наукової сфери в Україні. Дефіцит коштів зумовлює їх пріоритетний розподіл за наявними програмами фінансової підтримки науково-дослідної сфери економічної діяльності. Таким чином, бюджет розподілений наступним чином:

– на наукові дослідження та науково-технічні розробки – 86,2 %.
– на підтримку інфраструктури та матеріально-технічної бази наукової діяльності – 9,3 %.
– на підтримку інших напрямів наукової та науково-технічної діяльності – 9,1 % (рис. 4).

[1] Міністерство освіти і науки України (2020). *Аналітичні довідки Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності* <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> (2020, червень, 20-24).

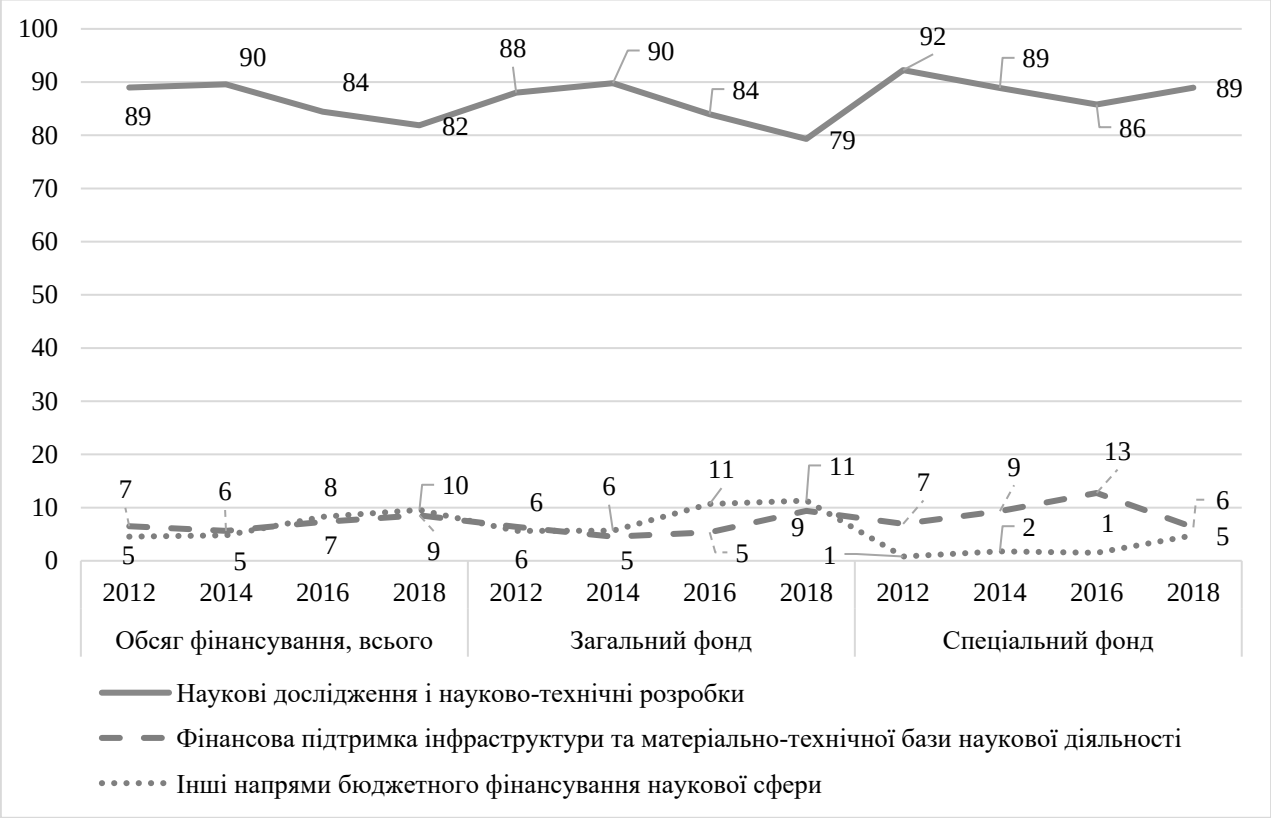

Рис. 4. Частка джерел фінансування наукової діяльності у 2012-2018 рр., %

Джерело: сформовано авторкою на основі опрацьованих літературних джерел[1].

Варто зазначити, що найбільші обсяги фінансування наукової діяльності припадають майже порівну на НААН (49,3% від загального обсягу фінансування) та МОН (45,9%). При цьому, у 2018 р. відбулося збільшення обсягу фінансування МОН на 5,5 в.п. порівняно з 2017 р. Беручи до уваги індекси споживчих цін у 2012-2018 рр., очевидно, що рівень фінансування наукової сфери низький (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка фінансування витрат на виконання досліджень і розробок в Україні та зарубіжних країнах у 2012-2018 рр., % ВВП

Країна	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.
США	2,70	2,75	2,76	2,84
Естонія	2,11	1,42	1,25	1,40
Польща	0,88	0,94	0,96	1,21
Чехія	1,78	1,97	1,68	1,93
Україна	0,67	0,60	0,48	0,47

Джерело: сформовано авторкою на основі опрацьованих літературних джерел[2,3].

[1] Міністерство освіти і науки України (2020). *Аналітичні довідки Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності* <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> (2020, червень, 20-24).
[2] Міністерство освіти і науки України (2020). *Аналітичні довідки Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності* <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> (2020, червень, 20-24).
[3] Браузер даних Eurostat (2020). *Витрати на дослідження та розробки за галузями діяльності* <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00001/default/table?lang=en > (2020, червень, 20-24).

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено показник, згідно з яким держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП України. Однак, наявна динаміка фінансування відображає зниження фінансування державою наукової сфери, що наразі є нижчим показником від будь-якої країни ЄС.

Таким чином, *огляд державних інструментів формування деяких інноваційних пріоритетів національної економіки* свідчить про наступне:

державна підтримка інноваційної та науково-дослідної сфер слабка та не відповідає вимогам інноваційного розвитку національної економіки;

інструментарій спеціального режиму оподаткування інновацій задіяний формально;

фінансування інновацій в державі здійснюється за Стратегічними пріоритетними напрямами інноваційної діяльності. Найбільша частка фінансування у 2018 р. припала на: освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів і нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього середовища;

обсяги фінансування наукової діяльності з Державного бюджету в Україні є малими (0,47% від ВВП), так само як і частка іноземного інвестування. Інноваційна діяльність забезпечується більше ніж на 80% власними коштами підприємств, які спрямовують інвестиції на модернізацію підприємств та організацій шляхом екстенсивного розвитку.

Таким чином, потребують реформування і модернізації підходи до вибору інструментів та формування механізмів інноваційних пріоритетів національної економіки. Ці підходи мають виходити з наявних умов розвитку економіки, інноваційності світового й національного ринку, гнучкості та адаптивності до високонкурентного економічного середовища, яке висуває до підприємств й галузей особливі вимоги.

References:

1. Stratehiya rozvytku sfery innovacijnoyi diyalnosti na period do 2030 r. (*Verkhovna Rada Ukrayiny*). [Strategy for the development of innovation in the period up to 2030 Strategiya rozvytku sfery innovacijnoyi diyalnosti na period do 2030 r. (*Verkhovna Rada Ukrayiny*). [Strategy for the development of innovation in the period up to 2030 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p>.(2020, June, 21). [in Ukrainian].
2. *Podatkovyj kodeks Ukrayiny, 2010* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Tax Code of Ukraine, 2010]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>. (2020, June, 21). [in Ukrainian].
3. Svystun, Ye. M. (2013). Podatkove rehulyuvannya investycijnoinnovacijnoho prostoru Ukrayiny [Tax regulation of the investment and innovation space of Ukraine]. *Innovacijna ekonomika* [Innovative Economics], *1*, 250-253. [in Ukrainian].
4. *Zakon Pro priorytetni napryamy innovacijnoyi diyalnosti v Ukrayini, 2012* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law on Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine 2012. (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR) [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], *2012*, 166. [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2019) [State Statistics Service of Ukraine (2019)]. *Statystychni zbirnyky Naukova ta innovacijna diyalnist v Ukrayini za 2012-2018 rr.* [Statistical collections Scientific and innovative activities in Ukraine for 2012-2018]. <www.ukrstat.gov.ua/>.(2020, June, 21-28). [in Ukrainian].
6. Pysarenko, T. V., Kvasha, T. K. (2019). *Stan innovacijnoyi diyalnosti ta diyalnosti u sferi transferu tekhnolohij v Ukrayini u 2018 roci. Analitychna dovidka* [The state of innovation and technology transfer activities in Ukraine in 2018. Analytical reference]. Kyiv: UkrINTEI: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf>. (2020, June, 24). [in Ukrainian].
7. Ukrpatent (2018). *Richnyj zvit derzhavnopo pidpryemstva Ukrayinskyj instytut intelektualnoyi vlasnosti* [Annual report of the state enterprise Ukrainian Institute of Intellectual Property]. Kyiv: DP. <https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2018.pdf> (2020, June, 24). [in Ukrainian].
8. Oficijnyj sajt ministerstva osvity (2020). [Official site of the Ministry of Education (2020)] Analitychni dovidky *Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovoyi i naukovo-tekhnichnoyi diyalnosti* [Analytical references The state of development of science and technology, the results of scientific and scientific-technical activities]. <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> (2020, June, 20-24), [in Ukrainian].
9. Brauzer danykh Eurostat (2020). [Eurostat data browser (2020)]. *Vytraty na doslidzhennya ta rozrobky za galuzyamy diyalnosti* [Research and development costs by industry]. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00001/default/table?lang=en > (2020, June, 24). [in English].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.5

Anna Gramatik
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6153-5664
Olena Bilous
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5130-1781
Institute of Market Problems and Economic and Ecological Research of NAS of Ukraine

SCIENTIFIC SUPPORT FOR CLUSTERIZATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONS

Ганна Граматік
Олена Білоус
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

The article deals with the formation of cross-border clusters as a factor of the innovative development of regions and scientific support for these processes. The authors define the economic essence of the concept of "cluster", consider the role of cluster formations in increasing the competitiveness of the region and intensifying its innovative development. The classification of cluster types is carried out and the peculiarities of cross-border cluster formation are highlighted. The specifics of the formation of agro-ecological clusters are considered and the role of scientific expertise in strengthening clustering processes is analyzed, in particular, in the agrarian sphere (on the example of the cross-border agro-ecological cluster “Frumushika-Nova”). Scientific provisions, obtained results and proposed recommendations are a practical basis for the development and improvement of the clustering process in Ukraine.
Keywords: cluster, competitiveness, cross-border cluster, agro-ecological cluster, innovative development, region, economy clustering, scientific expertise.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток сучасної економіки в умовах глобалізації, постіндустріального суспільства та інформатизації характеризується тенденцією посилення конкуренції регіонів та окремих територій. Характерні для останніх років широкомасштабні трансформації в економіці, інтеграційні процеси, перехід до нової схеми державного устрою, що припускає зміну адміністративних і бюджетних відносин центру і регіону, призвели до формування низки негативних тенденцій в розвитку регіональних систем, що свідчить про зниження ефективності традиційних адміністративних та інституційних механізмів державного регулювання регіонального розвитку. Визначальним чинником їх подолання та посилення рівня конкурентоспроможності національної економіки на інноваційній основі стає кластеризація, як основа ефективного використання та створення регіональних ресурсів для підвищення конкурентного статусу в геоекономічному просторі на основі поширення кластерів[1]. Особлива роль у цих процесах належить транскордонним кластерам як новій формі транскордонного співробітництва та інноваційного інструменту державної регіональної політики в Україні; що має забезпечити сталий розвиток та конкурентоспроможність українських прикордонних регіонів та сприятиме інтеграції України у світовий економічний.

[1] Гончарова, К. В. (2009) Вдосконалення методики визначення потенціалу кластеризації галузей окремого регіону. *Економічний простір, 29*, 80-89.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань створення та функціонування кластерів та їх ролі у забезпечення інноваційного розвитку регіонів здійснюється такими зарубіжними та вітчизняними теоретиками як Портер М., Коуз Р., Войнаренко М.П., Захарченко В.І., Осипов В.М., Макаренко М.В., Назаренко С.А. та ін.

Питання регіональної політики, транскордонного співробітництва, створення та розвитку єврорегіонів, формування транскордонних кластерів висвітлюються у працях таких українських вчених Долішнього М.І., Федулової Л.І., Мікули Н.А., Мокія А.І., Студеннікова І.В. та ін.

Як елемент інноваційного спрямування, створення кластерів спостерігається в багатьох секторах економіки держави та регіонів.

Чужиков В.І. розглядає поняття кластера як конкурентоспроможну організаційну форму територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях, та в основі кластерної системи передбачає таку передумову як концентрація[1].

Саблук П.Т. зазначає: «…кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів»[2].

Войнаренко М.П. трактує поняття «кластер» як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону[3].

За теорією М. Портера, «кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють в окремій сфері і характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного»[4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість досліджень з проблем кластеризації національної та регіональної економіки, залишається низка невирішених питань щодо шляхів розвитку та ефективного функціонування транскордонних кластерів на території України, а також наукового забезпечення даних процесів.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку процесів кластеризації в Україні як чинника інноваційного розвитку регіонів, в аспекті створення транскордонних кластерів, а також наукового забезпечення даних процесів.

Реалізація поставленої мети зумовила розв'язання наступних завдань:

– визначити економічну сутність понять «кластер» та встановити роль кластерних утворень у підвищенні конкурентоспроможності регіону та активізації його інноваційного розвитку;

– класифікувати види кластерів та розглянути особливості формування транскордонних кластерів;

– розглянути специфіку формування агро- та агроекологічних кластерів;

– проаналізувати роль наукової експертизи в посиленні процесів кластеризації, зокрема у аграрній сфері (на прикладі транскордонного агро-екологічного кластеру «Фрумушика-Нова»).

Виклад основного матеріалу. Кластерам належить провідна роль у відродженні національної економіки. При дослідженні економічної природи кластерів як зарубіжні так і вітчизняні вчені акцентують увагу на ролі процесів кластеризації у забезпеченні конкурентоспроможності регіону.

Згідно з кластерною політикою Портера, підвищення конкурентоспроможності регіону відбувається за трьома основними напрямками: підвищення продуктивності компаній, які працюють у їх бізнесі, підвищення рівня інновацій і стимулювання формування нових компаній. Характерною особливістю кластерів є те, що компанії, зосереджені на даній території, конкурують одна з одною, але у той самий час співпрацюють у тих сферах, де можна випустити ефект синергії спільних дій

[1] Якель, Р. (2010) Знання плюс…кластеризація економіки. *Дзеркало тижня, 17*, 30 квітня.
[2] Саблук, П. Т. (2010) Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК, 1*, 3-12.
[3] Войнаренко, М. (2014) *Кластери в економіці України*. Хмельницький: ХНУ, ФОП Мельник А. А.
[4] Портер, М. (2000) *Конкуренция*. Москва: Вильямс.

(наприклад, спільні дослідження та розробки). Конкуренція не виключає взаємодії з іншими компаніями і може стати рушійною силою їх розвитку. Це явище називається в управлінні «Coopetition» (що з англ. означає комбінацію слів співпраця і конкуренція). Це так би мовити, співробітництво між бізнес-конкурентами з взаємовигідними результатами. Така ситуація можлива тоді, коли існує питома концентрація у цьому секторі ресурсів і досвіду для досягнення критичної маси, за якої кластер стає привабливим центром і місцем залучення додаткових ресурсів.

Прикладом цього ефекту є Силіконова долина у США (Каліфорнія), у яких розвиток індустрії інформаційних технологій привернув і продовжує залучати кращих комп'ютерних учених з усього світу, що дає можливість підприємствам, розташованим у ній, збільшувати свої переваги над конкурентами.

Враховуючи те, що кластери мають широкий діапазон діяльності, існує необхідність *класифікувати* їх за територіальним розподілом праці. Так, вирізняють регіональні, міжрегіональні та міжнародні, зокрема, транскордонні кластери. Регіональні кластери створюються у межах одного регіону та орієнтовані на певну географічну концепцію взаємопов'язаних галузей. Міжрегіональні включають підприємства, організації та установи, розташовані у різних областях країни, і вони першочергово орієнтуються на зовнішній ринок, тобто на експорт, і ставлять собі за мету створити конкурентоспроможну продукцію. Міжнародні, зокрема, транскордонні кластери здійснюють свою діяльність у межах двох або більше країн[1].

Транскордонні кластери є новою формою транскордонного співробітництва у сучасних умовах розвитку транскордонної співпраці між сусідніми державами.

Транскордонний кластер є формою інтеграції незалежних компаній та асоційованих інституцій, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні, спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, яка ґрунтується на наявності погодженої стратегії розвитку учасників кластера[2].

Пропонується таке трактування поняття транскордонний кластер: це модель кластерної організації, яка передбачає локалізацію взаємопов'язаних підприємств та інституцій на транскордонній території, дає змогу реалізувати якнайкращий взаємозв'язок виробництва, науково-технологічного потенціалу, маркетингу, попиту споживачів та визначає спрямованість і темпи інновацій з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції та ефективності виробництва загалом як для внутрішнього, так і для зовнішнього ринків.

Особливістю транскордонних кластерів є те, що їх учасники розташовані у різних податкових, митних, законодавчих середовищах сусідніх країн, однак можуть мати спільні підприємства та організації, користуватися спільною інфраструктурою і функціонують на транскордонних ринках. Ще однією особливістю є те, що інтенсивність мережевих взаємодій у транскордонному кластері обмежується наявністю кордону, який створює додаткові бар'єри для вільного руху товарів, робочої сили, капіталу. Бар'єрами для налагодження співпраці також можуть бути різний менталітет, традиції, мова, культура, негативні сторінки історії тощо[3].

Слід зазначити, що транскордонне співробітництво направлено не тільки на задоволення потреб внутрішнього ринку, а і дає можливість використовувати зовнішньо-економічні канали зі збуту своєї продукції та послуг. Це дозволяє вийти на європейські ринки та отримати більш значний ефект від функціонування транскордонного кластеру.

Така форма транскордонного співробітництва, як транскордонні кластери, поширена у провідних країнах світу та країнах, що розвиваються, проте найпоширенішою вона є на європейських кордонах, де основна мета транскордонного кластера – прискорити економічне зростання шляхом об'єднання зусиль учасників, забезпечення конкурентних переваг транскордонним регіонам.

У випадку сільськогосподарської діяльності та пов'язаної з нею переробною промисловістю і суміжними секторами (технічна підтримка, сервіс, ринки та біржі тощо) формуються *агрокластери* – підприємницькі угрупування, що взаємодіють у сфері аграрного виробництва та формують

[1] Мікула, Н. А. (2011) Сучасні підходи до визначення сутності та класифікації кластерів. *Наукові записки, 1*, 71-77.
[2] Добрєва, Н. (2013) Основні напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні. *Ефективність державного управління, 34*, 246-253.
[3] Мікула, Н. А. (2011) *Транскордонне співробітництво*: посібник. Київ: Крамар.

відповідний ланцюжок доданої вартості, задля максимального виявлення, формування та використання своїх конкурентних переваг[1].

Кластерний підхід для агросектору і розвитку сільських територій України стає актуальним в умовах, коли основну масу виробників у сільських громадах складають дрібні і середні підприємці, фермери та особисті селянські господарства, яким складно конкурувати з великими агрохолдингами. І саме інтеграція дрібних сільгоспвиробників дозволяє в умовах спільної координації, вироблення єдиної виробничо-комерційної політики посилювати їхні конкурентні переваги, знаходити свої ніші і бути успішними.

Специфіка *агроекологічних* кластерів пов'язана з особливостями та умовами діяльності суб'єктів господарювання на сільських територіях – експлуатацією (природокористуванням) первинних природних ресурсів (ґрунти, вода, ліси, біоресурси тощо), та залежність від природних умов (клімат та його зміна, погода) та ресурсів (земля, вода тощо)[2].

Важлива роль у успішному формуванні та функціонуванні регіональних кластерів належить ***науковому забезпеченню***. Науковий сектор – наукові установи, університети, наукові та інноваційні центри, підвищують конкурентоспроможність своїх громад та регіонів шляхом здійснення фундаментальних та прикладних досліджень, генерування неявних і кодифікованих знань, розвитку висококваліфікованих кадрів . Завдяки активній інституційній взаємодії з університетами та науковими установами місцеві партнери та стейкхолдери отримують доступ до нових ідей та свіжих поглядів на актуальні та складні проблеми через різноманітні механізми трансферу знань, включаючи консультації та наукову експертизу, спільні дослідницькі проекти, наймання випускників, що здійснюють наукові дослідження та розробки . Залученість наукових організацій у місцевий економічний розвиток є критично важливою для стимулювання формування кластерів, особливо в галузях, що базуються на знаннях.

Розглянемо роль наукового забезпечення процесів агроекологічної кластеризації Одеської області.

Ініціатива щодо застосування агроекологічних кластерів в якості інструменту розвитку сільських територій належить Міністерству аграрної політики та продовольства України. У січні 2017 року були оголошені шість пілотних агроекологічних кластерів, у тому числі «Фрумушика-Нова» в Одеській області . З цього часу при координації Одеської обласної державної адміністрації та із залученням наукових кіл регіону (представників ЗВО та наукових установ), місцевих органів влади Тарутинського району та представників кластеру «Фрумушика-Нова» було проведено дослідження потенціалу розвитку агроекологічного кластеру «Фрумушика-Нова». Так науково-експертною групою проекту «Пілотне впровадження дій зі створення агроекологічних кластерів для сталого розвитку в Одеській області» на основі узагальнення практичного досвіду зі створення агроекологічних кластерів на Одещині, починаючи з 2017 року, було проведено дослідження та здійснено комплексну оцінку передумов та можливостей для агроекологічної кластеризації в Одеській області, зокрема було визначено локації у сільській місцевості з високим потенціалом для створення агроекологічних кластерів. Як результат, на Одещині започатковані два агро-екологічних кластери різного спрямування – агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» та медово-горіховий «Агропромисловий кластер Причорномор'я».

Проект «Фрумушика-Нова» бере свій початок ще в 2006 році, коли почалося його будівництво на місці молдовських сіл Фрумушика-Нова і Рошия, виселених навесні 1946 року у зв'язку з утворенням військового полігону. Фрумушика-Нова розташовується на території Веселодолинської сільської ради Тарутинського району Одеської області.

Сьогодні це центр етнографічного, сільського зеленого туризму та сімейного відпочинку. На його території розташовується найбільший в Європі вівчарський комплекс по вирощуванню овець каракульської породи, найвищий гранітний пам'ятник України, внесений до Національного реєстру рекордів України, етнографічний музей просто неба, центр сімейного відпочинку, парк скульптур, міні-зоосад.

[1] Мельник, Ю. І., Дьяков, О. А. (2019). *Практична настанова та методичні рекомендації зі створення агроекологічних кластерів для сталого розвитку сільських територій*. Одеса: Центр регіональних досліджень.
[2] Мельник, Ю. І., Дьяков, О. А. (2019). *Практична настанова та методичні рекомендації зі створення агроекологічних кластерів для сталого розвитку сільських територій*. Одеса: Центр регіональних досліджень.

Ідеологія формування транскордонного агро-екологічного кластера «Фрумушика-Нова» полягає в наступному:

– об'єднання економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів для зміцнення економічного потенціалу і досягнення більш високих показників сталого розвитку;

– представництво і захист законних прав та інтересів, створення правових, організаційних, економічних, технічних умов для стабільного розвитку регіону;

– сприяння реалізації кластерних ініціатив в Тарутинському районі Одеської області, Україні, Молдові та Румунії;

– створення полюсів і точок економічного зростання на основі стратегічних пріоритетів та інвестиційної привабливості;

– підвищення рівня життя населення на проектній території.

Мета і етапи формування**:**

1) створення організаційної, наукової, технічної та прикладної платформи сталого розвитку громад Тарутинського району Одеської області, які розташовані в зоні депресивних степових ландшафтів;

2) впровадження принципів сталого розвитку територій і громад південних областей України;

3) формування моделі ефективного та екологічно прийнятного природокористування в степовій зоні; пошук та використання внутрішніх конкурентних переваг, залучення інвестицій, бюджетних коштів, міжнародної технічної допомоги;

4) сприяння розвитку підприємницьких структур і створення нових інноваційних утворень на проектній території;

5) пошук і реалізація інших напрямків і методів розвитку громад, територій, які сприятимуть підвищенню якості життя населення на проектній території.

В даний момент отримують розвиток такі структурні підрозділи**,** які входять **до** складу кластера:

– Субрегіональний кластер "Вівчарство";
– Секторальний кластер "Лаванда";
– Виноградно-виробничий кластер;
– Регіональний кластер "Рекреація і туризм".

Сьогодні «Фрумушика-Нова» працює як єдина система, стратегічний успіх якої був закладений ще на стадії формування ідеї і проектування. Цей досвід і напрацювання мають стати імпульсом для подальших процесів кластеризації.

Кластер знаходиться в стадії економічного зростання та посилює свої інноваційні, виробничі зв'язки з Молдовою та Румунією. В майбутньому планується участь у міжнародних грантових проектах та програмах розвитку, тим самим створюючи більш сприятливі умови для інклюзивного розвитку регіону.

Висновки. Оскільки агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» став пілотним в Одеській області та одним з перших в Україні планів реалізації кластерних ініціатив, досвід його створення та використання надав суттєвий матеріал для дослідження і послугував платформою, на якій опрацьовуються методологічні підходи та здійснюється ідентифікація для інших потенційних локацій для кластерних утворень в регіоні.

Отриманий досвід дозволить сформувати загальне бачення щодо агроекологічної кластеризації сільських територій в контексті державної аграрної та регіональної політики, напрацювати методологічний інструментарій та підходи для створення агроекологічних кластерів у інших регіонах України, структурований порядок дій для ефективної реалізації концепції агроекологічних кластерів в Україні як ефективних інструментів стимулювання сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів.

Результатом дослідження також стало удосконалення методологічного інструментарію політики регіонального розвитку на рівні центральних та обласних органів влади з проекцією на місцевий рівень – сільські територіальні громади в умовах децентралізації в Україні.

References:

1. Honcharova, K. V. (2009). Vdoskonalennia metodyky vyznachennia potentsialu klasteryzatsii haluzei okremoho rehionu [Improving the methodology for determining the clustering potential of industries in a particular region]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic space], *29*, 80-89. [in Ukrainian].

2. Yakel, R. (2010). Znannia plius…klasteryzatsiia ekonomiky [Knowledge plus… clustering of the economy]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the week], *17*, April, 30. [in Ukrainian].
3. Sabluk, P. T. (2010). Klasteryzatsiia yak mekhanizm pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agricultural economy]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], *1*, 3-12. [in Ukrainian].
4. Voinarenko, M. (2014). *Klastery v ekonomitsi Ukrainy: monohrafiia* [Clusters in the economy of Ukraine: a monograph]. – Khmelnytskyi: KhNU, FOP Melnyk A.A. [in Ukrainian].
5. Porter, M. (2000). Konkurentsyia: uchebn. Posobie [Competition: textbook]. Moscow: Vyliams. [in Russian].
6. Mikula, N. A. (2011). Suchasni pidkhody do vyznachennia sutnosti ta klasyfikatsii klasteriv [Modern approaches to defining the essence and classification of clusters]. *Naukovi zapysky* [Scientific Notes], *1*, 71-77. [in Ukrainian].
7. Dobrieva, N. (2013). Osnovni napriamy rozvytku transkordonnykh klasteriv v Ukraini [The main directions of development of cross-border clusters in Ukraine]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia* [Efficiency of Public Administration], *34*, 246-253. [in Ukrainian].
8. Mikula, N. A. (2011). *Transkordonne spivrobitnytstvo: posibnyk* [Cross-border cooperation: a guide]. Kyiv: Kramar. [in Ukrainian].
9. Melnyk, Yu. I., Diakov, O. A. (2019). *Praktychna nastanova ta metodychni rekomendatsii zi stvorennia ahroekolohichnykh klasteriv dlia staloho rozvytku silskykh terytorii* [Practical guide and methodological recommendations on the creation of agro-ecological clusters for sustainable development]. Odesa: Tsentr rehionalnykh doslidzhen. [in Ukrainian].
10. Bramwell, A., Hepburn, N., Wolfe, D. (2012). *Growing Innovation Ecosystems: University-Industry Knowledge Transfer and Regional Economic Development in Canada*. Final Report to the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada. [in English].
11. Klein, E., Woodell, J. (2015). *Higher Education Engagement in Economic Development: Foundations for Strategy and Practice*. Economic Engagement Framework. August 2015. Association of Public and Land-Grant Universities and University Economic Development Association. [in English].
12. Minahropolityky (2016) [Ministry of Agrarian Policy (2016]. U 2016 rotsi rozpochato stvorennia 6 ahro-rekreatsiinykh klasteriv [In 2016, the creation of 6 agro-recreational clusters began]. *Ofitsiinyi sait Kabinetu Ministriv Ukrainy* [Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine] <https://kmu.gov.ua/ua/news/249644829> (2020, July, 31). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.6

Dmytro Maslov
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1721-8319
Odesa National Economic University, Ukraine

INEQUALITY AND PUBLIC DEBT FROM THE PERSPECTIVE OF THE REPRODUCTIVE APPROACH

Дмитро Маслов
Одеський національний економічний університет, Україна

ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНИЙ БОРГ З ТОЧКИ ЗОРУ ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ПІДХОДУ

The paper suggests considering the relationship between public debt and inequality in terms of a reproductive approach. It is shown that there is an objective need for public debt growth due to the existence of a contradiction of the reproduction of social capital – between the volume and structure of demand and the volume and structure of supply. Prerequisites for public debt growth and inequality are formed due to the contradictions of the reproduction of social capital. After endowing the state with socio-economic functions, public debt became an important mechanism for the transfer of capital outside the existing structure of demand. Public debt arises from the need to balance the proportions of reproduction of public capital to ensure the sale of relatively excess mass of commodities. From the point of view of the reproductive approach, the debt looks like a loan from the creditor-producer to the borrower-buyer for the sale of the creditor's commodities.

Keywords: public debt, inequality, reproduction, social capital, expanded reproduction, capital accumulation, public expenditures, debt, commodities.

Постановка проблеми. Державний борг звичайно розглядається як наслідок бюджетного дефіциту, вибору уряду витрачати більше, ніж існує державних доходів від оподаткування, штрафів та ін. Сама наявність державного боргу розглядається як фактор зростання економічної нерівності у суспільстві. З цими поглядами можна погодитися, але вони не охоплюють більш глибокі проблеми, що пов'язані з державним боргом. Такою є проблема об'єктивної необхідності державного боргу через існування суперечності відтворення суспільного капіталу – між об'ємом і структурою попиту та об'ємом і структурою пропозиції. Через державний борг зростає економічна нерівність, у той же час через економічну нерівність зростає державний борг, але передумови для зростання і державного боргу і економічної нерівності є глибші та формуються через суперечності відтворення суспільного капіталу.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми відтворення суспільного капіталу досліджувалися представниками класичної політичної економії та їх критиками, ставилися питання про можливість надмірності капіталу, невідповідності об'єму і структури попиту та об'єму і структури пропозиції. Представники кейнсіанського напряму доповнили аналізі врахуванням ролі держави у впливі на економічні процеси. Зв'язок державного боргу та економічної нерівності розглядався у роботах Б. Мілановіча, Дж. Стігліца, Т. Пікетті та ін. У той же час проблема державного боргу та нерівності досліджувалася у відриві від відтворення суспільного капіталу, що дозволяло розглядати проблему лише на поверхневому рівні.

Мета даної статті – здійснити більш глибокий погляд на проблему державного боргу та економічної нерівності через теорію відтворення суспільного капіталу.

Виклад основного матеріалу. Представники класичної політичної економії вважали, що капітал не може бути надмірним, не має внутрішніх обмежень для власного зростання.

Першим про обмеженість можливостей нагромадження капіталу говорив Джеймс Мейтленд, 8-й граф Лодердейл. Він пов'язує скорочення попиту та споживчі товари із скороченням попиту на капітал, тобто попит на споживчі товари встановлює обмеження на зростання капіталу[1].

Граф Лодердейл критикує А. Сміта та фізіократів, які вважали, що заощадження є благом та умовою нагромадження капіталу[2]. Лодердейл, навпаки, вважає заощадження, по відношенню до усієї національної економіки, злом. Говорячи про примусові заощадження, які планував здійснювати британський уряд для погашення державного боргу, він відмічає: «Все, що ми стверджували, і все, що ми прагнули довести, зводиться до того, по-перше, що старе правило «збережений пенс – це зароблений пенс» не застосовується до суспільного багатства»[3]. Більше того, Лодердейл вказує, що при скороченні попиту величина, на яку скоротиться виробництво, буде набагато більшою за величину скорочення попиту[4], що знаходиться у відповідності до концепції мультиплікатора, чітко сформульованої пізніше.

Т. Мальтус також брав участь у полеміці з представниками класичної політичної економії, зокрема з Д. Рікардо, захищаючи точку зору, що перенагромадження капіталу та загальне переповнення ринку товарами можливе. Надмірне нагромадження капіталу відносно ефективного попиту спричиняє зниження норми прибутку. Якщо б суспільство «скоротило своє споживання» і, за рахунок збільшення заощаджень, «збільшило б додатково свій капітал, то не може бути ні найменшого сумніву, якщо мати на увазі принцип попиту і пропозиції, що прибутки капіталістів були б незабаром значно зменшені, хоча б не було поганих земель в обробці; і населення залишилось без роботи і голодувало б, не дивлячись на те, що не було введено жодного податку чи будь-якого обмеження на торгівлю»[5].

Для підтримання «ефективного попиту» Т. Мальтус вважав необхідним існування «непродуктивних споживачів», які не були зайняті у секторі матеріального виробництва[6].

Подальшого розвитку проблема неспівпадіння об'єму і структури пропозиції з об'ємом і структурою попиту набула у працях С. Сісмонді. Характеризуючи систему пропорцій відтворення суспільного капіталу в цілому, С. Сісмонді вказував на внутрішньо притаманну їй диспропорційність.

Значний внесок С. Сісмонді в теорію відтворення суспільного капіталу полягає в тому, що він розглядає не відтворення взагалі, не абстрактний зв'язок між виробництвом взагалі і споживанням взагалі, не відтворення індивідуального капіталу, але систему пропорцій відтворення суспільного капіталу. С. Сісмонді наполягає на тому, що пропорції відтворення безпосередньо пов'язані між собою, і це повинно обов'язково враховуватися під час дослідження. Багатство суспільства зростає тільки тоді, коли частини системи відтворення – дохід та каптал – зростають пропорційно і знаходяться у відповідності одна до одної[7].

С. Сісмонді критично ставиться до праць економістів класичної політичної економії, які вважали кризи перевиробництва неможливими. Давид Рікардо, підтримуючи погляди Жана-Батіста Сея на проблему співвідношення суспільного попиту і виробництва (пропозиції), стверджує, що попит обмежується лише виробництвом[8]. С. Сісмонді зазначає, що головна помилка економістів полягає в змішуванні річного виробництва і річного доходу. Хоча доходи безпосередньо пов'язані з виробництвом, але оскільки не одна частина річного виробництва купує іншу частину річного виробництва, а річне виробництво купується на доходи, остільки можлива розбіжність обсягу і структури виробництва та обсягу і структури доходів[9]; або розбіжність обсягу і структури пропозиції та обсягу і структури попиту.

---

[1] Lauderdale, J. M. (1819). *Inquiry into the nature and origin of public wealth.* (2nd ed.). Edinburgh: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, And Hurst, Robinson, And Company, 262-263.
[2] Тюрго, Ж. (2008). *Размышления о создании и распределении богатств*. Москва: Эксмо, 623.
[3] Lauderdale, J. M. (1819). *Inquiry into the nature and origin of public wealth.* (2nd ed.). Edinburgh: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, And Hurst, Robinson, And Company, 263-265.
[4] Там само, 246.
[5] Malthus, T. R. (1836). *Principles of political economy.* London: W. Pickering, 277-278.
[6] Там само, 266.
[7] Сисмонди, С. Ж. (1937). *Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, *1*, 197.
[8] Сисмонди, С. Ж. (1937). *Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, *2*, 239.
[9] Сисмонди, С. Ж. (1937). *Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению.* Москва: Государственное социально-экономическое издательство, *1*, 317.

Змішення виробництва і доходів, пропозиції і попиту відбувається через надмірно абстрактний розгляд суспільного виробництва. Такий розгляд відволікається від розриву в часі і просторі актів купівлі та продажу, від грошей, що функціонують як засіб накопичення і платежу, від обсягу і структури пропозиції – які саме товари продаються, від обсягу і структури попиту – хто із суб'єктів попиту які товари купує і на які доходи. Без урахування даних обставин неможливо пояснити періодичне переповнення ринків, неможливо пояснити «як можуть падати прибуток на капітал і заробітна плата, в той час як виробництво зростає»[1].

К. Маркс розвиває погляди С. Сісмонді на відтворення суспільного капіталу як на співвідношення різних частин суспільного продукту. Він вказує на внутрішні суперечності системи відтворення та особливо відтворення суспільного капіталу у розширеному масштабі, тобто процесу нагромадження. К. Маркс стверджує, що умови виробництва суспільного продукту та його реалізації не є тотожними. Якщо умови виробництва обмежені лише продуктивною силою суспільства, то умови реалізації залежать від пропорційності різних галузей виробництва та споживної сили суспільства. Але ці умови визначаються «не абсолютною продуктивною силою і не абсолютною споживною здатністю, але споживною здатністю на основі антагоністичних відносин розподілу, які зводять споживання величезної маси суспільства до мінімуму, що змінюються лише в більш-менш вузьких межах»[2]. Споживна здатність суспільства, окрім цього, обмежена прагненням до нагромадження капіталу, чим більша частина прибутку використовується для збільшення капіталу, тим менша частина залишається для використання у якості засобу купівлі товарів індивідуального споживання. Таким чином, з огляду на необхідність реалізації товарів, які стають «зайвими», ринок для цих товарів повинен «постійно розширюватися, звідси взаємозалежність ринкових відносин її умов, що її визначають, все більше приймають характер незалежного від виробників природного закону і все менше піддаються контролю. Внутрішня суперечність прагне знайти собі вирішення в розширенні зовнішнього поля виробництва. Але чим більше розвивається продуктивна сила, тим більше впадає вона в суперечність з тим вузьким базисом, на якому спочиває споживання. На цій основі, повної суперечностей, аж ніяк не суперечність те явище, що надлишок капіталу пов'язаний із зростаючим надлишком населення».

М. Туган-Барановський при дослідженні «проблеми ринку», або, конкретніше, співвідношення об'єму і структури пропозиції з об'ємом і структурою попиту у суспільстві спирався на модель відтворення суспільного капіталу, сформульовану К. Марксом. М. Туган-Барановський виступає з критикою поглядів на «проблему ринку» Т. Мальтуса, С. Сісмонді, К. Маркса, стверджуючи, що вони мали невірне розуміння процесу товарного обігу у капіталістичному господарстві[3]. Суть критики полягала у тому, що вони розглядали ринок лише як споживчий попит. Тобто товари на ринку купуються лише для особистого споживання при використанні доходів різних класів суспільства. Насправді, каже М. Туган-Барановський, «капітал, що нагромаджується, перетворюється не тільки в заробітну плату, а й в засоби виробництва, що не становлять елемента споживання якого б то не було класу населення»[4]. Далі він переходить до розв'язання «проблеми ринків»[5], як наче це не реальна проблема економічної дійсності, а лише теоретична проблема, що виникла через недостатній науковий хист його попередників в дослідженні даного питання. Тому він береться вирішувати дану теоретичну проблему, так і назвавши 4 главу своєї книги: «Вирішення проблеми ринків». Але «проблема ринків» – це не проблема лише теорії, це проблема ринків, і ринкам її вирішувати. Це реальна суперечність, яка провокує появу нових явищ, призводить економіку до нового етапу її розвитку.

Для розв'язання «проблеми ринків» М. Туган-Барановський використовує модель відтворення суспільного капіталу, побудовану К. Марксом. В цій моделі К. Маркс продемонстрував, що, за прийнятих передумов, просте та розширене відтворення у капіталістичній економіці можливе. Як і будь-яка модель, вона є ілюстрацією проблеми на визначеному рівні абстракції, що обмежується певними передумовами. Однією з цих передумов є відсутність циклічності в ході відтворення суспільного капіталу: в моделі К. Маркса нагромадження капіталу відбувається поступово,

[1] Там само.
[2] Маркс, К., Энгельс, Ф. (1961). *Капитал*. Москва: Политиздат, *3*, 286.
[3] Туган-Барановский, М. И. (2008). *Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов.* Москва: Директмедиа Паблишинг, 241.
[4] Там само, 249.
[5] Там само, 250.

суспільний продукт зростає на 10% щорічно, без жодних коливань, ніхто з суб'єктів процесу відтворення не здійснює жодних заощаджень, об'єм та структура пропозиції повністю збігається з об'ємом та структурою попиту. М. Туган-Барановський використовує цю модель для того, щоб довести відсутність «проблеми ринку». І це йому вдається, тому що відсутність «проблеми ринку» закладена у передумови прийнятого рівня абстракції для даної моделі: «Наведені схеми повинні були з очевидністю довести думку, яка сама по собі дуже проста, але легко викликає заперечення при недостатньому розумінні процесу відтворення суспільного капіталу, а саме, що капіталістичне виробництво саме для себе створює ринок. Якщо тільки можна розширити виробництво, якщо вистачить для цього продуктивних сил, то при пропорційному розподілі суспільного виробництва, можна відповідно розширити і попит, бо за цієї умови кожен знову вироблений товар є купівельна сила, яка знову з'являється для придбання інших товарів»[1]. Таким чином, М. Туган-Барановський приходить до того ж висновку, що і Ж.-Б. Сей.

М. Туган-Барановський доповнює модель відтворення суспільного капіталу через включення у неї проявів технічного прогресу. Він розглядає технічний прогрес як працезберігаючий: машини витісняють з виробництва робочу силу, та це не створює проблеми реалізації суспільного продукту, оскільки при скороченні попиту на предмети особистого споживання відповідно зростає попит на засоби виробництва – один вид попиту заміняє інший[2]. Але технічний прогрес передбачає не лише заміщення людей машинами, але і зростання продуктивності праці. Технічні інновації впроваджуються для скорочення витрат на одиницю продукції та для зростання продуктивності виробництва. Технічні інновації впроваджуються не в абстрактному виробництві «взагалі», а на конкретних підприємствах. Якщо підприємства виробляють засоби виробництва, то зростання продуктивності на цих підприємствах збільшує кількість засобів виробництва, що є продуктом даних підприємств. Якщо продуктивність зростає на підприємствах, що виробляють предмети особистого споживання, то відповідно збільшується кількість предметів особистого споживання. Впровадження інновацій створює попит для нових засобів виробництва, але для нових предметів особистого споживання попит не створюється. Він, навпаки, зменшується, якщо робоча сила вибуває з виробництва. У такому випадку нема кому купувати нові предмети особистого споживання. Ця проблема залишається навіть при розгляді зростання продуктивності за відсутності витіснення робочої сили машинами, якщо темп зростання реальної зарплати робочої сили відстає від темпу зростання продуктивності[3].

М. Туган-Барановський описує механізм розширення основного капіталу як такий, що відбувається «поштовхами», коли нагромадження «вільного позичкового капіталу» досягає міри, тобто такого масштабу, «що опір промисловості долається, капітал проникає в промисловість і знаходить собі застосування. Настає епоха промислового підйому»[4]. Вільний позичковий капітал являє собою «купівельну силу, що знаходиться у спокої», та коли він застосовується у якості промислового капіталу, витрачається на купівлю засобів виробництва та робочої сили, промисловість «раптово відкриває новий ринок», створюється новий попит[5]. Таким чином, М. Туган-Барановський тут доходить того ж висновку, з яким сперечався в особі С. Сісмонді, Т. Мальтуса та К. Маркса. Новий попит створює можливості для розширення виробництва: «Для промисловості байдуже, на чому ґрунтується раптове збільшення попиту. Для неї важливо лише те, що попит дійсно збільшився на всю суму капіталу, що був нагромаджений і нині витрачається. Товарні ціни підвищуються, і виробництво розширюється по всій лінії»[6]. Коли вільний позичковий капітал закінчується, відбувається промислова криза[7]. Швидке розширення основного капіталу завершується, попит скорочується на матеріали, з яких виробляється основний капітал, але перетворити основний капітал знову

[1] Туган-Барановский, М. И. (2008). *Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов.* Москва: Директмедиа Паблишинг, 256.
[2] Там само, 259.
[3] Жданова, Л. Л. (2013). Воспроизводство общественного капитала в условиях технического прогресса. *Вопросы политической экономии*, 4, 39-53.
[4] Туган-Барановский, М. И. (2008). *Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов.* Москва: Директмедиа Паблишинг, 322.
[5] Там само, 323.
[6] Там само.
[7] Туган-Барановский, М. И. (2008). *Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов.* Москва: Директмедиа Паблишинг, 324.

на позичковий вже не так просто, продати підприємства не вийде, бо скорочується попит, капітал «вимагає продовження виробництва», щоб компенсувати хоч деякі витрати, «перевиробництво засобів виробництва робиться неминучим»[1]. Постає питання, яким чином можна збільшити попит після настання кризи, який міг би поглинути надлишкову пропозицію засобів виробництва та предметів споживання?

В моделі М. Туган-Барановського можлива реалізація надлишкових товарів у інші країни, але якщо вони знаходяться на докапіталістичному рівні розвитку. В той же час, економічна практика демонструє, що реалізація надлишкових товарів можлива не тільки в докапіталістичні країни, але і у інші капіталістичні країни, та ці країни повинні мати від'ємний торговий баланс. Від'ємний торговий баланс може бути компенсований припливом іноземних грошей у якості позик. Навіть якщо ці позики використовуються для наповнення міжнародних резервів країни-імпортера, у кінцевому підсумку результат буде незмінним, адже центральний банк цієї країни використовує резерви для валютних інтервенцій і підтримання валютного курсу. Валюту викуповують приватні імпортери для купівлі товарів на міжнародному ринку. В той же час зміцнення курсу національної валюти закріплює імпортну залежність від іноземних засобів виробництва.

Розглядаючи нагромадження вільного позичкового капіталу, М. Туган-Барановський не помічає проблеми, яка з цим пов'язана. Він вказує, що такий капітал утворюється «з капіталізованої частини доходів самих різних суспільних класів»[2], де «капіталізація» означає не використання у якості продуктивного капіталу, а заощадження у банку. Але, якщо виходити з системного відтворювального підходу до аналізу суспільного виробництва, утворення таких заощаджень означає неможливість реалізації частини товарів виробниками. Ці товари можуть бути реалізовані, якщо заощадження будуть перетворені у позики для потенційних покупців даних товарів, тобто за допомогою створення боргу.

Представники кейнсіанського напряму економічної думки звертали увагу на проблему заощаджень, як фактору, що утруднює реалізацію суспільного продукту та призводить до економічних криз: «надмірний розвиток звички до заощадження… збіднює суспільство, викидає людей на вулицю, скорочує заробітну плату, сіє зневіру і пригніченість в діловому світі, які відомі під ім'ям економічних депресій»[3]. Дж. Кейнс розглядав заощадження як частину доходу, що не витрачається на споживання. Ця частина доходу зростає зі зростанням доходу: «Психологія суспільства є такою, що зі зростанням сукупного реального доходу збільшується і сукупне споживання, проте не в такій же мірі, в якій росте дохід»[4]. Співвідношення між сукупним доходом і величиною очікуваних витрат на споживання, залежить «від психологічної характеристики суспільства, яку ми будемо називати його схильністю до споживання. Це означає, що споживання буде залежати від рівня сукупного доходу і, отже, від рівня зайнятості, якщо тільки не відбудуться зміни в схильності до споживання»[5]. Саме в цій характеристиці суспільства Кейнс вбачає основну проблему[6]. Дж. Кейнс розглядає схильність до споживання для всього суспільства, яка знижується разом із зростанням зайнятості. Але вона може знижуватися і при відсутності зростання зайнятості, і навіть при падінні зайнятості. Схильність до споживання залежить від розподілу доходів у суспільстві, значна нерівність у розподілі доходів зменшує величину споживання.

Чим більший є капітал, тим швидше він зростає. Заробітна плата, навпаки, зростає повільно. Якщо доходи та багатство однієї частини суспільства (власників капіталу) зростають швидше, ніж доходи іншої частини суспільства, це призводить до зниження схильності до споживання для всього суспільства у порівнянні з ситуацією, коли доходи усього суспільства зростають більш менш однорідно. У першому випадку більша частина доходів і багатства концентрується в руках невеликої частини суспільства, потреби яких у предметах споживання вже є задоволеними. Таким чином, заощадження зростають швидше. Звичайно, ці заощадження можуть перетворюватися у інвестиції, але при скороченні схильності до споживання у суспільстві скорочується сукупний попит та можливості для застосування капіталу у якості інвестицій у реальний сектор. Мультиплікатор

[1] Там само, 325.
[2] Там само, 320.
[3] Кейнс, Дж. М. (2007). *Общая теория занятости, процента и денег. Избранное.* Москва: Эксмо, 442.
[4] Там само, 80.
[5] Там само, 81.
[6] Там само, 83.

інвестицій, який прямо залежить від граничної схильності споживання[1], у таких умовах також буде працювати гірше, тобто буде мати меншу величину. З іншого боку, існують можливості для використання даних заощаджень для спекулятивних операцій на ринках фіктивного капіталу, для викупу акцій інших компаній з метою отримання дивідендів та подальшої концентрації та централізації власного капіталу, для викупу акцій власних компаній з метою збільшення величини капіталізації на фондовому ринку, для викупу облігацій державної позики з метою отримання відсотків тощо.

Таким чином, зростання нерівності у суспільстві призводить до зниження схильності до споживання та, відповідно, до скорочення попиту і ускладнень реалізації суспільного продукту. У період з 1986 по 2012 рік заощадження найбагатших 10% населення США складали 22% від їхнього доходу, у той час як заощадження решти 90% населення складали 0%, відповідно схильність до споживання у першої групи дорівнювала 0,78, а у другої – 100%, що є підтвердженням «основного психологічного закону»[2].

Дж. Кейнс стверджував, що держава може здійснювати заходи з перерозподілу доходів, що ведуть до збільшення схильності до споживання, що буде сприятливим для зростання капіталу. Такими заходами можуть бути більш високі прогресивні податки, які і були запровадженні після «Великої Депресії» у відповідності до кейнсіанських рекомендацій, та існували упродовж періоду так званої «золотої доби» капіталізму. Але з 1970х років податки почали знижуватися, та перерозподіл не припинився, але він прийняв іншу форму. У цей час активно починає зростати державний борг.

Е. Хансен, як і Дж. Кейнс, розглядає державу як суб'єкта впливу на пропорції відтворення суспільного капіталу. Зокрема, він вказує на те, що державні видатки грали дуже значну роль під час економічної експансії після «Великої депресії» у період 1933-1937 рр., на відміну від експансії 20-х років XX ст., яка визначалася у більшій мірі приватними інвестиціями[3]. Державні видатки також грали визначальну роль під час світових війн.

Інвестиції перетворюють заощадження у попит. Відмінність державних видатків від приватних інвестицій полягає у тому, що інвестиції представляють собою не лише попит на інвестиційні товари, але і створюють пропозицію нових товарів, які є результатом інвестиційної діяльності, і вартість яких повинна бути поглинута ринком. Нові інвестиції не збільшують схильність до споживання у суспільстві, отже не можуть подолати межу, яку ця схильність встановлює для можливостей нагромадження капіталу. Більшу частину державних видатків сьогодні складають «соціальні» видатки: пенсії, допомога безробітнім, людям з інвалідністю, медичні послуги, освіта; та видатки на зарплати державним працівникам – поліції, армії, чиновникам – тобто витрати на придбання предметів споживання. Результатом державних витрат не будуть товари, які мають знайти собі ринок для того, щоб бути реалізованими, державні видатки є створенням такого ринку для вже вироблених товарів. Те саме справедливо і для державних інвестицій в інфраструктуру: дорога, побудована державним коштом, не потребує реалізації на ринку, але будування дороги потребує інвестиційних та споживчих товарів. Таким чином, в результаті державних видатків збільшується схильність до споживання для усього суспільства, і це збільшує мультиплікативний ефект та розширює можливості капіталу для зростання.

Постає питання про фінансування державних видатків, але це питання вирішується у кожній конкретній історичній ситуації відповідно до балансу економічних сил, що існують у суспільстві. Після кризи «Великої Депресії» більш сильними виявилися представники економічних інтересів робочого класу, тому державні видатки фінансувалися за рахунок високих прогресивних податків. У багатьох країнах світу після кризи та Другої світової війни влада капіталу була обмежена, з цього часу спостерігається злам у тенденції зростання нерівності[4]. Але у 70ті та 80ті роки XX ст. перемагають інтереси саме тих, на кого лягав основний тягар прогресивних податків, тому податки

[1] Кейнс, Дж. М. (2007). *Общая теория занятости, процента и денег. Избранное*. Москва: Эксмо, 179.
[2] Saez, E., Zucman, G. (2014) Wealth Inequality in The United States Since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data. *National Bureau of Economic Research*. <https://www.nber.org/papers/w20625.pdf> (2020, Травень, 15).
[3] Хансен, Э. (1959). *Экономические циклы и национальный доход*. Москва: Издательство иностранной литературы, 294.
[4] Миланович, Б. (2017). *Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации*. Москва: Издательство Института Гайдара, 122-123.

починають знижуватися, реальна заробітна плата перестає зростати, зростає нерівність[1], знижується схильність до споживання, що посилює проблему реалізації суспільного продукту. Фінансування державних видатків більшою мірою фінансується вже за рахунок державного боргу. Т. Пікетті вказує, що більшу частину історії норма дохідності капіталу перевищує темпи зростання економіки[2]. Чим більшою є ця різниця, тим меншою є частина прибутку (ренти, відсотка, дивіденда і т.п.), яка використовується у якості чистих інвестицій, тобто для нагромадження, адже темп зростання економіки і є виразом нагромадження капіталу. Відповідно, більшою є частина прибутку, (ренти, відсотка, дивіденда і т.п.), яка іде або на особисте споживання, або на заощадження, що не перетворюються у інвестиції, а нагромаджуються у якості «вільного позичкового капіталу». Таким чином, вільний позичковий капітал нагромаджується та потребує реалізації, перетворення у інвестиції, але зіштовхується з обмеженням попиту. Через посередництво державного боргу надлишкові заощадження створюють новий попит і одночасно створюють можливість для зростання інвестицій за мультиплікативним ефектом. Тобто відбувається трансфер капіталу за межі існуючої структури попиту в середині країни.

З іншого боку, розвиток світової торгівлі прискорюється, для розвинутих країн відкривається більше можливостей для реалізації надлишкових інвестиційних та споживчих товарів за кордоном, але менш розвинуті країни мають імпортувати більше товарів, ніж вони експортують, а це можливо лише у випадку, коли менш розвинуті країни позичають гроші. Тут для розвинутих країн відкривається можливість реалізації своїх заощаджень у формі позик менш розвинутим країнам.

Висновки. Відтворювальний підхід дозволяє дати більш глибокий аналіз зв'язку економічної нерівності та державного боргу. Технічний прогрес, який супроводжує розширене відтворення суспільного капіталу, призводить до відносного скорочення зайнятості і зниження вартості робочої сили, що диктується прагненням до підвищення ефективності виробництва, але, в той же час, створює ускладнення для реалізації вироблених товарів. У замкнутій системі відтворення борг виникає з необхідності реалізації суспільного продукту. Якщо в системі пропорцій суспільного відтворення немає доходів для реалізації суспільного продукту, їх можна створити лише за допомогою перерозподілу, яким у бездержавній економічній системі може виступати лише борг. Після наділення держави соціально-економічними функціями державний борг став важливим механізмом трансферу капіталу за межі існуючої структури попиту. Державний борг існує об'єктивно і виникає з потреб балансування пропорцій відтворення суспільного капіталу для забезпечення реалізації відносно надлишкової маси товарів. Незалежно від виду боргових відносин, з точки зору відтворювального підходу, борг виглядає як позика від кредитора-виробника позичальнику-покупцю задля реалізації товарів кредитора.

References:

1. Lauderdale, J. M. (1819). *Inquiry into the nature and origin of public wealth.* (2nd ed.). Edinburgh: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, And Hurst, Robinson, And Company. [in English].
2. Turgot, J. (2008). *Razmyshlenija o sozdanii i raspredelenii bogatstv* [Reflections on the Formation and Distribution of Wealth]. Moscow: Eksmo. [in Russian].
3. Malthus, T. R. (1836). *Principles of political economy.* (2nd ed.). London: W. Pickering. [in English].
4. Sismondi, S. (1937). *Novye nachala politicheskoj jekonomii, ili O bogatstve v ego otnoshenii k narodonaseleniju* [New Principles of Political Economy: Of Wealth in Its Relation to Population]. Moscow: State Socio-Economic Publishing House, *1*. [in Russian].
5. Sismondi, S. (1937). *Novye nachala politicheskoj jekonomii, ili O bogatstve v ego otnoshenii k narodonaseleniju* [New Principles of Political Economy: Of Wealth in Its Relation to Population]. Moscow: State Socio-Economic Publishing House, *2*. [in Russian].
6. Marx, K., Engels, F. (1961). *Kapital* [Capital]. Moscow: Politizdat, *3*. [in Russian].
7. Tuhan-Baranovskyi, M. (2008). *Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennye krizisy. Istorija anglijskih krizisov* [Selected works. Periodic industrial crises. History of English crises]. Moscow: Direktmedia Pablishing. [in Russian].
8. Zhdanova, L. L. (2013). Vosproizvodstvo obshhestvennogo kapitala v uslovijah tehnicheskogo progressa [Reproduction of social capital under conditions of technical progress]. *Voprosy politicheskoj jekonomii* [Political Economy Issues], *4*, 39–53. [in Russian].

[1] Милановиц, Б. (2017). *Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации*. Москва: Издательство Института Гайдара, 124-125.

[2] Пікетті, Т. (2016). *Капітал у XXI столітті*. Київ: Наш Формат, 32.

9. Keynes, J. (2007). *Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. Izbrannoe* [The General Theory of Employment, Interest and Money. Selected works]. Moscow: Eksmo. [in Russian].
10. Saez, E., Zucman, G. (2014) Wealth Inequality in The United States Since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data. *National Bureau of Economic Research*. <https://www.nber.org/papers/w20625.pdf> (2020, May, 15). [in English].
11. Hansen, A. (1959). *Ekonomicheskie tsikly i natsionalnii dokhod* [Business cycles and national income]. Moscow: Izdatelstvo inostrannoy literatury. [in Russian].
12. Milanovich, B. (2017). *Globalnoe neravenstvo. Novyj podhod dlja jepohi globalizacii* [Global inequality: A New Approach for the Age of Globalization]. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gajdara. [in Russian].
13. Piketty, T. (2016). *Kapital u XXI stolitti* [Capital in the Twenty-First Century]. Kyiv: Nash Format. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.7

Andriy Hrymalyuk, PhD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8323-919,
Pavlo Nesenenko, PhD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6399-3511
Tetyana Sukhova
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9208-8828
Odesa National Economic University, Ukraine

THE TRANSFORMATION OF HUMAN ACTIVITYIN THE MODERN ECONOMY: METHODOLOGICAL AND THEORETICAL BASES OF ANALYSIS

The article shows that the synthesis of the concept of economic choice from various alternative options and, on the other hand, a historical approach to the analysis of creative activity, allows us to establish a methodological connection between neoclassical microeconomics and political economy, which contributes to the integration of economic theory as a single scientific discipline. Moreover, the key problem of such a methodological synthesis is the question of creating new alternative opportunities for economic choice. This concept opens the way for the categorical inclusion of the specific activities of the creative class in the subject of economic theory. In the future, such an analysis of creative activity is capable of laying the methodological foundations of the study of the creative transformation of human activity, opening up opportunities for the development of economic theory.

Keywords: creative activity, alternative choice, creative class, elements of creativity, subject of economic theory, methodological synthesis.

Formulation of the problem. The trends in the creative transformation of human activity in modern conditions have been most vividly embodied in enhancing the economic role of the creative class. According to his "discoverer" Richard Florida, with the formation of a "creative class" that unites more than 30% of the work force in the USA, "deep and significant changes are connected in our habits and working methods, values and aspirations, as well as in the very structure of our everyday life"[1]. As a large-scale study conducted by R. Florida together with I. Tinagli shows, similar processes occur in Europe[2]. In general, the development of the elements of creativity in the content of human activity appears as the most important historical trend that defines the features of modern economic development[3,4,5]. The importance of these extremely complex issues determines the particular relevance of the search for the methodological foundations of the analysis of the creative transformation of human activity in the modern knowledge economy.

Analysis of recent research and publications. In modern economic literature, creative activity is considered as a process of direct, inalienable cooperation, dialogue, free from the economic necessity of subject-subject communication[6,7,8]. A. A. Gritsenko, A. V. Buzgalin,

[1] Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
[2] Florida, R., Tinagli, I. (2004) Europe in the Creative Age. *Pittsburgh: Carnegie Mellon Software Industry Center. London Demos. February*, 17-21.
[3] Florida, R. (2004). Creative Class War. *Washington Monthly. February*, 9.
[4] Лэндри, Ч. (2006). *Креативный город*. Москва: Классика XXI, 57-69.
[5] Хокинс, Дж. (2006). *Креативная экономика*. Москва: Классика XXI, 112-125.
[6] Хокинс, Дж. (2006). *Креативная экономика*. Москва: Классика XXI, 124.
[7] Florida, R. (2004). Creative Class War. *Washington Monthly. February*, 7-18.
[8] Бузгалин, А.В., Колганов, А.И. (2019). *Пределы капитала: методология и онтология.* Москва: Культурная революция.

A. Gorz[1,2,3], A. I. Kolganov, V. L. Inozemtsev, V. M. Mezhuev, V. G. Arslanov, S. S. Dzarasov and others proceed from the distinction between the two main forms directly social communication, immanent to two types of cooperation of labor, one of which is immanent to joint work, and the other is immanent to creativity, considered as universal labor[4,5]. At the same time, it is assumed that, unlike labor cooperation, universal, immanent to creativity, cooperation can be intertemporal in nature: it can cover the activities of not only contemporaries, but also the activities of predecessors[6,7].

This is a special kind of cooperation, not limited by time and space: each scientist, regardless of the scale and significance of his personal contribution to universal labor, acts as a "dwarf standing on the shoulders of giants" in the sense that he relies on the universal work of his predecessors. Universal labor is regarded as the highest stage of development of social labor itself[8,9]. In general, creative transformation is seen as the process of cardinal change in the content of human activity beginning in today's highly developed countries towards the development of the elements of creativity in the content of labor and, on this basis, the gradual transformation of labor into creative activity[10,11].

However, such development of categorical problems of the theory of the "creative class" and creative activity further divides political economy from the neoclassical theory, which remains the "mainstream" ("mainstream") of modern economic thought. This is largely due to the fact that the approach from the point of view of alternative possibilities of individual choice, prevailing in neoclassical microeconomics, is practically not applied to the solution of these theoretical issues. This circumstance interferes with the establishment of scientific links between political economy and neoclassical microeconomics and their integration into a single economic theory. Therefore, **the aim of the article** is to analyze the problem of creative activity from the perspective of alternative possibilities of individual choice, which allows establishing a methodological connection between political economy and neoclassical theory that would contribute to the development of integral economic theory as a single science.

Statement of the main material. Political economy cannot afford to go past the problems of the creative transformation of human activity, as the neoclassical theory actually does. Neoclassicism is not interested in where the alternative possibilities of an individual choice of economic entities come from. Taking this issue beyond the scope of its subject matter, modern microeconomics thereby actually transfers it into the jurisdiction of political economy, which is called upon to consider not only the use of alternative opportunities, but also their creation, due to the very nature of its subject.

This distinction of the subject of analysis proceeds from the actual difference in economic and creative activity. Economic activity includes two stages: 1) the choice of a certain option of activity from known alternatives; 2) the implementation of this alternative option in the process of objectification of activity as a result of it, that is, in the process of labor. As you know, political economy focuses on labor, focusing on the second stage of economic activity. On the other hand, neoclassical microeconomics, on the contrary, focuses on the first stage of economic activity, on the problem of choice.

However, this shift of attention from labor to choice is clearly not enough for an adequate analysis of the modern economy. The fact is that in this case, economic theory virtually excludes from its subject creative activity that can create new alternative choices. As a result, all attention is unilaterally fixed on the analysis of choice, and not on the creation of new opportunities for it, which forms the starting point of complex

[1] Горц, А. (2018). *Нематериальное: знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний*. Москва: ГУ-ВШЭ.
[2] Пусенкова, И.В. (2001). *Методология анализа развития от экономики к интеллекту*. Одесса: Астропринт.
[3] Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books, 27-29.
[4] Иноземцев В. Л. (1998). *За пределами экономического общества*. Москва: Наука, 127.
[5] Бузгалин, А.В., Колганов, А.И. (2019). *Пределы капитала: методология и онтология*. Москва: Культурная революция, 215-223.
[6] Бузгалин, А.В., Колганов, А.И. (2017). *Глобальный капитал*. Москва: Альтернативы, том 2, 312.
[7] Гриценко А.А. (2018). *Развитие форм обмена, стоимости и денег.* Киев: Основа, 183.
[8] Гриценко А. А. (2018). Совместно-разделенный труд как исходная категория политической экономии и её предмет. *Вопросы политической экономии*, 3 (18), 7-8.
[9] Межуев В. М. (2017). *Маркс против марксизма*. Москва: Логос, 135.
[10] Пусенкова, И.В. (2001). *Методология анализа развития от экономики к интеллекту*. Одесса: Астропринт, 78-79.
[11] Горц, А. (2018). *Нематериальное: знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний*. Москва: ГУ-ВШЭ, 112.

activity, characteristic of the modern economy. In order to categorically express the features of a modern developed economy, it is necessary to shift the emphasis not from labor to choice, but from choice – to create new options for him and, therefore, from economic activity to creative.

In the economic activity of the classic individual producer ("simple commodity producer"), entrepreneurial choice and labor impact on the subject of labor are combined in one person. Moreover, this activity itself is usually actually separated from creativity, creating new alternative options for action. As a result of this social division of activities, activities separated from creativity are routine. The development of small-scale production is slow. It is not surprising, therefore, that small-scale production was in many cases incapable of confronting large-scale capitalist production, which presupposes entrepreneurship separated from direct labor and taking on the main problems of economic choice.

Capitalist enterprise means the relative separation of choice from labor. The entrepreneur concentrates on the functions of economic choice, the worker mainly on direct action acting as labor. In classical capitalist production, choice and labor are separated. The choice becomes the prerogative of the entrepreneur, and labor is assigned to the wage worker.

This new, specifically capitalist social division of activity into separate and opposing labor actions and entrepreneurial choices has received a peculiar expression in economic thought. On the one hand, the political economy based on the labor theory of value focuses on labor as an action directed directly at a material object. At the same time, subjective economic choice is being relegated to the background. On the other hand, Austrian and neoclassical schools emerged, focusing on the problem of economic choice and considering labor action only as one of the production resources or factors of production.

Modern economic theory places a special objectivity between the material world and the world of "praxeological reality" – alternative possibilities of human activity. "The praxeological reality is not the physical world," L. Mises emphasizes, "but a person's conscious reaction to this state of this world. Economic theory is not the science of objects and tangible material objects; it is a science about people, their intentions and actions. Goods, goods, wealth, and all other concepts of behavior are not elements of nature; they are elements of human intentions and behavior. Those who want to study them need not look at the outside world; he must look for them in the intentions of acting people[1].

Mises praxeology does not seek to deny the objective existence of the material world; it is generally methodologically indifferent to the objectivity of its existence. She is interested in completely different, ideal objects of human activity – alternative opportunities from which the economic agent makes his choice, and not the materiality of those things with which these alternative opportunities are connected. Owing to this interest, not in material, but primarily in ideal objects of human activity or activity phenomena (by analogy with the Husserl understanding of the phenomenon as an intentional object), Austrian praxeology, in contrast to the activity approach characteristic of political economy, acts as a kind of phenomenology of human activity.

It is hardly accidental that in parallel with the penetration into the economic theory of the "Austrian" concept of alternative costs, considered as the costs of lost alternative possibilities, the concept of intentional objects developed by E. Husserl entered into modern thinking. In Husserl, intentional objects appear as images of material things, on which the consciousness of the knowing subject is directed[2]. If we assume that the subject is not contemplative, but acting, then it arises completely a new category of intentional objects – intentional objects of choice, which are alternative possibilities of action. The identification of this special, "activity" class of intentional objects can open up new prospects and significantly expand the boundaries of the application of the activity approach in economic theory.

If, in accordance with the approach of modern economic theory, economic activity is considered primarily as an individual choice, then the alternative objects are precisely the intentional objects of such a choice. They form the very phenomenological objectivity, that "praxeological reality" with which modern economic theory begins to study. Such a phenomenological understanding of objectivity is actually inherent in modern economic theory in its neo-Austrian, and neoclassical, and neo-institutional versions.

Take, for example, the neo-institutional theory of property rights. Generally speaking, property rights, that is, the rights of individuals to use resources, are a historically defined social form of the individual's ability to choose his actions. A market transaction, that is, an exchange of property rights, is a specific social form of exchanging these opportunities. Property is considered in neo-institutional theory in the spirit

[1] Мизес, Л. (2001). *Человеческая деятельность*. Москва: Дело, 89.
[2] Гуссерль, Э. (2001). *Логические исследования*. Москва: ДИК, 2, 175.

of Anglo-Saxon law – as a bundle, a set of powers. In turn, each competency is a certain set of opportunities that open to its owner. Consequently, the exchange of property rights, powers – this is ultimately an exchange of opportunities. R. Coase emphasizes that "the market does not sell material items, as economists often assume, but the rights to carry out certain actions"[1]. Each competency expands the possibilities of the subject, his choice. So, A. Alchian defines the system of property rights as "the totality of methods for providing specific individuals with "authority" to choose any way of using specific goods from the class of prohibited methods of using these goods"[2].

Accordingly, commodity exchange is considered in neo-institutional theory not as an exchange of material objects, but as an exchange of property rights, that is, in other words, as an exchange of opportunities to act in a certain way with respect to these objects. Such an exchange of opportunities forms the content of market transactions, and the costs of this exchange of property rights form transaction costs.

However, there is not only an exchange of opportunities, but also the creative creation of fundamentally new opportunities. These creatively created features greatly complicate the definition of property rights. "For example, the introduction of new technical means, such as a car, photocopiers, computers, videotapes, often creates uncertainty about property rights, as a result of which rights of value remain in the public" property sector"[3].

The decisive for the method of exchange is its intentional object, that is, what kind of alternative opportunities are exchanged. In this sense, the object of exchange determines the method of exchange[4]. Free, interpersonal exchange is adequate for personal, creatively created opportunities. Market transactions are adequate to social opportunities, but not to all, but only to those social opportunities that have exclusive, competitive use[5]. Their use by one subject excludes their use by another. However, in a specific historical form of property rights only a part of social opportunities appears while the other part is open for general use[6].

The neo-institutional theory of property rights considers the exchange of goods as an exchange of property rights, i.e. as a market transaction[7],[8]. A transaction is an exchange not of things, but of alternative possibilities, that is, intentional, and not material objects[9]. Here neo-institutionalism is in solidarity with neoclassicism, which, after the Austrian school, replaces the classical analysis of objective value with the analysis of opportunity costs. All these currents of modern economic thought are essentially based on the analysis of alternative opportunities that are objects of economic choice.

An understanding of activity as a choice is adequate for such a consideration of economic activity. In general, activity does not come down to choice. It is legitimate to consider economic activity as a choice from a certain set of alternative options for actions given to the subject from the outside. The economic entity does not create alternative opportunities for its actions. He receives them from the outside, from the society in a finished form. Therefore, he can only choose from the alternatives offered to him by society.

In contrast to economic activity and creativity is not limited to choice, it means a relatively independent creation by the subject himself of new alternative opportunities for his actions. The degree of this independence determines the measure of the creative content of the activity. It is this relative independence in creating new opportunities that elevates creativity over economic activities that use only those opportunities that society offers.

Generally speaking, a person's awareness of the alternative possibilities of his actions can occur in two ways. On the one hand, a person can learn about their existence from other people, from society, for example,

---

[1] Коуз, Р. Г. (2001). *Нобелевская лекция «Институциональная структура производства», 1991. Природа фирмы*. Москва: Дело, 48.
[2] Эггертссон, Т. (2001). *Экономическое поведение и институты*. Москва: Дело, 130.
[3] Эггертссон, Т. (2001). *Экономическое поведение и институты*. Москва: Дело, 53.
[4] Alchian, A. (1977). *Economic Forces at Work.* Indianapolis, 78.
[5] Royston, G., Oliver, C., Sahlin-Andersson, K., and Suddaby, R.(2008).*The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 121.
[6] Royston, G., Oliver, C., Sahlin-Andersson, K., Suddaby, R. (2012). *Institutional Theory in Organization Studies.* London: SAGE, 87.
[7] Meyer, J. W., Richard Scott, W. (1983), *Organizational Environments: Ritual and Rationality.* Beverly Hills, CA: SAGE, 56.
[8] Meyer, J. W., Thomas, G., Ramirez, F., Boli, J. (1987). *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual.* Beverly Hills, CA: SAGE, 138.
[9] Powell, W W., DiMaggio, P. J. (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* Chicago: University of Chicago Press, 98.

during his upbringing, training, or through any other channels of movement and dissemination of knowledge between people such as market prices, media and communications, advertising, literature etc. In this case, the individual's awareness of the objectively existing possibility is mediated by society. In this sense, this alternative opportunity acts for the individual as a social opportunity provided to him by society.

But, on the other hand, the subject can not only get ready-made knowledge of opportunities from other people, but also create new opportunities, moreover, opportunities that are new not only for him, but also for other people, for society as a whole. Of course, without society and outside society, the creation of new alternative opportunities is extremely difficult. A creative subject isolated from objective knowledge would have to invent a bicycle at every step, and not only a bicycle, but even a wheel, which he would not find ready-made in primary, natural nature and could only be taken from society.

Creative activity involves not only choice, but also the creation of new alternative opportunities for him. If economic activity can be reduced only to the first element, then creativity necessarily involves the second. Both of these elements are associated with new alternative possibilities: one – with their creation, the other – with use. Therefore, the category of alternative opportunities is needed to describe not only purely economic activity as a choice, but also to analyze the elements of creativity "dissolved" in practical activity.

It was noted above that the division of labor and choice in capitalist production replaces their direct connection in the economic activity of the individual producer. At the same time, capitalist entrepreneurship opens up certain opportunities for enhancing the impact on material production from those spheres of spiritual production that were previously almost completely separated from it. This creates the conditions for unprecedented technological and economic development. Ultimately, this development reaches such a stage at which choice and action, entrepreneurship and work are complemented by the creative creation of new alternative options for action directly at the level of the corporation, acting in this case as a scientific and production complex. Moreover, under the influence of corporate connection, these elements begin to connect at the individual level. An individual action, acting as production in production, again begins to unite with choice, but now elements of creativity are joining it. Thus, in the historical trend, the denial of the classical capitalist division of economic activity into labor action and entrepreneurial choice begins. A partial return to their connection begins, but this connection now begins to be enriched also by elements of creativity that are practically alien to the former individual producer.

The modern innovative economy in this sense acts as the beginning negation of the capitalist separation of choice and action. But this does not mean a return to simple commodity production, but rather a peculiar historical synthesis of simple and capitalist commodity production. This historical synthesis takes from the simple commodity production a reunion of action and choice that begins on an individual level, and from capitalism – the addition to these stages of activity of those elements of creativity that were previously practically separated from material production and concentrated in the sphere of spiritual production, separated from material. The capitalist decomposition of economic activity into a choice and action, isolated and opposing each other in the form of a class contradiction, is only a historical condition for the subsequent complication of activity, a prerequisite for adding a creative element to these two elements of economic activity[1],[2]. The fourth technological revolution creates an adequate technological basis for these processes[3],[4].

The world of objective knowledge forms the deepest, most universal basis for people to choose their individual actions. These individual opportunities can be of two types. First of all, they can serve as an expression of social need. Social necessity forms a transmission mechanism that mediates the connection of individual opportunities with objective knowledge as their universal basis. This transmission mechanism of social necessity itself is objectively necessary in order to fill the gap between individual actions and their universal basis.

Human actions become socially necessary precisely because of this, historically limited level of development of the objective basis of individual actions. The less historically developed this objective basis is, the more alienated it is from a person to take its form of manifestation, the more rigid and really uncontested is social need. Such a transformed form of his universal capabilities, alienated from the empirical individual, is the external social need for his individual actions.

---

[1] Scott, W. R. (2008). *Institutions and Organizations: Ideas and Interests.* London: SAGE.
[2] McAfee, A., Brynjolfsson, E. (2016). Human Work in the Robotic Future: Policy for the Age of Automation. *Foreign Affairs, July/August*, 23-28.
[3] Kenney, M., Zysman, J. (2016). The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology. 32 (3),* 61-69.
[4] Gawer, A., Cusumano, M. A. (2012). *Platform Leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco drive industry innovation.* Boston: Harvard Business School Press.

People are forced to perform certain actions, for example, to engage in routine, monotonous work, precisely because they still do not have objective opportunities to receive material benefits in another way. In this sense, socially necessary work supplements the objective possibilities for obtaining goods that are at a relatively low level of their historical development. With their socially necessary work, people are economically compelled to compensate for the insufficiently high level of development of the objective basis of their individual actions, namely, a level that is still insufficient to obtain material wealth in other ways.

Social necessity acts as historically undeveloped objective opportunities. Owing to this relative underdevelopment, the object basis of individual actions appears primarily in the form of social necessity, and not as the basis for the creative creation by people of new alternative opportunities for their actions. Thus, the less developed the objective basis of individual actions, the slower it develops. This dependence is empirically evident in the tendency to gradually accelerate the development of the objective basis of individual actions. When this objective basis reaches a certain level, their further development is sharply accelerated, which we observe directly and empirically clearly over the past centuries, starting at least from the 17th-18th centuries.

Each given level of development of the objective basis of individual actions corresponds to a certain way of the relationship of objective knowledge with individual actions. At the same time, the following historical regularity looms quite distinctly. The higher the level of development of objective knowledge, the stronger the inverse, counter-dependence of this development on the individual actions of people carried out in a given period of time reveals itself. This means that the growth of objective knowledge tends to cumulative self-acceleration. The faster objective knowledge grows, and therefore, the higher the level of development it reaches, the stronger the trend becomes the reverse active influence of individual creativity on the level of objective knowledge. This creative impact increases the level of development of objective knowledge. Raising this level, in turn, stimulates individual creativity. This means a new inverse effect of individual actions on the level of objective knowledge. This interaction of subjective actions with their objective basis is reproduced each time at a new, higher level. This gives the development of objective knowledge the form of a self-accelerating process, the cumulative nature of which has been revealed especially clearly over the past centuries.

The very concept of a stationary level of development of objective possibilities is becoming more and more arbitrary. As objective knowledge grows, not only does the inverse effect of individual actions increase the development of objective knowledge, but the way the interaction of subjective actions with its objective basis gradually changes. Such interaction is becoming less and less connected with the transmission mechanism of objective possibilities as a form of manifestation of social necessity. These changes are associated with the creative creation of new alternative opportunities that, in a tendency, begin to gradually free themselves from social necessity.

In the knowledge society, the objective basis of individual actions acts as the starting point for the creative creation of new opportunities. In turn, new alternative opportunities are part of the objective basis for new individual actions. Such an expansion and complication of the universal foundation acts as a source of social necessity for those economic entities thatthey do not themselves create new alternative opportunities for their actions, but specialize in the routine use of ready-made objective opportunities. For such economic entities, this complication of objective knowledge quite naturally appears as a compulsory action of social necessity on them.

New opportunities here pass into a social need, imposed on the participants of the game by the compulsory force of competition. For each of them, the only way out of the game becomes submission to the extent that we are talking about economic entities that are not able to creatively create new alternative opportunities. Such a social need is realized, for example, through intra-industry competition, which forces lagging manufacturers to also introduce new equipment, technology and the organization of production after the leaders.

In a knowledge society, the period during which new alternative opportunities are truly new tends to be gradually reduced. And accordingly, the social necessity into which these new opportunities are moving is becoming ever more mobile, dynamic. Such dynamic social opportunities are less and less appealing as ready for routine, non-creative use. They act more like external impulses that stimulate their own creative activity of economic entities. The subject develops an internal ability not only to use ready-made opportunities, but also to create new opportunities for himself and thereby be drawn into the process of historical development of the objective basis of individual actions. The same historical pattern is manifested here: the higher is the level of development of objective knowledge as the objective basis of individual

actions, the more directly this objective basis passes into creative self-development and self-determination. It acts as an objective basis for not just individual actions, but as a basis for the creative creation of new alternative opportunities.

Of course, social need is not yet disappearing, but it is becoming more flexible and dynamic. To an increasing extent, it no longer appears as a need to realize ready-made objective opportunities, but as a need to creatively create new alternative opportunities for its actions. Subjects incapable of this are forced to leave the game, since the mere use of ready-made objective opportunities to participate in this new game is no longer enough. Now it's not just routine actions that are becoming socially necessary, but to an increasing extent – the very elements of creative freedom. Thus, in the knowledge economy, socially necessary labor gradually begins to turn into individual freedom of creativity. Self-development of the objective framework is dramatically accelerated. As a result of this, the transition to a knowledge society appears as an era of cumulatively growing growth rates of objective knowledge.

Conclusions. The origins of the main trends of modern development lie in the very structure of modern individual choice, in the contradictory composition of those alternative opportunities on which this choice is based, in the tendency to change this composition – to increase the value of creative opportunities due to the relative decrease in the role of society-mediated opportunities. Of course, in any case, the initial, basic mass of opportunities is always taken from society in a ready-made form. The whole question is to what extent the subject adds to this set of opportunities mediated by society something of his own, personal, individual, or individual, is only the choice of these indirectly social opportunities. If he adds new opportunities created by himself that were previously unknown to society and at the same time socially significant, that is, relevant for other subjects as possible options for their choice, then these new opportunities act as creative and personal ones.

Just as the primitive man did not wait until the primary, natural nature satisfied his needs, and began to create something objective for their satisfaction, so does the modern man living in a highly developed society, no matter how average, mass-impersonal he is, I'm no longer inclined to choose only from that set of indirectly social opportunities that society offers him. It is already on a larger scale, more and more massively begins to create new opportunities for itself with its own creativity, so that it gradually becomes the norm in the life of a highly developed society, penetrating even the most secret "bowels of production" that were traditionally the patrimony of boring, stupid person labor. Elements of creativity become a social norm, not only for the intellectual elite, but also for a wide range of ordinary representatives of the numerous "creativewow class".

Thus, we come to the conclusion that the synthesis of the concept of alternative choice with a political and economic approach to the analysis of creative activity is methodologically quite possible. This leads to the conclusion that, thanks to this synthesis, the methodological foundations of the analysis of creative activity in economic theory acquire a dual character. On the one hand, such an analysis proceeds from alternative possibilities of individual choice, which corresponds to the methodology of modern neoclassical theory. This methodological basis of the analysis of creative activity allows us to establish a methodological connection between neoclassical microeconomics and political economy, which contributes to the integration of economic theory as a single scientific discipline.

Another methodological basis for the analysis of creative activity is the inherent political economy historical approach to research. Such an approach allows us to consider the "creative class" in the broad historical context of the process of transforming the content of human activity in the direction of development of creative elements in it that begins in highly developed countries. The general methodological conclusion is that these elements of creativity should be considered from the point of view of the historical dynamics of modern society, taking into account both the modern stage of its evolution and the prospects for the further development of the process of creative transformation of the content of human activity. In the future, such a dynamic approach to the analysis of creative activity is capable of laying the methodological foundations for further research on the creative transformation of human activity, opening up great opportunities for the development of economic theory as a unified science along the path of integrating the achievements of political economy and microeconomics.

References:

1. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books. [in English].
2. Florida, R., Tinagli, I. (2004) *Europe in the Creative Age. Pittsburgh: Carnegie Mellon Software Industry Center*. London: Demos. 12-35. [in English].

3. Florida, R. (2004). *Creative Class War*. Washington: Monthly, 7-18. [in English].
4. Lendri, Ch. (2006). *Kreativnyj gorod* [Creative city]. Moscow: Klassika XXI. [in Russian].
5. Hokins, Dzh. (2006). *Kreativnaya ekonomika* [Creative economy]. Moscow: Klassika XXI. [in Russian].
6. Inozemcev, V. L. (1998). *Za predelami ekonomicheskogo obshestva* [Beyond the economic society]. Moscow: Nauka. [in Russian].
7. Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. (2019). *Predely kapitala: metodologiya i ontologiya* [The Limits of Capital: Methodology and Ontology]. Moscow: Kulturnaya revolyuciya. [in Russian].
8. Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. (2017). *Globalnyj kapital* [Global capital]. Moscow: Alternativy, *2*. [in Russian].
9. Gricenko, A. A. (2018). *Razvitie form obmena, stoimosti i deneg* [The development of forms of exchange, value and money]. Kyiv: Osnova. [in Russian].
10. Gricenko, A. A. (2018). Sovmestno-razdyolennyj trud kak ishodnaya kategoriya politicheskoj ekonomii i eyo predmet [Jointly-divided labor as an initial category of political economy and its subject]. *Voprosy politicheskoj ekonomii* [Questions of Political Economy], *3 (18)*, 5-11. [in Russian].
11. Mezhuev, V. M. (2017). *Marks protiv marksizma* [Marx against Marxism]. Moscow: Logos. [in Russian].
12. Pusenkova, I. V. (2001). *Metodologiya analiza razvitiya ot ekonomiki k intellektu* [Methodology for the analysis of development from economics to intelligence]. Odessa: Astroprint. [in Russian].
13. Gorc, A. (2018). *Nematerialnoe: znanie, stoimost i kapital. K kritike ekonomiki znanij* [Intangible: knowledge, value and capital. Toward a Critique of the Knowledge Economy]. Moscow: GU-VShE. [in Russian].
14. Mizes, L. (2001). *Chelovecheskaya deyatelnost* [Human activity]. Moscow: Delo. [in Russian].
15. Gusserl, E. (2001). *Logicheskie issledovaniya* [Logical research]. Moscow: DIK, *2*. [in Russian].
16. Kouz, R. G. (2001). *Nobelevskaya lekciya Institucionalnaya struktura proizvodstva, 1991. Priroda firmy* [Nobel lecture Institutional structure of production. Company nature]. Moscow: Delo. [in Russian].
17. Eggertsson, T. (2001). *Ekonomicheskoe povedenie i instituty* [Economic Behavior and Institutions]. Moscow: Delo. [in Russian].
18. Alchian, A. (1977). *Economic Forces at Work*. Indianapolis. [in English].
19. Royston, G., Oliver, C., Sahlin-Andersson, K., Suddaby, R.(2008). *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. Thousand Oaks, CA: SAGE. [in English].
20. Royston, G., Oliver, C., Sahlin-Andersson, K., Suddaby, R. (2012). *Institutional Theory in Organization Studies*. London: SAGE. [in English].
21. Meyer, J. W., Richard, S. W. (1983). *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. Beverly Hills, CA: SAGE. [in English].
22. Meyer, J. W., Thomas, G., Ramirez, F., Boli, J. (1987). *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*. Beverly Hills, CA: SAGE. [in English].
23. Powell, W., DiMaggio, P. J. (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press. [in English].
24. Scott, W. R. (2008). *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. London: SAGE. [in English].
25. McAfee, A., Brynjolfsson, E. (2016). *Human Work in the Robotic Future: Policy for the Age of Automation*. Foreign Affairs. [in English].
26. Kenney, M., Zysman, J. (2016). *The Rise of the Platform Economy. Issues in Science and Technology, 32 (3)*, 61-69. [in English].
27. Gawer, A., Cusumano, M. A. (2012). *Platform Leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco drive industry innovation*. Boston: Harvard Business School Press. [in English].

MANAGEMENT IN ECONOMIC SECTORS

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.8

Mykhailo Hazuda, ScD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3947-5997
Myroslava Stetsiv
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7022-7110
Uzhhorod National University, Ukraine

DEVELOPMENT OF BRANDING IN THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE INFLUENCE OF E-COMMERCE SYSTEM FORMATION

Михайло Газуда, д.е.н.
Мирослава Стеців
Ужгородський національний університет, Україна

РОЗВИТОК БРЕНДИНГУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ПІД ВПЛИВОМ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ Е-КОМЕРЦІЇ

The article examines the use of branding in order to improve the pace of development of the agricultural sector in the region due to the trend of business digitalization. The role of branding is defined in the process of transition to e-commerce, the possibilities and practical importance of branding for progressive farmers of Transcarpathia. Actualizing the issue of insufficient development of the agricultural sector, considering a significant gap between modern market requirements and the actual offer, it is proposed to consider alternatives to the development of such a business using the latest marketing tools. The widespread use of communication tools and the development of Internet technologies offers a wide range of opportunities for businesses, according to the authors, effective involvement and monitoring of which, can be used to expand the scope of agricultural development. The structure of the gross agricultural output of Transcarpathia is analyzed, on the basis of which the theoretical estimation of types of e-commerce and branding strategy of the enterprises of agrarian sector has been made. Thus, it is established that the timely response, market trends, and management of trade digitalization are interdependent with the branding process due to its multifaceted nature and ability to influence the efficiency of a particular enterprise.

Keywords: branding, brand, regional development, efficiency, agrarian sector.

Постановка проблеми. Сучасне підприємництво в аграрній сфері, діяльність якого відбувається в умовах невизначеності, перебуває у перманентному пошуку нових рішень для утримання ринкових позицій, забезпечення достатнього рівня збуту продукції, фінансової стабільності. Економічні умови в межах глобального ринкового середовища, зумовлюють необхідність застосування нових маркетингових інструментаріїв на заміну добре відомих, що більше демонструють очікуваний рівень ефективності. Україна є учасником процесів глобаліації та модернізації торгівлі, що актуалізує потребу поширення новітніх методів просування та формування конкурентних стратегій аграріями усіх рівнів. Особливо активно упродовж останніх десяти років відбувається збільшення частки електронної комерції, що агресивно витісняє звичні офлайн продажі. Дослідники стверджують, що часка цього елементу в торговій системі країни слугує каталізатором зростання, переходу економік на новий рівень розвитку. В сучасній Україні на різних ринках

функціонує значна кількість інтернет-мазазинів, особливо значним є відсоток збільшення роздрібної торгівлі через Інтернет. Дослідження підтверджують, що приріст електронної комерції в Україні за період 2018-2019 рр. збільшився на третину і досяг позначки у 65 млрд грн. Україна, в силу економічного відставання від країн Європейського Союзу активно нарощує відмічену галузь, і хоча онлай-продажі становлять незначну частку торгівлі, за темпами зростання галузі країна займає 2-у позицію, що свідчить про потребу в управлінні та маркетингу досліджень, спрямованих на роботу з сучасними торговельними майданчиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення тематики електронної комерції та цифрового маркетингу в Україні перебуває на початковому етапі, відповідно теоретична основа галузей знань активно розвивається і видозмінюється. Інформаційні технології та їх застосування в межах національної економіки та життя суспільства досліджувалися у працях вітчизняних вчених М. Макарової, В. Ковтунець, І. Антохонова, А. Одарченко, К. Сподар. Тематика цифрового маркетингу висвітлена у працях І. Бойчук, Н. Курманова, А. Танасійчук, Д. Яцюк. Вивчення брендингу та суміжних понять, зокрема «ґрунтовна теоретична парадигма» було сформовано іноземними дослідниками С. Анхолтом, Ф. Котлером, Д. Акером, К. Келлером та Д. Огілві. В Україні тематика стала актуальною пізніше ніж у західних країнах, однак упродовж останніх 15-20 років значний вклад у фундаментальні дослідження брендингу зробили українські науковці А. Грінько, М. Римаренко, О. Зозульова, О. Мороз, Т. Вакар.

Мета роботи: вивчення брендингу щодо потреби покращення ефективності аграрного бізнесу в контексті збільшення частки електронної комерції. Окреслення взаємозв'язку зазначених процесів з економічною стабільністю регіону. Виокремлення економічних передумов сприятливих для формування брендингової стратегії. Обгрунтування ролі брендингу в розвитку електронної комерції.

У процесі написання було використано методи аналізу, синтезу, порівняльного оцінювання інформаційних матеріалів. Використано наукові літературні джерела, дослідження профільного міністерства та місцевої державної адміністрації, статистичні дані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронна комерція, як чинник глобального впливу стала ще одним викликом регіональної економіки. Ігнорування цього процесу, або перешкоджання йому призведе до втрати ринкових позицій, джерел зовнішнього фінансування та споживачів. Провідні виробники, фінансисти та кредитори зосереджують увагу на розвитку інтернет-ринків. Однак, з метою зменшення рівня інформаційної відсталості української економіки, підприємствам потрібно продуктивніше працювати над залученням до мережі світової е-комерції. Вченими А. Одарченко та К.Сподар сформульовано умови, необхідні для негайного включення України у електронний бізнес, серед яких впровадження та модернізація телекомунікаційного устаткування, діджитал-інфрастуктури (особливо актуально для сільської місцевості); прискорення темпів розвитку Інтернет-потралів, магазинів, мережевих бізнес-структур; підвищення інформаційної грамотності населення; розвиток внутрішнього ринку; збільшення купівельної спроможності споживачів[1].

В Україні є успішні приклади такої торгівлі: Rozetka, Нова Пошта, Kasta – лідери роздрібного продажу, що виникли та розвивалися на ринку країни, стали його потужними гравцями і змогли об'єднатися зі світовими групами компаній, лідерами інтернет-продажу, таким чином отримавши ряд переваг, серед яких можливість продавати українським споживачам більшу кількість товарів за кращими цінами, притік іноземного капіталу та валюти, розвиток логістичних ресурсів, активізація зацікавлення Україною серед іноземних корпорацій.

Досягнення у сфері рітейл та логістики, на думку авторів, варто розглядати як правильний вектор розвитку інших, менш успішних, з точки зору ведення бізнесу галузей, до яких відносимо аграрну сферу. Ринок Закарпаття значною мірою аграрний, тому від ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить економічна стабільність регіону та добробут мешканців краю. Формування ринкової інфраструктури, результативні моделі господарювання, висока продуктивність праці, вільний збут товару – елементи забезпечення процвітання досліджуваного сектора економіки.

[1] Одарченко, А. М., Сподар, К. В. (2015). Особливості електронної комерції та перспективи її розвитку в Україні. *Бізнес Інформ, 1,* 342-346.

Нормативні документи, ключовими серед яких є Стратегія розвитку Закарпатської області[1] та Концепція стійкого розвитку сільських територій[2] визначає аграрну сферу пріоритетною для економіки регіону, де працює близько 24% економічно активного населення регіону. Однак, більшість сільських поселень, у яких проживає 62,9% населення області слабо розвивається, проявляється депресивність території, яка характеризується масовою трудовою міграцією, депопуляцією, низьким соціальним рівнем розвитку. Глобальною проблемою аграрної економіки є сировинна спрямованість та моногалузевість, подолання якої вважаємо основною метою будь-якої модернізації.

Вродовж останніх років, як уже відмічалося, до відомих факторів впливу, додалися прогресивний розвиток, агресивне збільшення частки Інтернет-технологій, е-комерція в торговій діяльності, що спостерігається на світовому ринку. Дослідження іноземних та вітчизняних науковців свідчать про подальше збереження зазначеної тенденції. Зокрема, частка електронної торгівлі у світі, що становила 7,4% у 2015 р. минулого року досягла показника 13,7%, а за прогнозними значеннями 2020-2021 рр. має становити близько 17% (рис.1). Беручи до уваги світову пандемію COVID-19, що спричинила значний ріст сегменту електронної комерції та змусила частково залучитися до безконтактної торгівлі навіть підприємців, які працювали виключно офлайн, фактичний показник може значно перевищити прогнозований.

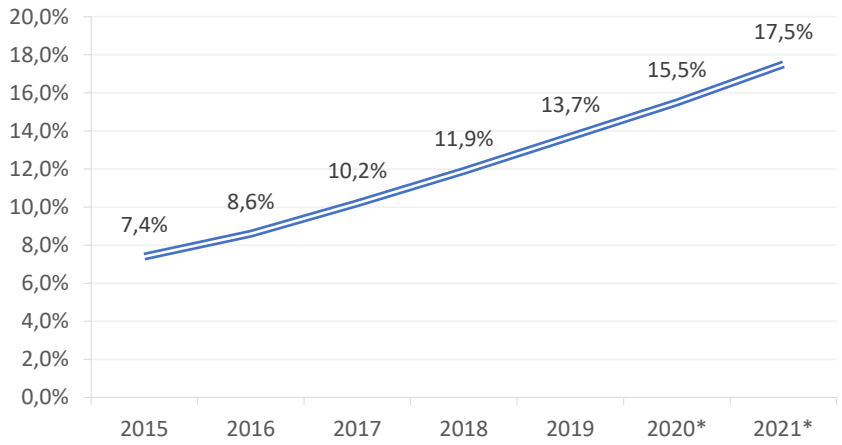

Рис. 1. Частка електронної торгівлі у світі, 2015-2021 рр., %
*** з прогнозним значенням до 2021 р.[3,4]**

Діджиталізація торгівлі та перхід на новий технологічний рівень ще більше посилює масове відставання аграріїв краю від їх конкурентів, що зумовлює необхідність брендингової діяльності для підприємств аграрної сфери, передусім спрямованих на харчову промисловість, торгівельну діяльність, доведення кінцевого продукту до споживача.

Зважаючи на викладене вище, сформулюємо ряд чинників, що стримують розвиток електронної комерції у аграрній сфері:

– низька активність ринкових відносин;
– недостатня економічна свобода, наявність у регіонах аграрних монополій;
– підприємства аграрної сфери здебільшого не володіють вільними фінансовими активами, які можна спрямувати на модернізацію та охоплення нового ринку;

[1] Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (2015). *Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 р.* <http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf> (2020, травень, 30).
[2] Закарпатська обласна державна адміністрація (2020). *Концепція стійкого розвитку сільських територій Закарпатської області на 2020-2027 рр.* <https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/190625_ksr_oda.pdf> (2020, травень, 30).
[3] Clement, J. (2019). Worldwide e-commerce share of retail sales 2015-2023. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales> (2020, May, 25).
[4] Яценко, О., Грязіна, А., Шевчик, О. (2019) Електронна комерція як елемент глобальної торговельної системи. *Актуальні проблеми економіки, 8 (218)*, 4-15.

– недостатній рівень технологічного розвику більшості підприємств, низький рівень використання новітніх інформаційних технологій у галузі;

– порівняно малий спектр товарів та послуг, доступних для купівлі через інтернет;

– слабка нормативна база у галузі електронного банкінгу, захисту персональних даних, цифрових підписів, тощо;

– ментальні особливості ведення бізнесу (недовіра до цифрових грошей, продукції, недостатня прозорість ведення бізнесу, сумнів у безпечності здійснення безготівкових розрахунків притаманне продавцям та покупцям одночасно);

– звичка покупців довіряти «очам» – за статистикою більшість покупців, перед тим як придбати товар хочуть побачити його на прилавку, оцінити якість, поговорити з продавцем.

Комплексне подолання цих чинників, з точки зору авторів, первинна передумова розвитку аграрної сфери, а дієвим механізмом процесу такої боротьби вважаємо брендинг.

Дослідження підтверджують, що брендинг у широкому розумінні є системою створення та просування бренду задля формування його довгострокових переваг. Проте, це складний та багатоаспектний процес, який взмозі сильно впливати на додану вартість продукту та його популярність у споживача. У такому руслі дослідники теорії брендингу окреслюють функціональність його ефективності[1]:

– підтримка планованого обсягу продажу на ринку;

– закріплення образу товару в свідомості споживача;

– збільшення прибутковості за рахунок розширення асортименту товарів з унікальним образом;

– посилення регіонального фактору (належності певного товару до регіону).

Поступове нівелювання меж ринків та широкі можливості вільної торгівлі дають змогу глобальним корпораціям розвивитися і водночас витісняти інших конкурентів. Зазначене посилює процеси розвитку глобальних національних та регіональних брендів. Для держави в цілому, чи міжнародної компанії, зокрема зумовлюється необхідність формування впізнаваного образу. Усім відомо, що Швейцарія – країна надійних банків, Франція – столиця індустрії моди, Сінгапур – економічне диво, Каліфорнія асоціюється з технологічним розвитком, а індійський штат Гоа – «мрія мандрівника» та центр лікування аюрведою. Економісти та маркетологи довели, що свідомі асоціації, сформовані у кожній з груп стейкхолдерів щодо компанії мають стійкий вплив на збут продукту, який вони виробляють. Це ж стосується національної та регіональної економіки, де в окремій місцевості пропонується споживачеві продукт, зокрема туристичний відпочинок, банківське обслуговування, вкладення коштів, інвестиційний та венчурний бізнес, постачання якісного товару. Держава, як регулятор ринкової економіки зацікавлена у пошуку позитивних рис, унікальних ресурсів та елементів іміджу, що формують бренд і допомагають підприємствам розвиватися.

Глобалізація та фінансова криза, що триває демонструє недостатню готовність українських регіонів використовувати брендинг та інші нефінансові інструменти залучення інвестицій. Науковці зазначають, сформований бренд сприяє виходу країни на вищий рівень, формує довіру до послуг та вироблених товарів, передусім це актуалізується в умовах кризи[2]. В Україні після 2010 р. існує тенденція до брендингу міст та регіонів, що розпочалася паралельно з потребою представити міста для широкої міжнародної аудиторії на Євро 2012, пошуку інвесторів та бажання продавати товари за кордон. Відмітимо, що на рівні країни, Закарпаття має своєрідний бренд туристичного регіону, асоціюється з туризмом, бальнеологічним лікуванням, розвиненою гастрономічною інфраструктурою. Однак, поруч з туризмом регіон має достатній ресурсний потенціал для відновлення статусу потужного виробника товарів аграрної промисловості, продуктів харчування, органічного виробництва, виноградарства, рибного господарства.

Вважаємо, що поруч з уніфікованим регіональним брендингом, що у класичному розумінні має на меті сворення цілісного бренду – образу місцевості сприятливого для її презентування на міжрегіональних та міжнародних аренах, брендинг як інструмент доцільно застосовувати безпосередньо на рівні підприємств. Створюючи бренд підприємець забезпечує лояльність клієнта, ідентифікує власний продукт, нагромаджує специфічні властивості та якісні характеристики. Зазначене слугує каталізатором збуту, дає можливість збільшення доданої вартості в ціні продукції, диверсифікації виробництва, розширення джерел отримання доходу.

---

[1] Вакар, Т. В. (2016) Брендинг сільських територій: *дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук*. Вінниця: Вінницький національнальний технічний університет.

[2] Кирилов, Ю. Є. (2016). Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобалізації. *Економіка АПК,* 5, 23-29.

Рис. 2. Напрями брендингу, актуальні для підприємництва у Закарпатті

У структурі валової продукції сільського господарства Закарпаття, як засвідчують статистичні дані, серед виробників продукції переважають господарства населення, частка яких становить 94,0% (рис. 3).

Рис. 3. Структура валової продукції сільського господарства за категоріями виробників, %

Для розвитку брендингу така тенденція є позитивною, адже попри важливість дій місцевої влади, інвестиційний клімат, превентивні дії кредитних та податкових організацій (чи їх бездіяльність), забезпечення ефективного функціонування суб'єкта господарювання можливе за умови прийняття адекватних і грамотних управлінських рішень самим підприємцем. Підприємці у сфері малого і середнього бізнесу мають можливість особливо «виграти» на зростанні інтернет-продажів, оскільки за допомогою застосування SMM, безконтактних оплат та широкої географії лідерів ринку внутрішньої логістики країни підприємець має можливість запропонувати товар значно більшій кількості покупців. По суті, цей факт і актуалізує потребу брендингу, адже на ринку одночасно існує значна кількість пропозицій ідентичного товару. Покупець, що використовує Інтернет-ринок не має можливості фізично оцінити характеристики, тому обере той товар, який вдало представлено і прорекламовано. Досягти успіху в продажах можна по-різному: забезпечити довіру до виробника; акцентувати увагу на екологічності, територіальній належності, унікальності товару; здійснити вдалу презентацію в соцмережі; сформувати оригінальний логотип чи дизайн пакування, або ж задіяти всі відмічені складові. Врахування зазначених складових робить можливим створення бренду виробленого продукту. Однак, використання брендингу є доцільним не тільки у процесі інтернет-торгівлі з кінцевими споживачами. Розглянемо можливості застосування брендингу з метою виходу на ринок електронної торгівлі для суб'єктів господарювання в аграрній сфері (табл. 1).

Важиво розуміти, що підприємства аграрної сфери формують систему зі специфічною логістикою та інфраструктурою, тому не варто обмежувати брендинг, який може бути спрямованим не лише на контакт з кінцевим споживачем. Досліджувана галузь, всередині якої є значна кількість внутрішніх покупців, замовників, що так само постійно постають перед вибором у кого купувати. У цьому руслі електронна комерція дає змогу знайти більше пропозицій, запропонувати продукцію з різноманітнішими параметрами, співпрацювати віддалено, а отже підприємства що прагнуть розвитку знову ж постануть перед проблемою самопрезентації, ідентифікації відповідності вимогам, іміджу. Таким чином брендинг є інструментом у боротьбі за споживача. Він застосовується для підтримки обсягу збуту, закріплення товару (чи виробника) у свідомості стейкхолдера, каталізатора збільшення товарної номенклатури. Сприяє розвитку місцевості за рахунок регіонального фактора. Особливо важливим є коректний вибір типу та напряму основи брендингової діяльності. Підприємству потрібно формувати брендингову стратегію з урахування усіх позитивних характеристик продукту, його специфіки, наявності ресурсів, які можна залучити до проекту (особливо стосовно фінансових активів, вливання кредитних коштів тощо), компетентності управлінця та його гнучкості.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доцільно відмітити, що функціонування сучасної економіки неможливе без технологічних змін, які в свою чергу завжди продукують для виробників нові виклики. Актуальний стан переважної більшості підприємств аграрної сфери свідчить про збитковість, недостатнє ресурсне забезпечення, низьку виробничу ефективність, технічну відсталість, відтік кадрів з галузі, неефективне управління. Упродовж довгих років Україна була потужним аграрним гравцем світового ринку, однак за останні 20 років частка української сільськогосподарської продукції у загальносвітовому просторі значно скоротилася. Така тенденція має прямопропорційний негативний вплив на будь-яке підприємство, що працює в аграрній сфері та пересічного жителя аграрного регіону. Відтак зумовлюється необхідність пошуку ефективних управлінських рішень з метою покращення стану аграрної сфери.

Формування цифрової економіки, прискорений розвиток якої зумовлено глобалізацією та споживацькими запитами, створює нові виклики, опір яким призведе до втрат. Таким чином компанії аграрного сектору потребують залучення різних новітніх механізмів у боротьбі за споживача, зокрема формування політики брендування. Цифрові реалії та адаптація до них безперервно пов'язані з брендингом, адже він може забезпечити продукту комплекс нематеріальних конкурентні переваг, необхідних для просування на безконтактному ринку. Технології здатні широко поширювати бренд, доносити повідомлення поненційному споживачу швидше, влучніше, чіткіше ніж інші канали. І поруч із цим вони частково нівелюють цінність матеріальних аспектів продукту, переносячи їх із розряду переваг до базових характеристик.

Узагальнюючи результати дослідження, закцентуємо увагу на ролі брендингу, актуальність якого зумовлена процесами модернізації аграрного ринку в умовах швидкого розвитку електронної комерції. Наразі брендинг залишається механізмом, що дає можливість підприємству, залежно від його потреб і обраних стратегій, виходити на новий ринок, завойовувати ширші цільові аудиторії,

Таблиця 1

Оцінювання типів електронної торгівлі та брендингової стратегії підприємств аграрної сфери

Тип електронної торгівлі	Коротка характеристика	Приклад застосування у аграрній сфері	Брендингова Стратегія
B2B (бізнес для бізнесу)	Електронні транзакції між двома компаніями.	Забезпечення підприємств сировиною, посередницька торгівля.	Формування мономарочних брендів чи «марок диллера», акцентуючи увагу на якості виробленого товару.
B2C (бізнес для споживачів)	Відносини між продавцем та кінцевим споживачем у онлайн-формі.	Продаж всіх видів готової продукції кінцевому споживачеві.	Застосування брендингу будь-якого типу, використовуючи традиційне завоювання ринку. Увага акцентується на носія торгового знаку, географічну асоціативність, унікальні властивості та доброзичливість до споживача.
C2C (споживач для споживача)	Транзакції між клієнтами, з використанням допомоги від третьої сторони (наприклад онлайн-ринку).	Продаж продукції господарств населення кінцевим споживачам.	Найпростіше застосовується «селф-брендинг», увага акцентується на виробника, його особу. Зазвичай це мономарочні бренди, що просуваються через SMM канали.
C2B (споживач для бізнесу)	Відносини у процесі яких особа – кінцевий споживач, створює продукт, що використовується компанією-виробником.	Заготівля сировинної продукції, що виробленена домогосподарствами.	Процес брендингу досить складний, в його основу доцільно включити сильну марку виробника, акцентуючи увагу на ціні, об’ємах, якості продукту, гнучкості у процесі співпраці.
B2G (бізнес для державних інституцій)	Транзакції, що здійснюються між бізнесом та урядом.	Продаж продукції державним установам, участь в тендерних закупівлях комунальних підприємств.	Брендинг для такого підприємництва розробляється з особливою увагою до прозорості ведення бізнесу, соціальної відповідальності, територіальної належності. Сфера придатна для мономарочного брендингу.

диференціювати товарні лінії, фокусуватися на зниженні сировинних витрат, тощо. Процес брендингу допомагає підприємству знайти конкретні відповіді на важливі запитання щодо розуміння власного продукту, ринкової позиції, бачення цільової аудиторії, можливості комункацій, компетентності у прийнятті управлінських рішень. Здатність правильно оцінити ситуацію, створити власний бренд є необхідною передумовою існування на ринку, що розвивається за допомогою Інтернет-технологій та трансформується в умовах збільшення частки електронної комерції.

References:

1. Clement, J. (2019). Worldwide e-commerce share of retail sales 2015-2023. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales> (2020, May, 25) [in English].
2. Vakar, T. V. (2016). Brendynh silskykh terytoriy [Branding of rural areas]: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora ekonomichnykh nauk* [: dissertation for the degree of Doctor of Economics. Vinnytsia].Vinnytsia: Vinnytsia National Technical University. [in Ukrainian].

3. Kyrylov, Y. Y. (2016). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Agrarian economy sector development in the context of globalization]. *Ekonomika APK* [The Economy of Agro-Industrial Complex], *5*, 23-29 [in Ukrainian].
4. Odarchenko, A. M., Spodar, K. V. (2015). Osoblyvosti elektronnoi komertsii ta perspektyvy yii rozvytku v Ukraini [Features of e-commerce and development prospects for the sphere in Ukraine]. *Biznes Inform* [Business Inform], *1*, 342-346 [in Ukrainian].
5. Yatsenko, O., Hriazina, A., Shevchyk, O. (2019). Elektronna komertsiia yak element hlobalnoi torhovelnoi systemy [E-commerce as an element of the global trading system]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual economic issues], *8 (218)*, 4-15. [in Ukrainian].
6. Zakarpatska oblasna derzhavna administratsiia [Transkarpathian regional state administration] (2020). *Kontseptsiia stiikoho rozvytku silskykh terytorii Zakarpatskoi oblasti na 2020-2027 rr.* [The concept of sustainable development in Transcarpathian's rural areas in 2020-2027]. <https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/190625_ksr_oda.pdf> (2020, May, 30) [in Ukrainian].
7. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Ministry of Regional Development, Building and Housing and Communal Services of Ukraine] (2015). *Stratehiia rozvytku Zakarpatskoi oblasti na period do 2020 r.* [Development strategy of Zakarpattia region with forecast to 2027]. <http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_infonorm/2015/05/Strategiya.pdf> (2020, May, 30) [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.9

Oksana Nikishyna, ScD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7172-3551
Tetiana Lozova
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4896-1930
Mykola Tarakanov, PhD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3827-237
Institute of Market Problems and Economic & Ecological Research of National Academy of Sciences of Ukraine

FORMATION AND REGULATION OF EFFECTIVE LOGISTICS CHAINS ON THE FRUIT AND BERRY MARKET IN UKRAINE

Оксана Нікішина, д. е. н.
Тетяна Лозова
Микола Тараканов, к. е. н.
Інститут проблем ринку та економіко-економічних досліджень НАН України

ФОРМУВАННЯ Й РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЛОГІСТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ ПЛОДОВО-ЯГІДНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

The logistic tendencies of development of the Ukrainian market of fruit and berry production, logistic alienation of small commodity producers from a link of distribution and realization of production are defined. The inefficiency of existing logistics chains of the market is proved. The necessity of forming cooperative logistics chains, which include multifunctional fruit and berry cooperatives, logistic center and branded retail stores, is substantiated. The directions and measures of the state support of development of effective chains of cooperative type are defined. The role of effective cooperative chains in the implementation of a balanced policy of import substitution in the food markets of Ukraine is determined.
Keywords: logistics chain, link, market, fruit and berry products, individual farms, value added, import substitution.

Постановка проблеми. В умовах економічної невизначеності першочерговим завданням держави постає забезпечення ефективного функціонування стратегічних товарних ринків для нарощування доданої вартості та забезпечення національної економічної безпеки. Український ринок плодово-ягідної продукції (далі – ПЯП) має потужний природно-ресурсний, виробничий, трудовий та інноваційний потенціал для відтворювального розвитку, який залишається нереалізованим. Характерною особливістю даного ринку є логістична природа його відтворювального розвитку, тобто невирішені логістичні проблеми, системні логістичні «розриви», що поглиблюються та продукують низку структурних і цінових дисбалансів, чинять глибинний деструктивний вплив на розвиток всього ринку. Ланцюговий підхід до дослідження ринку ПЯП дозволяє ідентифікувати базові логістичні «розриви» та оцінити пропорції перерозподілу доданої вартості між ланками ринкового ланцюга. Практика свідчить, що існуючі логістичні ланцюги ринку ПЯП є неефективними з позиції реалізації економічних інтересів дрібних виробників, держави та споживачів. Відтак, постає необхідність у перебудові діючих або формуванні нових ринкових ланцюгів вартості на засадах паритетних взаємодій їх учасників та активної участі держави у формуванні відтворювальної логістики товарних ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тенденцій і проблем розвитку внутрішнього ринку ПЯП присвячено праці Л.А. Костюк, К.В. Мазур, А.М. Кандиби, Т.А. Маркіної, О.В.Рибакової, І.В. Сало, О.М. Шестопаля та інших науковців. Питання розвитку теорії і методології логістики товарних ринків посідають чільне місце у працях Б.В.Буркинського[1], В.М.Лисюка, М.Л. Тараканова[2] та ін. Проте малодослідженими залишаються питання діагностики сучасних тенденцій розвитку ринку ПЯП у логістичному вимірі, трансформації структури ринкового логістичного ланцюга для підвищення його ефективності, регулювання логістичного розвитку даного ринку на основі відтворювального підходу, обумовлюючи необхідність нових розробок у даному науковому напрямі.

Постановка задачі. Метою статті є оцінка логістичних тенденцій українського ринку ПЯП, визначення базового логістичного «розриву» потокових процесів, обґрунтування структури ефективного логістичного ланцюга кооперативного типу на засадах паритетних взаємодій його учасників, а також стратегічних напрямів і заходів державного стимулювання розбудови ефективної логістики ринку на основі відтворювального підходу. У процесі дослідження використано методи діалектики, синтезу, структурно-динамічний і порівняльний аналіз, монографічний метод.

Виклад основного матеріалу. В Україні обсяги виробництва ПЯП в 2018 р. досягли 2,57 млн. т, збільшившись порівняно з 2011 р. на 35,6 % за рахунок зростання урожайності культур (на 51,2 %), що стало можливим завдяки впровадженню інноваційних технологій (табл. 1). При цьому площі плодово-ягідних насаджень перманентно скорочуються (на 10,6 %) внаслідок вибуття старих садів та недостатності інвестицій на закладку нових садів. Особливістю аграрної ланки ринкового ланцюга є домінування індивідуального сектору, що об'єднує фермерські й особисті селянські господарства, у виробництві ПЯП: у звітному році на його частку припало 83,6 % державного виробництва ПЯП, решту ніші (16,4 %) зайняли агропідприємства корпоративного сектору.

Таблиця 1

Базові показники розвитку плодово-ягідного ринку України, тис. т*

Показники	Роки							2018 р. у % до 2011 р.
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1. Площа насаджень, тис. га	255,0	253,0	239,0	235,0	224,0	226,0	228,0	89,4
2. Виробництво ПЯП	1896	2295	1999	2153	2007	2048	2571	135,6
у т.ч. індивідуальний сектор	1635	1895	1723	1809	1732	1790	2150	131,5
у % до виробництва	*86,2*	*82,6*	*86,2*	*84,0*	*86,3*	*87,4*	*83,6*	Х
3. Урожайність, ц/га	84,9	103,5	95,2	104,5	101,9	103,1	128,4	151,2
4. Імпорт ПЯП	901,9	913,9	703,3	498,3	609,2	658,5	709,7	78,7
у % до виробництва	*47,6*	*39,8*	*35,2*	*23,1*	*30,4*	*32,2*	*27,6*	Х
5.Експорт ПЯП, тис. т	105,7	69,6	69,8	66,2	83,6	90,6	112,6	106,5
у % до виробництва	*5,6*	*3,0*	*3,5*	*3,1*	*4,2*	*4,4*	*4,4*	Х
6. Ємність ринку ПЯП	2692	3140	2633	2585	2533	2616	3168	117,7
7. Ступінь відкритості ринку, % (4/6)	33,5	29,1	26,7	19,3	24,1	25,2	22,4	Х

**Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [3], [4]*

[1] Буркинський, Б. В., Нікішина, О. В., Лисюк, В. М. та інші (2020) *Методологічні засади формування ефективної логістики товарних ринків:*Одеса: ІПРЕЕД НАН України.

[2] Нікішина, О. В., Діленко, В. О., Тараканов, М. Л. (2019). Логістичний фактор трансформації теоретичних положень функціонування товарних ринків. *Проблеми економіки, 3 (41),* 164-170. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-164-170.

[3] Державна служба статистики України (2019). *Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник*. Київ, 59.

[4] Офіційний сайт Державної служби статистики України (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, червень, 01).

Незважаючи на тенденцію скорочення імпорту ПЯП (на 21,3 %), його обсяги залишаються досить значними – 709,7 тис. т або 27,6 % від обсягів виробництва, обумовлюючи істотний ступінь відкритості ринку для міжнародної торгівлі – 22,4 % в 2018 р. (див. табл. 1). Експорт ПЯП у 6 разів менший його імпорту і складає 112,6 тис. т або 4,4 % від обсягів виробництва. Частка імпорту у внутрішньому споживанні складає 22,4 %, що свідчить про високу потужність руху імпортних товаропотоків у ринковому ланцюгу ПЯП.

Проведені дослідження дозволили встановити такі головні *логістичні тенденції* розвитку плодово-ягідного ринку України:

1. домінування в аграрній ланці дрібнотоварного виробництва;
2. наявність посередницьких ланок у структурі ринкового ланцюга;
3. недостатність фруктосховищ для зберігання ПЯП у регіонах;
4. обмежений доступ первинних індивідуальних виробників до прибуткової ланки розподілу й реалізації ПЯП;
5. необ'єктивний перерозподіл доданої вартості між ланками ланцюга;
6. критичний рівень імпортної ПЯП у вітчизняній торговельній мережі;
7. висока потужність руху імпортних товаропотоків у ланцюгу, втрати суб'єктів, споживачів і держави від неефективної логістики ринку ПЯП.

Про масштаби розвитку посередницьких ланок у логістичному ланцюгу ринку ПЯП певне уявлення надає аналіз структури реалізації продукції за основними збутовими каналами (табл. 2). У 1990 р. за переробним каналом було реалізовано виробниками 86,8 % ПЯП, у 1995 р. – 40,4 %, у 2005 р. і 2015 рр. – 13,4 % і 24,3 % відповідно. За аналізований період частка посередницького «іншого» збутового каналу зросла з 4,4 % в 1995 р. до 64,7 % в 2015 р. За 2016-2018 рр. статистичне спостереження за формою табл. 2 не велося, однак, врахувавши стійку тенденцію до зростання непрозорого «іншого» каналу, можна спрогнозувати приріст його частки до 70 % за рахунок зменшення питомої ваги переробного збутового каналу. Відтак, за 1990-2018 рр. відбулися структурні зміни у ринковому ланцюгу ПЯП в напрямі переорієнтації руху внутрішніх товаропотоків із переробної до посередницької ланок, що супроводжувалося втратою доданої вартості як аграрних виробників, так і переробних підприємств. При цьому обсяги внутрішньої переробки ПЯП в Україні скорочуються. Так, у 2018 р. порівняно з 2013 р. обсяги виробництва яблучного соку зменшилися на 39,4 % і склали 106 млн. л, суміші соків фруктових і овочевих – на 32,4 % (184 л. у 2018 р.), соків неконцентрованих з одного виду фруктів або овочів – на 51,4 % (75,8 л)[1].

Таблиця 2

Структура реалізації плодово-ягідної продукції агропідприємствами України*

Канали реалізації агропродукції	Роки							Зміни (+,—)
	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2015	
1. Переробним підприємствам	86,8	40,4	16,1	13,4	25,0	23,8	24,3	-62,5
2. На ринку	9,8	40,6	49,8	33,0	25,1	13,5	10,8	1
3. Населенню	3,4	14,6	22,7	6,0	0,8	0,2	0,2	-3,2
4. За іншими каналами	0,0	4,4	11,4	47,6	49,1	62,5	**64,7**	57,7

**Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України* [2].

Натомість у роздрібній торговельній мережі перманентно зростає частка імпортної ПЯП (включаючи виноград) – з 33,4 % в 2005 р. до 63,5 % в 2018 р., що значно вище середнього показника по групі продовольчих товарів (табл. 3). За аналізований період частка імпортних фруктово-ягідних консервів зросла з 17,1 до 46,9 %, овочевих – з 19,2 % до 26,2 % відповідно. Слід зазначити, що показник частки продажу імпортних продовольчих товарів через роздрібну торговельну мережу є одним із індикаторів продовольчої безпеки відповідно до чинних методичних рекомендацій;

[1] Державна служба статистики України (2019). *Статистичний щорічник України за 2018 рік*. Київ:, 261.
[2] Державна служба статистики України (2016). *Статистичний щорічник України за 2015 рік*. Київ:, 306.

його оптимальним рівнем є 12 %, небезпечним – 23 %, критичним –25 %[1]. Даний індикатор запропоновано використати для оцінки потужності руху зовнішніх товаропотоків, як складової діагностики ефективності ринкових ланцюгів[2]. За нормативним коридором значень ПЯП і продукти її переробки мають критичний рівень (понад 25 %), сигналізуючи про погрози національній продовольчій безпеці та необхідність впровадження виваженої політики імпортозаміщення товарів, для випуску яких Україна має значний нереалізований природно-ресурсний потенціал.

Таблиця 3

Частка продажу імпортних продовольчих товарів через роздрібну торговельну мережу вітчизняних підприємств в Україні, %*

Показники	Роки								Рівень ПБ**
	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1. Продовольчі товари	**9,1**	**11,8**	**14,5**	**14,4**	**14,8**	**15,2**	**17,8**	**18,6**	**Задов.**
2. Свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	33,4	39,2	47,5	52,9	55,0	59,0	62,3	**63,5**	Крит.
3.Свіжі овочі	9,5	9,4	17,0	15,5	16,1	16,7	15,8	14,6	Задов.
4.Овочі та фрукти перероблені	0	0	0	34,2	34,9	36,1	36,4	38,3	Крит.
5. Консерви фруктово-ягідні	17,1	35,3	44,4	42,3	38,6	39	44,7	**46,9**	Крит.
6. Консерви овочеві	19,2	18,6	22,5	24,3	24,4	24,5	24,9	26,2	Крит.

**Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України*[3]
***ПБ – продовольча безпека; Задов. – задовільний рівень; Крит. – критичний рівень.*

Проведені дослідження засвідчили *логістичний «розрив»* потокових процесів між індивідуальним сектором аграрної ланки і наступними ланками ринкового ланцюга, його неефективність та неспроможність реалізувати головний цільовий орієнтир – забезпечення розширеного відтворення товароруху та оптимізацію загальної ринкової доданої вартості. Подолання даного базового логістичного «розриву» має принципове значення для відтворювального розвитку всього вітчизняного ринку ПЯП, обумовлюючи необхідність впровадження регуляторних заходів держави для подолання логістичної відторгненості дрібних виробників та їх входження (інтеграції) до прибуткової ланки розподілу й реалізації продукції. На наш погляд, регулювання логістичного розвитку ринку ПЯП доцільно здійснювати за двома стратегічними напрямами: (1) стимулювання створення мережі плодово-ягідних кооперативів, зокрема багатофункціональних; (2) підтримка розбудови оптових ринків сільськогосподарської продукції (далі – ОРСП) у регіонах.

Станом на 01 липня 2019 р. в економіці України функціонувало 27,796 тис. кооперативних об'єднань, з них 3,6 % займали виробничі і 4,5 % сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК). Усвідомлення індивідуальними господарствами потенційних можливостей обслуговуючої кооперації активізувало її процеси в Україні. Так, порівняно з 01 січня 2018 р. кількість діючих СОК зросла на 20,5 % і склала в 2019 р. 735 одиниць (таблиця 4). За минулий рік найбільший приріст був притаманний плодоовочевим кооперативам (на 43 %), найменший – зерновим (2,5 %).

Важливим інструментом регулювання розвитку СОК в Україні є відшкодування кооперативам 70 % вартості придбаного обладнання для зберігання та переробки агропродукції. В результаті впровадження даного регуляторного заходу три плодово-ягідних кооперативи придбали в 2019 р. 16 одиниць обладнання для створення цехів первинної переробки та зберігання ПЯП (охолодження

[1] *Наказ про методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, 2013* (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9> (2020, червень, 01).
[2] Буркинський, Б. В., Нікішина, О. В. (2020). *Діагностика ефективності логістичних ланцюгів товарних ринків*. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 75.
[3] Офіційний сайт Державної служби статистики України (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, червень, 01).

Таблиця 4

Динаміка та видова структура діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні*

Види СОК	2018 рік		2019 рік		Зміни (+,-)	
	Одиниць	%	Одиниць	%	Одиниць	%
Усього, у тому складі:	**610**	**100,0**	**735**	**100,0**	**+125**	**+20,5**
1. Молочарські	142	23,3	186	25,3	+44	+31,0
2. З обробітку землі та збирання врожаю	146	23,9	162	22,0	+16	+11,0
3.М'ясні	51	8,4	35	4,8	-16	-31,4
4.Плодоовочеві	79	13,0	113	15,4	+34	+43,0
5. Зернові	40	6,6	41	5,6	+1	+2,5
6. З надання інших послуг	152	24,9	198	26,9	+46	+30,3

**Розраховано авторами за даними Кабінету Міністрів України*[1].

та глибока заморозка)[2]. Відтак, головний вектор регуляторного впливу держави спрямовано на цільову підтримку багатофункціональних кооперативів, які поєднують декілька видів діяльності та орієнтовані на переробку сировини, формуючи таким чином ефективний кооперативний логістичний ланцюг. У ньому за рахунок нівелювання посередницьких ланок та паритетних взаємодій між суб'єктами досягається більш справедливий розподіл доданої вартості та оптимізація ціни товару (рис. 1). Слід зазначити, що в Україні на частку багатофункціональних і переробних припадає 23,8% і 15,9 % діючих СОК відповідно [3].

Існуючий ланцюг ринку ПЯП України є неефективним з причини наявності декількох посередницьких ланок та логістичного відторгнення первинних виробників від ланок зберігання й збуту продукції. Натомість кооперативний ланцюг, що пропонується, передбачає більш справедливий розподіл доданої вартості між його учасниками на паритетних засадах. Ефективне функціонування кооперативного ланцюга досягається за рахунок налагодження *паритетних зв'язків взаємодії* між учасниками як всередині ринкового ланцюга, так і ззовні, тобто між ним і різними стейкхолдерами, зацікавленими в розбудові кооперативних ланцюгів аграрного ринку, зокрема, переробними підприємствами, територіальними громадами, державними й профільними інституціями та ін. Зв'язки взаємодії (внутрішні та зовнішні) виступають формою впровадження економічних інтересів учасників ринкових логістичних ланцюгів[4].

Становлення конкурентоспроможних кооперативних ланцюгів ринку ПЯП дозволить їх суб'єктам ефективно взаємодіяти із існуючими ланцюгами корпоративного або посередницького типу на основі економічного партнерства. Частину виробленої ПЯП багатофункціональні кооперативи можуть передавати на зберігання, доробку, переробку або реалізацію суб'єктам існуючих логістичних ланцюгів на паритетних засадах, зберігаючи при цьому достатній рівень відтворювальної спроможності (див. рис. 1). Іншу частину продукції кооперативи можуть реалізувати через мережу ОРСП та їх магазини фірмової торгівлі. На нашу думку, інтеграція ОРСП у структуру кооперативного ланцюга ринку ПЯП значно підсилить його конкурентоспроможність та дозволить поетапно розбудувати прямий (без посередників) канал збуту продукції, скоротити імпортозалежність ринку та наростити експортні товаропотоки продукції з високою доданою вартістю. Структура ОРСП наведена на рис. 2.

[1] Шеремета, В. (2020) В Україні зростає кількість обслуговуючих кооперативів. *Урядовий портал*. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta> (2020, червень, 01).

[2] Там само.

[3] Саковська, О. М. (2019). Роль сільськогосподарських кооперативів у розвитку аграрного сектора економіки: порівняльний аспект. *Агросвіт, 21*, 66-73.

[4] Буркинський, Б. В., Нікішина, О. В. (2020) *Теоретико-методичний підхід до взаємодії економічних інтересів суб'єктів логістичних ланцюгів товарних ринків.* Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 63.

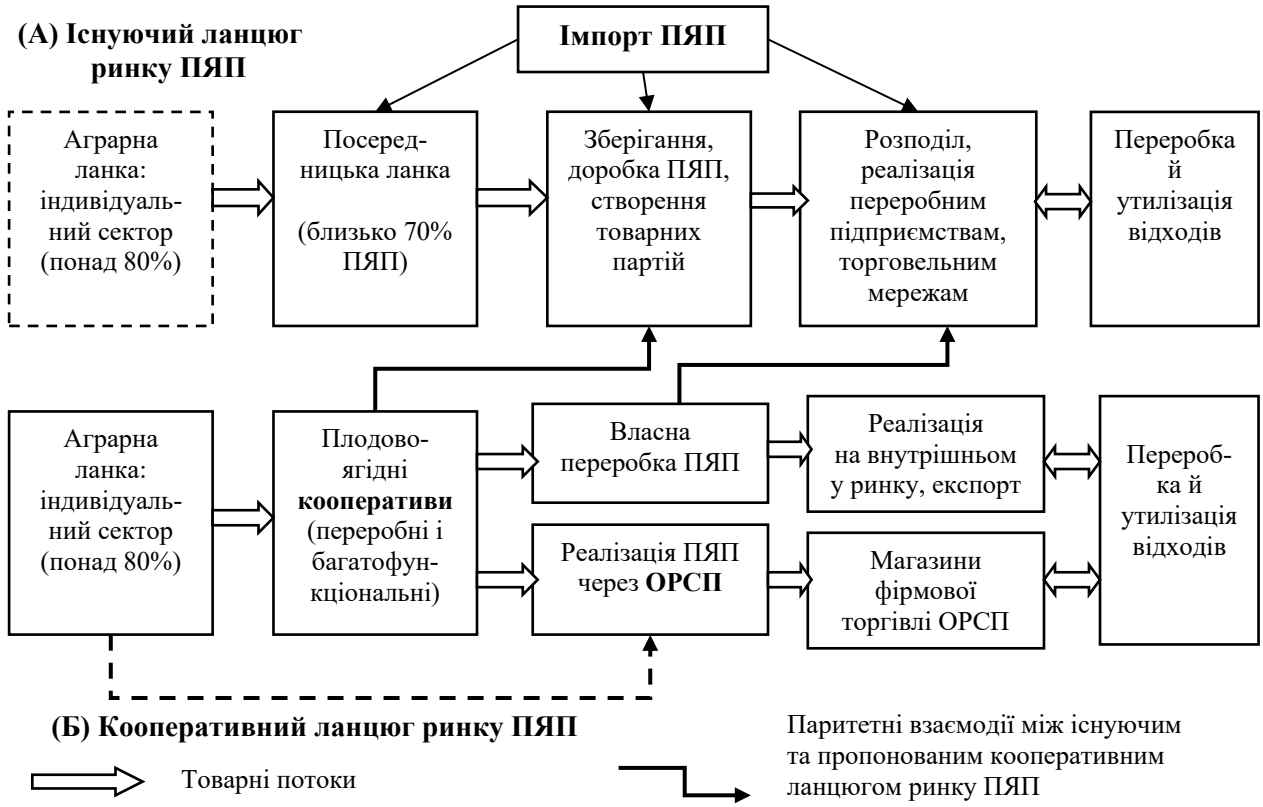

Рис. 1. Структура існуючого та кооперативного логістичних ланцюгів ринку ПЯП в Україні [авторська розробка]

Структурну будову ОРСП формують три взаємопов'язані складові, кожна з яких поєднує низку внутрішніх компонентів: (1) технічно-управлінська; (2) виробнича; (3) інфраструктурна.

Технічно-управлінська складова включає структурні технічні підрозділи ОРСП, магазини фірмової роздрібної торгівлі і логістично-маркетинговий центр (див. рис. 2). На відміну від існуючих моделей ОРСП, ми пропонуємо створення на базі таких ринків мереж *магазинів фірмової роздрібної торгівлі*, максимально наближених до кінцевих споживачів, з метою їх стабільного забезпечення якісною вітчизняною ПЯП протягом року за цінами, нижчими цін великих продовольчих мереж. Такий захід дозволить сформувати прямі економічні зв'язки між індивідуальними виробниками та їх кооперативами з кінцевими споживачами, що сприятиме більш справедливому розподілу доданої вартості у логістичному ланцюгу ринку ПЯП.

Логістично-маркетинговий центр виконує у структурі ОРСП важливі функції щодо інтегрованого управління формуванням ефективного логістичного ланцюга на засадах узгодження економічних інтересів його учасників, передусім дрібних товаровиробників та оптових покупців. Це дозволяє знівелювати зайві посередницькі ланки ринкового ланцюга, оптимізувати його структурну будову, забезпечити справедливу ринкову ціну продукції, зменшити цінову волатильність на ринку. Окрім управлінської, центр виконує функцію дослідження потенційних ринків збуту, у т.ч. зовнішніх, оцінює ринкову кон'юнктуру, трансформаційний вплив світових тенденцій на відтворювальний розвиток внутрішніх агропродовольчих ринків. Також центр надає інформацію виробникам і покупцям продукції щодо рівнів цін, обсягів попиту та пропозиції на ринку, їх співвідношення тощо. Логістично-маркетинговий центр формує на паритетних засадах стійкі зв'язки взаємодій виробників із переробними підприємствами і оптовими покупцями.

Виробнича складова у структурі ОРСП виконує важливі функції збільшення доданої вартості продукції у процесі її зберігання та доробки, забезпечення якості ПЯП, нарощування потужностей сучасних фруктосховищ в Україні, сталого розвитку ринкової логістики шляхом утилізації й переробки відходів (див. рис. 2). Відділ матеріально-технічного забезпечення здійснює постачання матеріальних ресурсів для організації діяльності структурних підрозділів ОРСП. Виставковий центр

Рис. 2. Структурна будова оптового ринку сільськогосподарської продукції [авторська розробка]

виконує інформаційно-рекламну функцію для залучення потенційних стейкхолдерів до співробітництва з ОРСП. У структурі виробної складової ринку також передбачено відділ контролю якості та походження продукції.

Інфраструктурна компонента здійснює фінансове, страхове забезпечення роботи ОРСП. До її складу також входить представництво регіональної митниці, яка виконує функції митного контролю та оформлення зовнішньоторговельних операцій. Представництво інших стейкхолдерів включає державні та профільні інституції, зацікавлені у розвитку ринкової інфраструктури регіону, а також сільські громади, члени яких, як виробники аграрної продукції, отримують можливість доступу до прибуткової ланки розподілу та реалізації товарів через ОРСП. Це сприяє розвитку сільської інфраструктури, підвищенню доходів і зайнятості членів громад, становленню європейської моделі поліфункціонального розвитку сільських територій.

Практика свідчить, що ОРСП створюються переважно в акціонерній формі власності, важливим інститутом якої є державно-приватне партнерство. Воно передбачає участь держави в акціонерному капіталі ОРСП, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, надання земельних ділянок та дозвільних документів для будівництва ОРСП, забезпечення пріоритетної участі малих і середніх товаровиробників у статутному фонді ОРСП.

Слід підкреслити важливу роль ОРСП у скороченні імпортних товаропотоків на ринку ПЯП шляхом формування та розвитку мережі фірмових магазинів роздрібної торгівлі, як альтернативи великим торговельним мережам (див. рис. 2). На нашу думку, інтеграція ОРСП у структуру логістичних ланцюгів ринків ПЯП є важливим заходом на шляху реалізації виваженої політики імпортозаміщення товарів. За традиційним підходом політика імпортозаміщення передбачає заходи, спрямовані на зростання виробництва вітчизняних товарів поряд з обмеженням імпорту або оптимізацією його структури[1]. На українському ринку ПЯП доцільно застосувати логістичний підхід

[1] Валевич, Р. П., Свиренко, Н. Е. (2019). Политика импортозамещения: новые подходы к формированию и реализации. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета, 1*, 72-79.

до політики імпортозаміщення у вигляді системи заходів, орієнтованих на просування вітчизняної продукції індивідуальних виробників до кінцевого споживача на фоні оптимізації імпорту ПЯП.

Проведений аналіз товарної структури імпорту ПЯП в Україну засвідчив домінування цитрусових та бананів − 43,7 % і 29,1 % в 2018 р. відповідно (табл. 5). Водночас від'ємне сальдо мають такі товарні групи, як абрикоси, вишні, черешні (УКТЗЕД 809), плоди сушені (813), варення й джеми (2007), плоди й горіхи, приготовлені іншим способом (2008), плодово-овочеві соки (2009), для виробництва яких Україна має достатній природно-ресурсний потенціал. Імпорт саме цих товарів може бути заміщений вітчизняною ПЯП та продуктами її переробки, виготовлених, зокрема, і багатофункціональними кооперативами. Найбільшим попитом на зовнішньому ринку користуються українські горіхи (51,3 % експорту ПЯП в 2018 р.) та плодово-овочеві соки (75,8 % продуктів переробки овочів і фруктів). Головними країнами-імпортерами українських соків в 2018 р. були Австрія (22 %), Польща (20 %) та Німеччина (18,5 %), горіхів – Туреччина (17,4 %), Греція (11 %) та Франція (9,4 %). Загалом у 2018 р. від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі ПЯП склало 267,1 млрд. дол., продуктами її переробки – 8,98 млрд. дол.

Таблиця 5

Товарна структура та сальдо зовнішньої торгівлі України плодами та продуктами їх переробки в 2018 р.*

Код УКТЗЕД	Товарні позиції	Експорт		Імпорт		Сальдо, тис. дол.
		Тис. дол.	%	Тис. дол.	%	
8	**Їстівні плоди та горіхи, всього, у т.ч.**	**228434**	**100**	**495552**	**100**	**-267118**
801000000	Горіхи кокосові, бразильські, кеш'ю	33	0,01	9662	1,9	-9629
802000000	Інші горіхи, свіжі або сушені	117139	51,3	18047	3,6	99092
803000000	Банани свіжі або сушені	27	0,01	144287	29,1	-144260
804000000	Фініки, інжир, ананаси, авокадо,манго свіжі або сушені	6	0,003	25624	5,2	-25618
805000000	Цитрусові свіжі або сушені	448	0,2	216527	43,7	-216078
807000000	Дині, кавуни свіжі	3323	1,5	1079	0,2	2244
808000000	Яблука, груші та айва свіжі	15174	6,6	3540	0,7	11634
809000000	Абрикоси, вишні, черешні, персики, сливи та терен свіжі	3166	1,4	21722	4,4	-18556
810000000	Інші плоди свіжі	8214	3,6	41651	8,4	-33437
811000000	Плоди та горіхи, сирі або варені, морожені, з цукром і без цукру	78237	34,2	4234	0,9	74003
813000000	Плоди сушені	2667	1,2	9180	1,9	-6513
20	**Продукти переробки овочів і фруктів, всього, у т.ч.**	**101823**	**100,0**	**110805**	**100,0**	**-8982**
200600000	Овочі, плоди, горіхи консервовані з додаванням цукру	3043	3,0	845	0,8	2198
200700000	Варення, джеми, плодові желе	2846	2,8	9268	8,4	-6423
200800000	Плоди, горіхи, приготовлені або консервовані іншим способом	18774	18,4	49015	44,2	-30241
200900000	Соки з плодів або овочів	77160	75,8	38281	34,5	38880

**Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України*[1]

[1] Офіційний сайт Державної служби статистики України (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrstat.gov.ua/>(2020, червень, 01).

Важливою складовою імпортозаміщення на ринку ПЯП повинні стати маркетингові стратегії просування продукції для переорієнтації споживчого попиту з імпортних на вітчизняні товари. В реалізації цього завдання велика роль належить логістично-маркетинговим центрам та мережам фірмової торгівлі ОРСП (див. рис. 2). Досвід Білорусі щодо впровадження проектів імпортозаміщення продовольства засвідчив їх невисоку результативність; незважаючи на зростання виробництва овочів і фруктів, попит населення не переключився на вітчизняну продукцію[1]. Закономірності зворотної реакції продовольчих ринків на політику імпортозаміщення іноземних країн доцільно враховувати в ході впровадження державної стратегії імпортозаміщення та обґрунтовувати найбільш оптимальні форми взаємодії у ринковому вимірі.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що базовим логістичним «розривом» потокових процесів ринку ПЯП є обмежений доступ індивідуальних господарств, що виробляють 84 % плодів і ягід в Україні, до прибуткових ланок зберігання, розробки й реалізації продукції, контрольованих посередниками й великими торговельними мережами. Наслідком існуючої логістичної відторгненості первинних виробників є порушення їх прямих економічних зв'язків із оптовими покупцями, необ'єктивний перерозподіл доданої вартості між ланками ринкового ланцюга, надмірна кількість посередницьких ланок, через які реалізується близько 70 % ПЯП, критичний рівень імпортних плодів і ягід у вітчизняній торговельній мережі, низка структурних і цінових дисбалансів, що є свідченням неефективної логістики плодово-ягідного ринку України.

Обґрунтовано необхідність регулювання логістичного розвитку ринку ПЯП за двома стратегічними напрямами: стимулювання створення й розвитку багатофункціональних кооперативів та державна підтримка розбудови мережі ОРСП у регіонах України. Розроблено структуру кооперативного логістичного ланцюга ринку ПЯП, ефективне функціонування якого передбачає налагодження паритетних зв'язків взаємодії як між ланками всередині ланцюга, так і ринковими ланцюгами різних типів на основі рівноправного колективного партнерства. На думку авторів, інтеграція в структуру кооперативного ланцюга логістичного центру (ОРСП) та мережі його фірмових магазинів значно підсилить його конкурентоспроможність, дозволить зменшити імпортозалежність ринку та наростити експорт продуктів переробки плодів і ягід. Обґрунтовано структурну будову ОРСП, яка на відміну від існуючих моделей, включила магазини фірмової роздрібної торгівлі, представництва різних стейкхолдерів та логістично-маркетинговий центр. Наголошено на важливій ролі такого центру в реалізації політики імпортозаміщення на ринку ПЯП.

Головними інструментами державного регулювання логістичного розвитку плодово-ягідного ринку України мають бути компенсація вартості обладнання для переробних і багатофункціональних кооперативів, пільгові кредити для будівництва фруктосховищ, підтримка створення ОРСП на засадах державно-приватного партнерства, виділення земельних ділянок для їх будівництва, інформаційне та інституційне забезпечення процесів кооперації й інфраструктурної розбудови ринку, державна підтримка виробників продуктів переробки плодів і ягід (у формі субсидій і податкових пільг) для реалізації стратегії імпортозаміщення й освоєння зовнішніх ринків збуту продукції, постійний моніторинг обсягів і цін імпортної ПЯП у контексті забезпечення національної продовольчої безпеки.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні науково-прикладних засад формування й регулювання ефективних логістичних ланцюгів ринку ПЯП на основі розбудови кооперативних ланцюгів із включенням багатофункціональних кооперативів, ОРСП та їх фірмових магазинів роздрібної торгівлі для об'єктивізації міжланкового перерозподілу доданої вартості, становлення паритетних зв'язків взаємодії між дрібними виробниками й оптовими покупцями, формування завершеного ланцюга товароруху продукції індивідуальних виробників, подолання структурних і цінових дисбалансів ринку, зменшення потужності руху імпортних товаропотоків та стимулювання експорту переробних товарів. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методичного забезпечення для оцінки ефективності функціонування логістичних ланцюгів товарних ринків, у т.ч. плодово-ягідного ринку України.

[1] Валевич, Р. П., Свиренко, Н. Е. (2019) Политика импортозамещения: новые подходы к формированию и реализации. *Научные труды БГЭУ, 1,* 72-79.

References:

1. Burkynskyi, B. V., Nikishyna, O. V., Lysiuk, V. M. and others (2020). *Metodolohichni zasady formuvannia efektyvnoi lohistyky tovarnykh rynkiv* [Methodological bases of formation of effective logistics of commodity markets]. Odesa: IPREED NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Nikishyna, O. V., Dilenko, V. O., Tarakanov, M. L. (2019). Lohistychnyi faktor transformatsii teoretychnykh polozhen funktsionuvannia tovarnykh rynkiv [Logistic factor of transformation of theoretical provisions of functioning of commodity markets] *Problemy ekonomiky* [Problems of the economy], *3 (41)*, 164-170. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-3-164-170. [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) [State Statistics Service of Ukraine (2019)]. *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy*: *statystychnyi zbirnyk* [Balance and consumption of basic food products by the population of Ukraine: statistical collection]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine] (2020). *Holovna storinka* [Homepage] <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, June, 01). [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) [State Statistics Service of Ukraine (2019)]. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016) [State Statistics Service of Ukraine (2016)]. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. *Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, 2013* (Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy) [Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, 2013 (Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9> (2020, June, 01). [in Ukrainian].
8. Burkynskyi, B. V., Nikishyna, O. V. (2020). *Diahnostyka efektyvnosti lohistychnykh lantsiuhiv tovarnykh rynkiv* [Diagnosis of the efficiency of logistics chains of commodity markets]. Odesa: IPREED NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Sheremeta, V. (2019). V Ukraini zrostaie kilkist obsluhovuiuchykh kooperatyviv. [In Ukraine, the number of service cooperatives is growing] *Uriadovyi portal* [Government portal]. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news /v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta> (2020, June, 01). [in Ukrainian].
10. Sakovska, O. M. (2019) Rol silskohospodarskykh kooperatyviv u rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky: porivnialnyi aspekt [The role of agricultural cooperatives in the development of the agricultural sector of the economy: a comparative aspect.] *Ahrosvit* [Agrosvit], *21*, 66-73 [in Ukrainian].
11. Burkynskyi, B. V., Nikishyna, O. V. (2020). *Teoretyko-metodychnyi pidkhid do vzaiemodii ekonomichnykh interesiv subiektiv lohistychnykh lantsiuhiv tovarnykh rynkiv* [Theoretical and methodological approach to the interaction of economic interests of the subjects of logistics chains of commodity markets]. Odesa: IPREED NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Valevich, R. P., Svirenko, N. E. (2019). Politika importozamescheniya: novyie podhodyi k formirovaniyu i realizatsii [Import substitution policy: new approaches to the formation and implementation]. *Nauchnyie trudyi Belorusskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta* [Scientific works of the Belarusian State Economic University], *1*, 72-79. [in Russian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.10

Viktoriia Kuzina
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-6944-9194
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev, Ukraine

INVESTMENT AND INNOVATION COMPONENTS OF FORMATION OF THE MALT INDUSTRY IN UKRAINE

Modern integration processes equalize the conditions of economic activity, eliminate national barriers for economic entities in world markets, have a positive impact on the movement of resources, including investment and openness to innovation.
Thus, it was vital to restore the decayed malt production according to world quality standards and form a strong raw material base in the related agro-industrial sector for the Ukrainian brewing industry, which started operating at the beginning of the new century.
The article explores the role of foreign investments in overcoming the crisis in the malt industry of Ukraine, the experience of efficient use of foreign capital, the peculiarities of investment and innovation activity of world malt corporations Malteurop and Soufflet and domestic "Obolon" on the formation of the modern raw material base of malt production in Ukraine.
Finally, we conclude that such experience of production activities and building partnerships deserves the attention of scientists and practical implementation in complex processing subsectors related to the agro-industrial sector.
Keywords: malt, barley, industry, investment, innovation, agricultural enterprise, partner, Malteurop, Soufflet.

Problem statement. Modern integration processes equalize the conditions of economic activity, eliminate national barriers for economic entities in world markets, have a positive impact on the movement of resources, including investment and openness to innovation.

The issue of foreign investment remains extremely important for Ukraine, which has long experienced an acute shortage of domestic finances for the modernization and development in sectors of the economy. After all, it is a foreign investment that makes it possible to provide the most stable competitive advantages in all spheres of economic activity, including the market environment, in an innovative way.

Analysis of recent research and publications. The theoretical basis of innovation processes and problems of their financial, information support and state regulation of innovation is extensively described in the works of prominent foreign scientists: S. Valdaytseva, G. Kovaleva, S. Rumyantseva, B. Santo, B. Twiss, A. Thompson, R. Fatkhutdinov, J. Schumpeter, Y. Yakovets; domestic scientists: A. Amosha, Y. Bazhala, V. Geets, M. Gladiya, V. Zakharchenko, I. Lukinov, S. Pokropivny, P. Cabluk, L. Fedulova, M. Chumachenko, A. Shestopal, O. Shmagliya , O. Ulyanchenko and others.

Paying tribute to the scientific developments of these authors, we should note that a systematic approach to the study of investment and innovation development of agriculture in Ukraine, as an extremely important primary sector of the economy and related industries, remains relevant and encourages us to detail certain issues, one of which is the research of practical experience of investment-innovation-oriented management and its efficiency on the example of an enterprise or industry.

The purpose of the article is to study the role of investment and innovation mechanism to overcome the crisis in the malt industry of Ukraine, generalize the world experience of efficient use of foreign capital, and reveal the features of investment and innovation activities of global malt corporations Malteurop and Soufflet. on the way to the formation of a modern raw material base for malt production in the brewing industry of Ukraine.

Presentation of the basic research material. Many qualitatively new prospects have emerged for the domestic economy with the independence of Ukraine. First of all, it has become more open to the whole world. In addition, Ukraine has always ranked second in the USSR in terms of economic and social development after Russia and it had a very favorable geographical position and a favorable climate for the promising future of the new state.

However, economic and social instability, as the cause and effect of the long crisis, positioned it as a country in transition with all its inherent features. It soon became clear that Ukraine would not be able to overcome these problems on its own with the help of its own resources. The aim was to attract funds from outside – foreign investment. But due to a combination of many negative factors, foreign investors were not in a hurry to invest in our economy. According to statistics, the process of increasing foreign direct investment in Ukraine's economy in the dynamics of these years is not uniform: the downward trend in investment in Ukraine was overcome in 1998, the rapid growth of investment from 2005 to 2009, in particular, when their total amount increased 4 times, was gradually slowing down due to the crisis processes of 2009[1]. (Fig. 1)

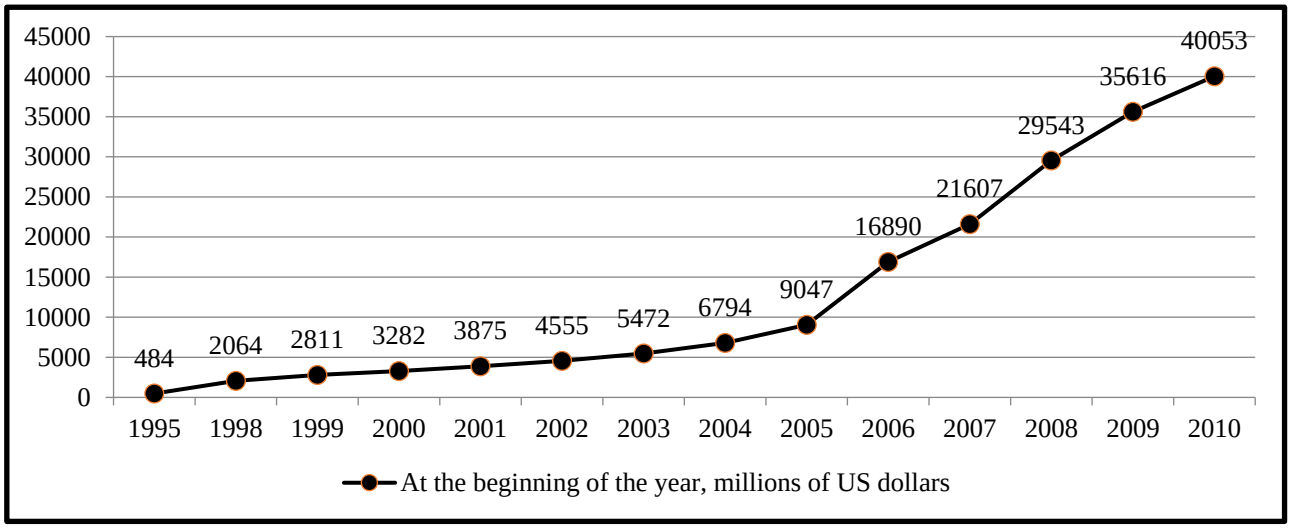

Fig. 1. Foreign direct investment in Ukraine during the formation of the malt industry According to the State Statistics Committee

The main investors in the Ukrainian economy for a decade in the ranking are Cyprus, Germany, the Netherlands, Russia, Austria, France and Great Britain; together they invest 2/3 of all funds[2].

Traditionally, developed countries have exported and imported capital to the same extent, while developing countries have imported much more than they have exported[3].

The largest volumes of investments were made in trade, in the field of food production investment flows increased almost 6 times. Significant investments are also made in agricultural processing, real estate, finance, engineering, transport and communications. Unfortunately, the volume of foreign investment in agriculture is very small (about 3%) and is one of the lowest among all industries[4].

The malt industry, which was not considered a priority in the economy, in its development could only count on the support of foreign investors, which came true in those years.

After decades of stagnation, the main cause of which was the anti-alcohol company of the 1980s, the Ukrainian brewing industry has gained significant revival only since 1998, reaching beer production of 70 million dollars, and in 2008 was able to quadruple it to peak volumes. 320.3 million dollars (69 liters of beer per Ukrainian). It was the most productive year for beer producers[5],[6].

---

[1] Офіційний сайт Державного комітету статистики України (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, July, 07).
[2] Духницький, Б. В. (2011). Іноземні інвестиції в економіці України. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал, 2*, 89-92.
[3] World Investment Report (2009). *Transnational Corporations, Agricultural Production and Development* <http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf> (2020, July, 07).
[4] Духницький, Б. В. (2011). Іноземні інвестиції в економіці України. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал, 2*, 89-92.
[5] Офіційний сайт Державного комітету статистики України (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, July, 07).
[6] Абраменкова А. (2014). *Обзор рынка пива, 3*, 40-47.

However, foreign investors in the beer industry – the world's powerful breweries BBN (Baltic Beverages Holding) and Sun Interbrew (owner, after the merger in 2004 – In Bev), introducing into the production of beer in Ukraine world beverage quality standards, faced a shortage of raw ingredients for the production of beer – hops and malt, which would approximately meet the requirements of European standards.

Diagnosis of the malt industry was carried out by foreign investors – malt corporations of world importance – Malteurop and Soufflet, who intended to start their production activities in Ukraine and it gave disappointing results.

The volume of domestic malt production did not fully meet the growing needs of the brewing industry. Malt plants, which began to develop in 2000 after a period of stagnation, managed to record total production at only 15 thousand tons per month. Annual malt production in 2001-2002 amounted to 152.8 and 173.3 thousand tons or 77% of the demand of 196 and 224.7 thousand tons, respectively[1].

National malt production at that time was represented by two specialized enterprises: in the city of Slavuta, Khmelnytsky region – a plant of Baltic Beverages Holding with a capacity of 80 thousand tons and a plant in Berdychiv with 50 thousand tons[2] and a malting plant Sun Interbrew in Chernihiv, with a capacity of 22 thousand tons. The means and equipment of these enterprises were physically and morally worn out, energy costs remained very high, imperfect outdated technology of malt production was used. Malt at these plants with technically obsolete equipment and technology was expensive, unacceptably low quality, as a result, not competitive in the raw materials market of the brewing industry. This is what prompted the Ukrainian brewer to purchase significant amounts of uncovered shortage abroad.

However, the biggest surprise and vital problem for the malt industry, which had to work by world standards, was the lack of raw materials – barley with a quality that would satisfy the modern production of beer. Ukrainian barley, which came from the local market by selecting "the best we have", had the status of conditionally brewing, because most of its quality indicators did not even meet the requirements of State standards of Ukraine (DSTU), not to mention world standards.

Ukraine, which is famous for its chernozems and belongs to the countries of the world with favorable soil and climatic conditions for growing malting barley, received mainly feed grain with a yield of 2000 1.86 tons a year, 1.97 t / ha in 2010, due to extensive farming and lack of barley varieties with stable genetically determined traits of malt quality. It is two to three times lower than European figures[3].

In addition, malt enterprises did not have stable production links with the agricultural producer, but only sporadic relationships when buying barley on the domestic market.

According to research, only an investment-innovative model of forming a completely new raw material base could solve a number of these problems. It could harmoniously combine efforts, financial opportunities and partnership principles, significantly increase the efficiency of malting barley production, and the competitiveness of malt to the level of European standards[4].

However, the own innovative development of malt enterprises and related agro-industrial sector was hampered by lack of necessary resources: lack of state support, lack of working capital, and sometimes lack of real understanding of the vital need and importance of innovation by existing management[5].

The malt industry of brewing needed urgent radical reform and significant financial investments, so the basis of the strategy of its development by foreign investors were:

– reconstruction of existing enterprises and construction of new ones;
– creation of a modern raw material base by forming a network of partner farms that would provide malt production in the required volumes and with quality that would meet the requirements of world standards on long-term contractual terms.

---

[1] Офіційний сайт Приватного акционерного товариства "Украинська галузева компанія по виробництву пива, безалкогольних напоїв та минеральных вод "УКРПИВО"(2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrpivo.com> (2020, July, 07).

[2] Пивное дело (2013). *Украинский солод. Международный аналитический журнал, 1* <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, July, 07).

[3] Офіційний сайт Приватного акционерного товариства Украинська галузева компанія по виробництву пива, безалкогольних напоїв та минеральных вод УКРПИВО (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrpivo.com> (2020, July, 07).

[4] Ibid.

[5] Пивное дело (2013). Украинский солод. Международный аналитический журнал, 1 <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, July, 07).

Prerequisites for investment in the malt industry of Ukraine were:

– favorable geopolitical location of the country: the access to the Black Sea basin; located at the crossroads of Europe – Asia, North – South;

– high level of natural resource security – the world's most fertile land and cheap skilled labor as important factors in reducing production costs and increasing its competitiveness;

– capacious consumer domestic malt market;

– the desire to gain a foothold on a long-term basis in the promising market of Ukraine;

– inter-corporate agreements of BBH, Malteurop and Soufflet with leading beer producers in Ukraine and Western, Central and Eastern Europe to provide their production with malt.

– establishment of a regime to promote investment activities at the level of regional administrative authorities.

The key source of foreign direct investment in Ukraine is private foreign investors. They do not act just as an additional investment resource, but also provide quite effective opportunities to learn the experience of management and administration and help in the development of new modern technologies.

W should say that the formation of the malt industry in Ukraine in the first decade of the new century was due to the incredible efforts of foreign investors – global corporations of French origin in the production of malt Soufflet and Malteurop. They were able to attract domestic Obolon Corporation to invest in the development of the industry, by creating a competitive environment.

To build a modern malting plant with an annual production of 100 thousand tons, depending on the project and regional conditions, according to experts, costs about $ 30-40 million. These three companies, which are currently the main ones in the malt market of Ukraine, in a record short period from 2003 to 2009, investing about $ 200 million in equity and borrowed from the EBRD, radically modernized the production capacity of the malt industry to European standards, developed and introduced, taking into account local conditions, innovative technologies in production.

Chronology of malt industry development in Ukraine:

1. In March 2000, the Berdychiv Malt Plant complex was bought out by Berdychiv Malt Company LLC, which gave it a second life. Using the private capital of individuals, a new team of managers in 2001 developed and implemented a targeted program to modernize obsolete production, trained the necessary staff, increased production capacity in 2002 – to almost 14 thousand tons, in 2003 – almost 27 thousand, in 2004 – more 50 thousand tons of products that meet the modern requirements of the brewing industry[1].

2. In June 2001, the French corporation Malteurop Group, one of the world's leading malt producers, signed an agreement with the Belgian company Sun-Interbrew to supply malt in Western, Central and Eastern Europe. Under the agreement, Interbrew sells a malting plant at the Desna plant in Chernihiv, and Malteurop is renovating it, increasing its production capacity from 22,000 tons to 55,000 tons of malt per year, and agreeing to build a 105,000-tonne malt house at Kharkiv's Rohan brewery[2].

The projects were successfully implemented in 2003-2005. Both projects were financed by 53% thanks to the credit resources of the European Bank for Reconstruction and Development and by 47% by the equity of a foreign investor in the form of funds and equipment. Construction work was carried out by Ukrainian companies. The equipment installed at the plant was 80% of Ukrainian production. The peculiarity of the projects was that in addition to malt production, a program of growing malting barley was implemented[3],[4].

3. In October 2004, Groupe Soufflet, having acquired a controlling stake in Slavutych Malt Plant, became its main shareholder and launched its own investment program[5],[6], with the support of another shareholder – the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Reconstruction of the malt plant, which was completed in 2008, radically modernizes production and doubles its capacity from 80

[1] Международный аналитический журнал Пивное дело (2013). *Украинский солод*, 1. <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, June, 28).

[2] Ibid, 10.

[3] Офіційний сайт Groupe Soufflet (2020). *Головна сторінка* <http://www.soufflet-agro.com.ua/uk/suffle-agro/history/> (2020, June, 28).

[4] Офіційний сайт корпорації Оболонь (2020). *Головна сторінка* <https://obolon.ua/ua/about/history?page=3> (2020, June, 28).

[5] Международный аналитический журнал Пивное дело (2013). *Украинский солод*, 1. <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, June, 28).

[6] Офіційний сайт Groupe Soufflet (2020). *Історія* <http://www.soufflet-agro.com.ua/uk/suffle-agro/history/> (2020, June, 28).

to 160 thousand tons of malt per year. In addition to malt production, the project implements a program of growing malting barley.

4. Construction of the most modern malt plant of the domestic corporation "Obolon" in Chemerivtsi, Khmelnytsky region with a capacity of 120 thousand tons[1],[2] is one of the most expensive investment projects of the malt industry implemented for the period from 2005 to 2009 worth $ 100 million. The world's leading companies were selected to complete the production. According to the degree of equipment and perfection of processes, the malt plant has reached the European level. The enterprise is certified on 4 ISO systems.

The modern malt industry of Ukraine is a number of modernized and newly built enterprises with a total capacity of 535 thousand tons with an estimated need of 360 thousand tons[3],[4]. They have the highest level of automation of all production processes, computerized control of technology and quality management, implemented and certified integrated management systems according to international standards, which ensure the company's responsibility to staff, consumers, society and the state and allow the sale of malt in the market of WTO members.

In the agricultural sector, the basis of the process of forming the raw material base of the brewing industry were initiated by malting corporations on the basis of investment agricultural program of innovative development of barley production and implementation of brewing quality management system, which included:

– research and identification of favorable regions for growing malting barley;
– determining the degree of brewing suitability of barley varieties of Ukrainian selection according to the methods of European standards;
– study of the possibility of adaptation of varieties of foreign selection to the soil – climatic conditions of Ukraine while maintaining stable selection conditions for brewing quality[5].
– introduction into production of new high-yielding grades and innovative technologies;
– annual supply at discounted prices of high-quality seeds, monitoring the need for fertilizers, trace elements, growth stimulants and plant protection products;
– consulting support for barley production with mandatory provision of recommendations on the specific application of elements of technology;
– creating a climate to promote efficient production of malting barley through the formation of forward and futures contractual relationships;
– alignment of the methodology for determining the quality of brewing in Ukraine to European standards.

The success of investment and innovation orientation of these programs is characterized by a dynamic increase in barley yields in farms operating under partnership agreements with malt corporations from 1.7 t/ha in 2003 to 5.0 t/ha in 2019, against the national average, respectively 1,5 t/ha and 3.5 t/ha[6]. The innovative model of malting barley production provides the domestic malting industry in full demand with its own raw materials at the level of European standards and is able to significantly increase its supply to foreign markets.

The mutually beneficial partnership of international malting corporations and farmers helps them to make barley crops highly profitable and competitive, diversify the barley market and provide an impetus for the fuller disclosure of its export potential, make barley growing profitable and attractive in the long run.

Conclusions. The set of investment and innovation measures implemented by foreign investors – global malt corporations is designed to harmoniously combine related malt and agricultural industries to achieve a consolidated result and get competitive quality products that have a guaranteed and stable market.

---

[1] Международный аналитический журнал Пивное дело (2013). *Украинский солод*, 1. <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, June, 28).
[2] Офіційний сайт корпорації Оболонь (2020). *Головна сторінка* <https://obolon.ua/ua/about/history?page=3> (2020, June, 28).
[3] Офіційний сайт Приватного акционерного товариства Украинська галузева компанія по виробництву пива, безалкогольних напоїв та минеральных вод УКРПИВО (2020). *Головна сторінка* <http://www.ukrpivo.com> (2020, July, 07).
[4] Сташейко, В. І. (2013). Розвиток сировинної бази пивоваріння в Україні. *Економіка АПК*, *9*, 25-31. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2013_9_6> (2020, June, 28).
[5] Офіційний сайт Державного комітету статистики України (2020). Головна строінка <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, June, 28).
[6] Ibid.

Efficient barley production embodies high yields and quality, contributes to the diversification of the barley market and provides an impetus for fuller disclosure of its export potential.

Long-term and quite effective results of the partnership of malting corporations and agricultural producers confirm that the established business relations are harmonious and rationally combined with the aspirations of the parties.

Proper understanding of the motives and interests of foreign investors and a system of regulation capable of combining the interests of foreign investors with the national economic interests of the state can expand our country's ability to attract foreign capital.

It is wrong to focus only on foreign sources of investment as a basis for the progressive development of our state's economy, because at the same time, there is a negative impact of transnational corporations on the domestic economy. The national industries they invest in still often become completely financially dependent on the strategy of their activities, the management of TNCs from abroad and the dictates of the rules of the market do not always coincide with national interests.

Today, the malt industry, copying the dynamics of brewing is in a stage of a temporary decline in production, but the production capacity of upgraded to world-class enterprises, ready to withstand any test and load, in accordance with the capacity of domestic and foreign markets.

References:

1. Oficijnyj sajt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrayiny (2020) [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine (2020)]. *Holovna storinka* [Homepage] <http://www.ukrstat.gov.ua/> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
2. Dukhnytskyi, B. V. (2011). Inozemni investycii v ekonomitsi Ukrayiny [Foreign investment in the economy of Ukraine]. *Oblik i finansy APK: bukhgalterskyj portal* [Accounting and finance of agro-industrial complex: accounting portal], 2. [in Ukrainian].
3. World Investment Report (2009). *Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*. <http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf> (2020, June, 28). [in English].
4. Oficijnyj sajt Pryvatnoho akcionernoho tovarystva Ukrayinska haluzeva kompaniya po vyrobnycztvu pyva, bezalkoholnykh napoyiv ta mineralnykh vod UKRPYVO (2020) [Private joint-stock company Ukrainian branch company for the production of beer, soft drinks and mineral waters UKRPIVO (2020)]. *Holovna storinka* [Homepage] <http://www.ukrpivo.com> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
5. Mezhdunarodnij analytycheskyj zhurnal Pyvnoe delo (2013). [International analytical journal Beer case (2020)] *Ukraynskyj solod* [Ukrainian malt], *1*. <https://www.pivnoe-delo.info/ukrainskiy-rynok-soloda> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
6. Abramenkova, A. (2014). *Obzor rinka pyva* [Beer market overview], *3*, 40-47.[in Russian].
7. Stashejko, V. I. (2013). Rozvytok syrovynnoyi bazy pyvovarinnya v Ukrayini [Development of raw material base of brewing in Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], *9*, 25-31. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2013_9_6> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
8. Shmaglij, O. B. (2014). Rozvytok innovacijnoyi infrastruktury pyvovarinnya Ukrayiny [Development of innovative brewing infrastructure of Ukraine]. *Prodovolchi resursy* [Food resources], *2*, 112-119. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2014_2_24> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
9. Oficijnyj sajt Groupe Soufflet (2020) [Groupe Soufflet (2020)]. *Istoria* [History] <http://www.soufflet-agro.com.ua/uk/suffle-agro/history/> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
10. Oficijnyj sajt Malteurop Groupe Vivescia (2020).[Official web-site the Malteurop Groupe Vivescia (2020)]. *Holovna storinka* [Homepage] <https://www.malteurop.com/en/our-history> (2020, June, 28). [in Ukrainian].
11. Ofitsiinyi sait korporatsii Obolon (2020).[Official web-site the Obolon corporation (2020)]. *Holovna storinka* [Homepage] <https://obolon.ua/ua/about/history?page=3> (2020, June, 28). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.11

Yurii Matichyn
ORCID ID : http://orcid.org/0000-0002-7071-4629
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

INVESTMENT AS AN EFFECTIVE INSTRUMENT FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION BUSINESS IN UKRAINE

In this article, we discover the role of investment as an effective instrument for business development in the tourism industry. Investment in the tourism industry leads to synergy, which manifests itself in the creation of a tourism product, i.e. accommodation, food, transportation, leisure, etc. At the same time, the investment analysis and its influence on tourism and recreation enterprises may be conducted by studying the business environment and its components like government, consumers, competitors, partners, etc. and their direct impact on business entities. The article also gives an account of investments in KhersON travel company, which serves as an example of a successful investment strategy. This example shows that in the current economic environment the investment in marketing proves to be the most effective market strategy. The company's marketing involves creating and promoting their own tourist image, branding, creating, and advertising an exclusive tourism product, as well as actions related to SEO.

Keywords: investments, business, subjects of tourist and recreational business, tourism product, synergy, synergetic effect in tourism, business environment, promotion of tourist product through SEO.

Purpose. The vast majority of prominent scientists and market researchers characterize the beginning of the 21st century as an era of gradual transition from the development of the heavy industry to the rapid advancement of the service sector.

The travel and leisure industries are a prime example of this tendency. Over the past 10 years, in terms of revenue growth, the tourism industry has surpassed such economic giants as the oil and engineering industries; in recent years its share in GDP according to the World Tourism Organization has reached about 10.4%.

Speaking of numbers, in 2018 alone the tourism industry brought 8.8 trillion U.S. dollars to the world GDP, and net revenue from tourism amounted to 2.8 trillion U.S. dollars, which exceeded such sectors of the economy as agriculture, banking, automotive industry and mining. It is also a fact that one in ten workers in the world is involved in tourism, and in total it amounts to about 313 million jobs [1].

Although the current Covid-19 pandemic has shaken the global tourism industry and caused a global crisis in the tourism business, WTO experts are confident in its quick recovery and adaptation to new post-quarantine realities. Such favorable estimates are mostly based on the socio-psychological factors. Most people are tired of limiting their activities during the quarantine and anxious of similar measures in the near future. They will look forward to traveling and getting some new experiences before the break down of another pandemic. In the following conditions, Europe (mostly France, Spain and Italy), followed by North America (USA) and Asia (China)[2] will most likely keep their positions as the most popular tourist destinations. Also, experts predict a significant increase in domestic tourism due to restrictions on border crossings, as well as tourism boost in regions, least affected by the coronavirus disease.

Ukraine has every chance for successful development of the tourism industry, given its rich and diverse tourism potential. However, there are a number of obstacles that prevent Ukraine from becoming one of the top tourist destinations. The primary one is obviously the unfavorable pandemic situation. Secondly, the lack

[1] Укрінформ (2019). *Частка туризму в світовому ВВП торік становила понад 10%* <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> (2020, July, 05).
[2] ТСН (2019). *Названо найпопулярніші туристичні країни світу* <https://tsn.ua/tourism/nazvano-naypopulyarnishi-turistichni-krayini-svitu-1354830.html> (2020, July, 05).

of funding for the tourism industry, in particular, due to the redirection of state founding from tourism to the medical sector. In such circumstances, the tourism industry in Ukraine can rely only on its own sources of funding, as well as on foreign investment, and the impact of later can hardly be overestimated.

Analysis of recent research and publications. Many Ukrainian and foreign researchers explore the issues of conceptual and categorical apparatus and the problems of attracting investment in entrepreneurship: O. Akimenko, I. Andrushkiv, I. Ansoff, A. Asaul, I. Blank, V. Bocharov, T. Vasyltsiv, O. Vovchak, B. Danylyshyn, O. Kyrychenko, V. Koyuda, O. Kuzmin, T. Lepeyko, L. Chernyuk, and others.

At the same time, the issues of attracting investment in the tourism industry are widely studied in the works of O. Beidyk, V. Bessonova, V. Gerasimenko, L. Gontarzhevska, V. Kifyak, T. Luzhanska, O. Lyubitseva , M. Malska, V. Tsybukh, G. Harris, V. Khudo and others.

However, at this stage, the issues of investment as an effective tool for the development of tourism and recreational entrepreneurship are studied only sporadically and require further research.

Presentation of the basic research material. The term "investment" comes from the Latin word "investire" which means "to invest".

According to the Law of Ukraine on Investment Activity (18/09/1991), investments are defined as all types of financial or intellectual activities which involve investment in entrepreneurial or any other activities resulting in profit (income) and / or positive social and environmental effect[1].

Investments in the tourism industry may cause the so-called synergetic effect, that is a kind of chain reaction, when the development of one industry, in this case, tourism, leads to the development of other related industries (transport, hotel and restaurant business, leisure, etc.), making them raise their standards, thereby increasing the efficiency and profitability of these industries. The term "synergetic effect in tourism" was first used in a scientific context by the world-famous scientist I. Ansoff in 1963[2].

Synergism in the tourism business can also be defined as a process that reduces costs, motivates innovation, stimulates infrastructure development, rises sales and increases productivity. In Ukraine, one of the first researchers to study synergetic effect in tourism was T. Luzhanska.

Synergism in the tourism business, according to Luzhanska, can be defined as a favorable combination of resources, coordinated behavior, relationships, partnership policy between all participants in the creation and implementation of tourism products[3].

Researches of synergy led to the discovery of the synergetic method. This method, among other applications, can be used to assess the effectiveness of investment as an instrument for the development of tourism and recreation business.

The synergetic method enables the analysis of different types of businesses that can attract internal or external investment, providing the following data:

– a generalized image of a certain type of tourism business;
– social requirements for these tourism businesses;
– requirements for each specific tourist and recreational enterprise from the studied group, its goods or services, which are put forward by consumers of target markets;
– the attitude of consumers to the specific features of tourism enterprises, declared by the companies themselves;
– perception of the tourist enterprise by its social environment, employees, administration, competitors, etc.

This data can be used by an expert or a potential investor to assess several factors, like the efficiency of investments in tourism and recreation companies, their investment attractiveness and the importance of their activities for the development of other sectors of the economy in the study area.

Researchers might have an easier time doing their analysis, had the government agencies provided the full investment statistics for all economic sectors. Unfortunately, tourism is still missing as a separate item of the government statistics on capital investment, but we still have statistics on industries that are related to it – table. 1.

---

[1] *Закон про інвестиційну діяльність, 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (2020, June, 08).

[2] Колесников, А. А. (2004). *Синергетика и научное знание*. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 379-396.

[3] Лужанська, Т., Довгінка, М. (2018). Синергетичний ефект в туризмі. *Туризм і рекреація: наука, освіта, практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мукачево, 18-19 вересня 2018 р.), 154-157.* <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2450> (2020, June, 11).

Table 1

Capital investment by types of economic activity, UAH mln.

Type of economic activity	2015	2016	2017	2018	2019
Hospitality	890,2	756,1	1380,0	1473,0	968,7
Restaurant Industry	502,9	721,8	753,5	1202,1	1787,8
Commercial Airlines	647,8	616,1	1302,5	1527,7	1774,0
Art, Sports, Entertainment, Recreation	1044,3	969,9	1649,2	3663,2	3958,7
Research and development, including in the field of tourism, recreation and health	518,2	758,3	1110,2	1511,4	2127,3

Source: created by the author, based on [1]

According to table 1 over the period 2015 – 2019 the largest share of capital investment went to category Art, Sports, Entertainment, Recreation, which is a positive tendency, since more enjoyable ways to spend free time attract a large number of travelers.

However, the biggest problem is the lack of proper statistics on tourism and transport infrastructure. Which is a shame, as the infrastructure is the main factor of successful tourism and recreational business. Infrastructure development has to be prioritized since it forms the basis for the tourism product; entertainment is the second concern in travel planning after transportation.

Currently, foreign investments account for a small share due to general political and economic instability and insufficient state guarantees in case of a force majeure, and, again, the lack of proper statistical representation by different industries as can be seen in table 2.

Table 2

Capital investments by the source of funding, UAH mln.

Source of founding	2015	2016	2017	2018	2019
All sources	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	584448,6
Foreign investments	8185,4	9831,4	6206,4	1795,5	3541,4

Source: created by the author, based on [2]

Table 2 makes it evident that foreign investments account for a small fraction of funding in Ukraine's economy, therefore most of the funding comes from companies and organizations, as well as bank loans and local and state budgets.

Investments play a key role in the development of tourism and recreational businesses as they stimulate the development of the industry. However, the effectiveness of those investments will depend on various influences on business environment, which can be grouped as following: manageable factors (quality and use of resources); unmanageable factors (force majeure situations); internal factors (organizational structure and culture, goals and objectives of the company, team spirit); known factors (resource base, the market image of the company); unexpected factors (behavior of competitors and consumers)[3].

Businesses can interact and influence most factors of the business environment, but some factors can just be adapted to. Investments can be an effective instrument for business development in the tourism industry, provided the leadership keeps a rational focus on specific factors of the business environment as can be seen in picture 1.

[1]Офіційний сайт Державної Служби статистики України (2020). *Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності* <https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm> (2020, June, 15).
[2] Ibid.
[3] Шаповал, В. М., Герасименко, Т. В. (2016). Фактори та принципи підвищення ефективності діяльності підприємств туристичного комплексу. *Економічний вісник.* <https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_079-086.pdf> (2020, June, 18).

Picture 1 shows the internal and external influences of the business environment on the tourism industry. Effective or ineffective leadership can increase or decrease its effectiveness. KhersON travel company from the city of Kherson, Ukraine can serve as an example of a successful investment strategy. Their success story proves that investment is an effective instrument for business development in the tourism industry. Led by two brothers, KhersON found no support from the local authorities and had to rely on own resources, investments, and creative solutions.

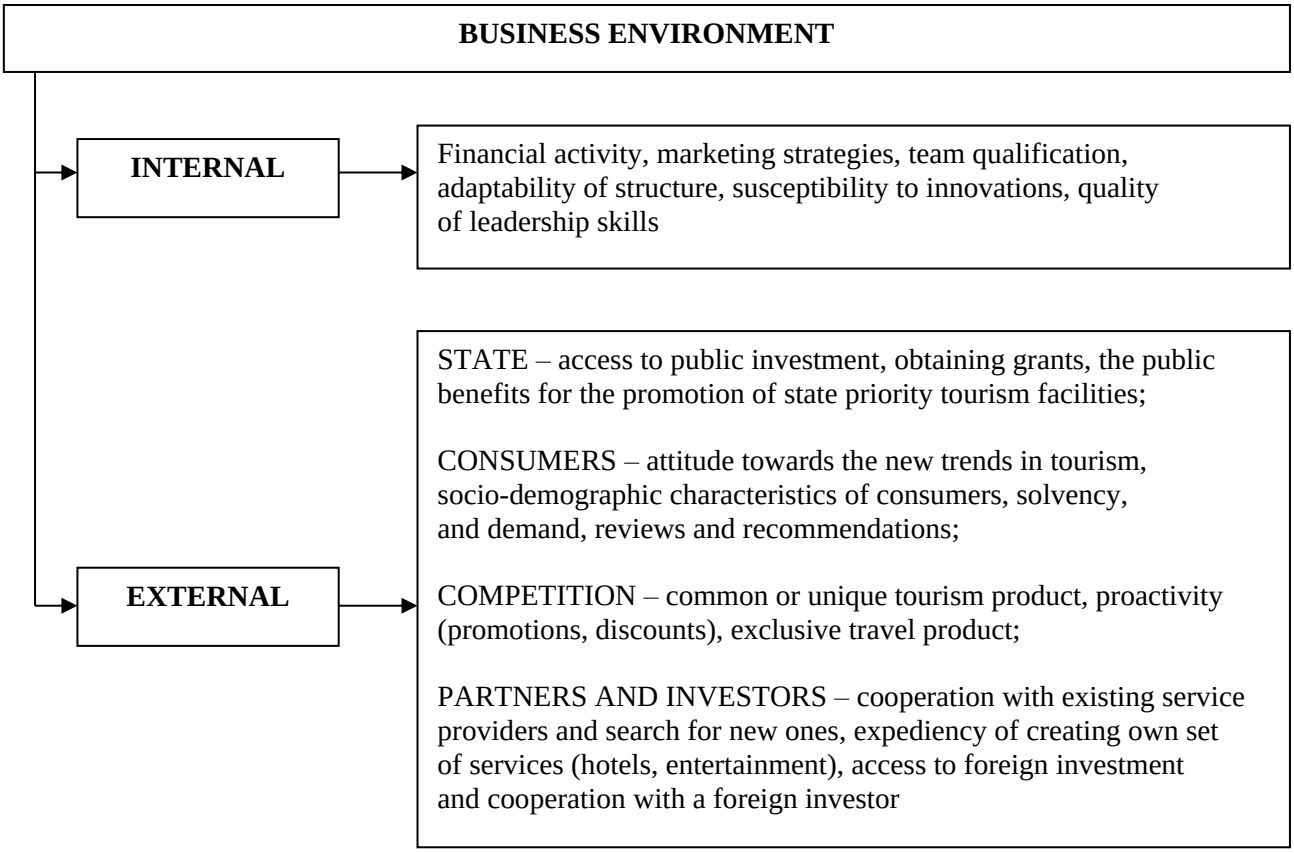

Fig. 1. Influences of the business environment which determine the effectiveness of investment.

Source: created by the author

The main constrains of the tourism industry in Ukraine, according to them are:

– the policymakers would not provide any support or guidance. Local authorities failed to recognize the tourism among priority industries and realize, that the tourism industry can be profitable all year round;

– very slow development and renewal of infrastructure. Ukrainian tourism industry requires replacement of remnants of Soviet recreation centers with comfortable modern accommodation;

– ineffective local tourism and small business policy;

– no coordination or cooperation between travel business, government institutions, and the community.

The priority was to establish the two full-fledged divisions:

1) the travel agency itself, engaged in the development of tourism product with an emphasis on interesting historical and architectural monuments and unique natural landmarks. Kherson region is rich in notable natural sites (the biological reserve "Askania Nova", Oleshky sands, Dzharilgach Island, Kinburg Spit, Kherson Mountains – all favorable for the popular eco-tourism);

2) a tourist café intended not just to serve food, but also to be a kind of meeting place with famous people, holding masterclasses, themed evenings, historical lectures, etc [1].

[1] ХерсON – туристична агенція (2020). *Головна сторінка* <https://khers-on.com/ua/> (2020, July, 07).

From October 2016 to March 2019, two brothers invested in the company fifteen thousand US dollars to promote the company in the tourism market of Ukraine and Europe as can be seen in picture 2.

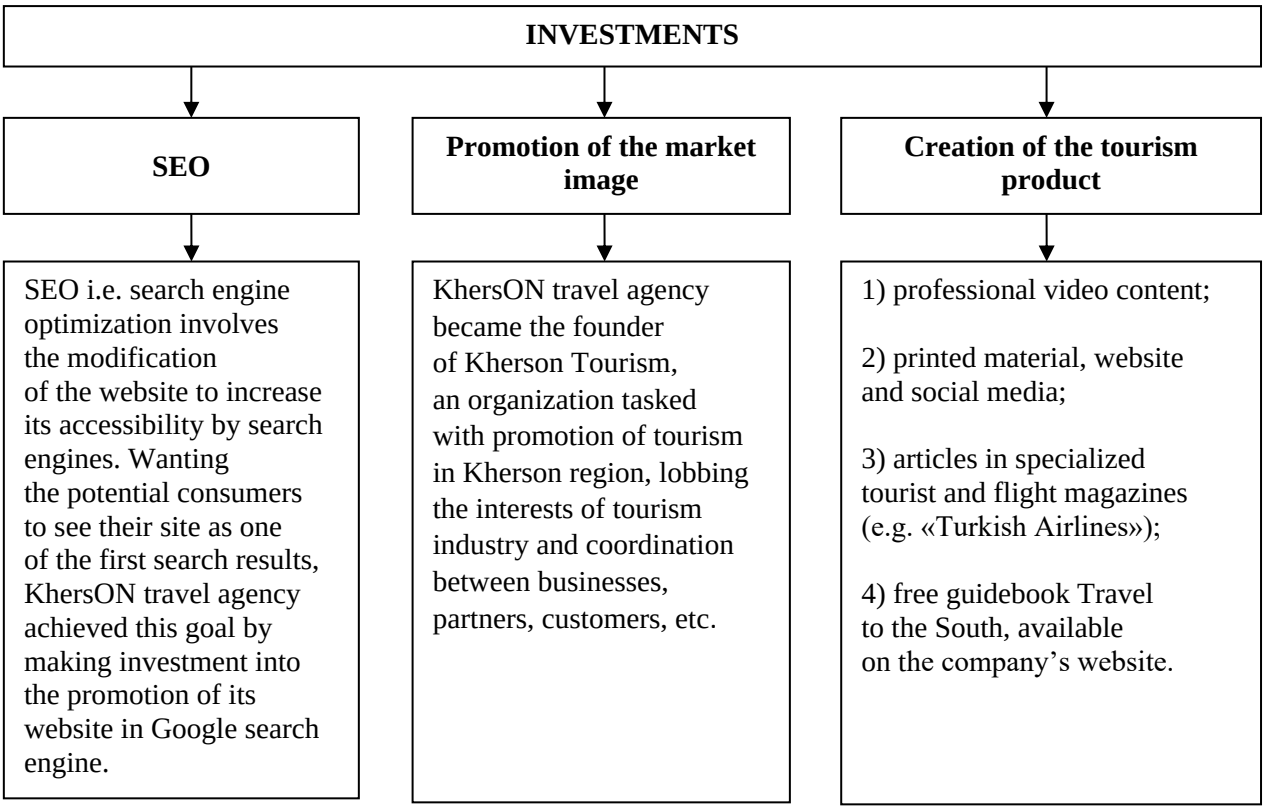

Fig. 2. Investments of KhersON travel company

Source: created by the author

In picture 2 you can see that KhersON chose the three most important vectors of capital investment, which shows great professional savvy and knowledge of modern trends. Moreover, decisions prove that they are interested not only in the success of their company, but the tourism industry in general.

Conclusions. In practice, investments are one of the most important instruments for effective development of the travel industry. Investments can increase the effectiveness of tourism businesses as well as sectors related to tourism, such as hospitality, transportation, restaurants, cultural centers, entertainment and leisure centers. Investment may lead to the synergetic effect in tourism. This effect, among other results, may fight the unemployment in lesser economically developed regions. Also, after the introduction of decentralization, the tax revenue received from the tourism industry may be spent on different local projects like development or roads and other infrastructure, restoration of the famous historical and architectural monuments, improvement of housing, creation of the new tourism products, which in turn, will increase the tourist flow and, consequently, profits from the industry.

In conclusion, investment in the tourism industry can increase the efficiency of several other key industries and bring the economy of the region, and in the future, the whole country to the next level.

References:

1. Ukrinform (2018). *Chastka turyzmu v svitovomu VVP torik stanovyla ponad 10%* [The share of tourism in world GDP last year was over 10%]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> (2020, July, 05) [in Ukrainian].
2. TSN (2019). *Nazvano naypopuliarnishi turystychni krayiny svitu* [Named the most popular tourist countries in the world]. <https://tsn.ua/tourism/nazvano-naypopulyarnishi-turistichni-krayini-svitu-1354830.html> (2020, July, 05) [in Ukrainian].

3. *Zakon pro investycijnu dijalnist, 1991* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on Investment Activity, 1991 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (2020, June, 08) [in Ukrainian].
4. Kolyesnikov, A. A. (2004). *Sinyerhetika i nauchnoye znaniye* [Synergetics and scientific knowledge]. Moscow: FIZMATLIT. [in Russian].
5. Luzhanska, T., Dovhinka, M. (2018). Synerhetychnyi efekt v turyzmi [Synergistic effect in tourism]. *Turyzm i rekreaciya: nauka, osvita, praktyka:materiali Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoi konferencii (m. Mukachevo, 18-19 veresnya 2018)* [Tourism and recreation: science, education, practice: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Mukachevo, September 18-19, 2018)], 154-157. <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2450> (2020, June, 11) [in Ukrainian].
6. *Kapitalni investyciyi za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti, 2020* (Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrayiny). [Capital investment by type of economic activity (State Statistics Service of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Derzhavnoyi Sluzhby Statystyky Ukrayiny.* [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. <https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm> (2020, June, 15) [in Ukrainian].
7. *Kapitalni investyciyi za dzherelamy finansuvannya, 2020* (Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrayiny). [Capital investments by sources of financing]. *Oficijnyj sajt Derzhavnoyi Sluzhby Statystyky Ukrayiny.* [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. <https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm> (2020, June, 15) [in Ukrainian].
8. Shapoval, V. M., Herasymenko, T. V., (2016). Faktory ta pryncypy pidvyshchennya efektyvnosti diyalnosti pidpryjemstv turystychnoho kompleksu [Factors and principles of increasing the efficiency of companies of the tourist complex]. *Ekonomichnyj visnyk* [Economic Bulletin], *3*, 79-86. <https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_079-086.pdf> (2020, June, 18) [in Ukrainian].
9. KhersON – turystycha ahenciya (2020) [KhersON – the travel agency (2020)]. *Holovna storinka* [Homepage]. <https://khers-on.com/ua/> (2020, July, 07) [in Ukrainian].

ECONOMIC AND MANAGEMENT AT ENTERPRISES

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.12

Kateryna Vaskivska, ScD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1615-3488
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
Lyubov Lozinska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9993-9875
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine
Julia Galimuk, chief expert
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3901-7606
Antimonopoly Committee of Ukraine

MANAGEMENT OF ECONOMIC POTENTIAL OF THE ENTERPRISE OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF CHANGES

Катерина Васьківська, д. е. н.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна; Католицький університет Любельський Івана Павла ІІ, Люблін, Польща
Любов Лозінська
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна
Юлія Галімук, головний експерт
Антимонопольний комітет України

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ЗМІН

The article emphasizes that the process of managing the economic potential of the enterprise of the rural territorial community in terms of change is the ability of the enterprise to withstand, resist and adapt to external (exogenous) and internal (endogenous) changes. It is noted that the rural territorial community should be considered based on the definition of the combination of structural components, namely components: geographical, natural resource, settlement, economic, investment and innovation, social, demographic, environmental, independence of the administrative system. The main factors of the external environment that affect the functioning of the enterprise are analyzed. The main problems that negatively affect the development of entrepreneurship in rural areas have been identified. Taking into account the decentralization approach to the organization of state support for entrepreneurship development, which is based on the principle of subsidiarity and determines the feasibility of dividing tasks between central and local levels, identified areas for economic management of rural communities and proposed measures for their implementation.
Keywords: management, economic potential, enterprises, rural territorial community, changes, structural components.

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство не може бути успішним без ефективного адміністрування, під яким слід розуміти цілеспрямовану діяльність з метою досягнення поставлених цілей із врахуванням змін, як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Економічний розвиток

підприємства прослідковується в умовах адаптації його до зовнішнього середовища, яке постійно перебуває під впливом різного характеру змін.

Системно-комплексні зміни, які зумовлені динамічністю і складністю соціально-економічних перетворень, як в державі, так і в світі, вимагають змін економічної діяльності підприємств. Якщо розглядати локальний рівень функціонування підприємства, то ці зміни стосуються в першу чергу сфери адміністрування, а саме, зміни вимог до компетенції та зацікавленості працівників, зміни технологій виробництва. А це можливе за умов удосконалення форм взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вчені приділяють значну увагу управлінню економічним потенціалом підприємства, його структурним компонентам. В економічній літературі економічний потенціал підприємства розглядається з різних підходів. Ресурсний підхід підтримують вчені: Балацький О.Ф.[1], Костирко Р. О.[2], Савченко М. В.[3], а представниками цільового підходу є: Жежак Й.[4] (Польща), Шкроміда Н.Я.[5], Ковальов В. В., Волкова О. Н.[6] (Росія) та інші. Управління економічним потенціалом підприємства сільських територіальних громад в умовах змін вимагають більш глибшого дослідження.

Метою статті є узагальнення досвіду управління економічним потенціалом підприємств сільських територіальних громад в умовах змін із врахуванням їх особливостей функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес управління економічним потенціалом підприємств сільських територіальних громад в умовах змін можна розділити на ряд етапів: перший – виявлення змін зовнішнього середовища, моніторинг щодо впливу цих змін на підприємницьку діяльність; другий – розробка комплексу заходів щодо підтримки змін; третій – реалізація виробничої діяльності з урахуванням змін; четвертий – аналіз результатів діяльності підприємства в умовах змін; п'ятий – запровадження заходів щодо змін внутрішнього середовища; шостий – адаптація внутрішнього середовища функціонування підприємства до змін зовнішнього середовища. Процес змін економічної діяльності підприємства проявляється в чомусь новому, як у сферах внутрішнього, так і в зовнішнього середовища. Зокрема, на локальному рівні, у внутрішній сфері це можуть бути цілі, стратегія розвитку, ціна та якість продукції, конкуренція та пріоритетні напрями діяльності підприємства, освіта та компетенції працівників. А, у зовнішньому середовищі –територіальна громада, місцеві податки і збори, сільський ринок праці, рівень розвитку інфраструктури, ресурсний потенціал території, місцерозташування, традиції, звичаї, культура і т. д. (рис. 1). Зміни внутрішнього середовища виникають внаслідок того, що підприємство, як суб'єкт господарювання, відповідно до вимог часу змушене адаптуватись до змін зовнішнього середовища, в якому функціонує.

При управлінні економічним потенціалом підприємства сільських територіальних громад потрібно постійно проводити моніторинг структурних компонентів зовнішнього середовища і приймати відповідні заходи щодо власних потреб у змінах. Серед структурних компонентів слід виділити: адміністративні, економічні, технологічні, соціальні, екологічні, природничі, культурні.

Якщо брати до уваги регіональний рівень, то діяльність будь-якого підприємства в умовах змін постійно піддається впливу різноманітних факторів та невизначених чинників, зумовлених зростанням конкуренції на ринку або нестабільністю політичної ситуації в країні. Це може призвести як до позитивних, так і до негативних змін в управлінні економічним потенціалом підприємства. Забезпечення стабільності та мінімізація впливу різноманітних факторів є необхідною умовою існування кожного підприємства. Саме тому є потреба дослідження факторів, що впливають на управлінський процес, аналізу причин, що спричиняють появу негативних тенденцій та явищ у розвитку підприємств сільських територіальних громад.

---

[1] Балацкий, О. Ф. (2006). *Экономический потенциал административных и производственных систем*. Сумы : Университетская книга, 68-112.

[2] Костирко, Р. О. (2007). Комплексний підхід до стратегічного аналізу потенціалу фінансово-економічної стійкості господарюючого суб'єкта. *Вісник НУ Львівська Політехніка. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 578*, 141-145.

[3] Савченко, В. Ф. (2009). *Потенціал національної економіки України*. Чернігів: ЧДІЕіУ, 86-97.

[4] Jeżak, J. (1990). *Strategiczne zarządzanie przedsiębiorstwem.* Łódź, 37-58.

[5] Шкроміда, Н. Я. (2011). Комплексна оцінка економічного потенціалу суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз: Збірник наукових праць*. Тернопіль: Економічна думка;ТНУ, *9 (1)*, 383-386.

[6] Ковалев, В. В., Волкова, О. Н. (2002). *Анализ хозяйственной деятельности предприятия*. Москва: РОСПЕКТ, 73-114.

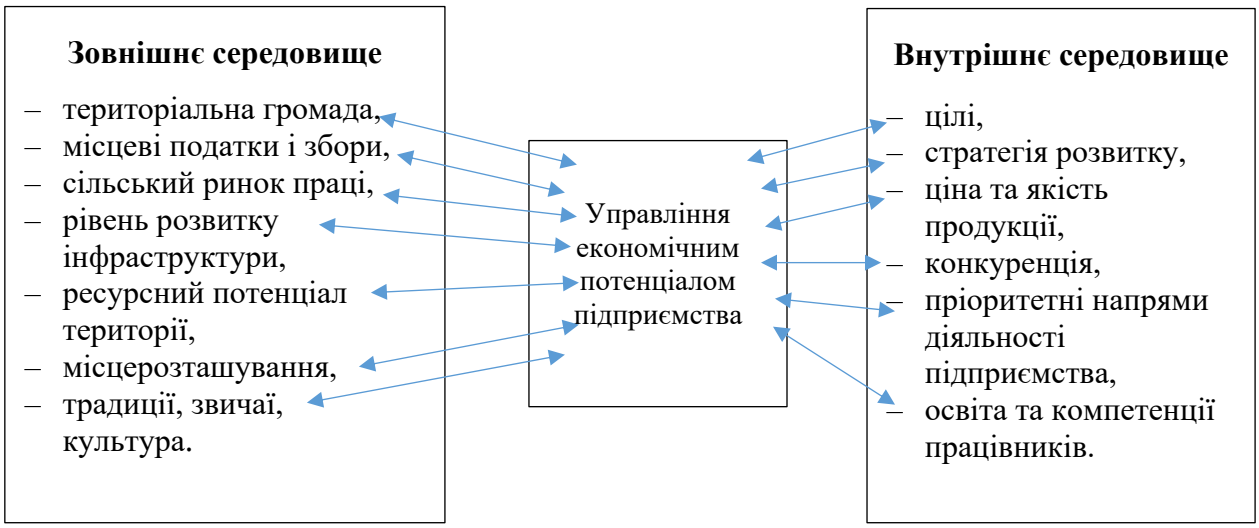

Рис. 1. Вплив змін внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства на процес управління економічним потенціалом підприємства*

**Джерело: розроблено авторами.*

Як відомо, невизначеність факторів зовнішнього та внутрішнього середовища негативно впливає як на процес адміністрування, так і на функціонування самого підприємства, що спричиняє відсутність забезпечення відповідного рівня заходів. Позитивні значення показників основних економічних показників (прибутку, рентабельності, фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності) є підґрунтям для нормального функціонування підприємства і поступового нарощування економічного потенціалу.

Основним джерелом формування економічного потенціалу, зокрема, фінансового є дохід від реалізації продукції, різні частини якої набувають форми грошових доходів і накопичень. Для стабільного формування достатнього обсягу фінансового потенціалу його джерела самі повинні бути стабільними. Тут важливою для підприємств різних форм власності є можливість відшкодувати позичкові кошти з відсотками у визначений термін[1].

Процес формування сільської територіальної громади відбувається під впливом таких аспектів:

– територія формується в результаті соціальної мобілізації населенням, яке проживає на ній. Цілком підтримуємо вченого М. Халбвакс, який виділяє двосторонній зв'язок простору та колективу як складових території: «група не може з'явитися, вижити та усвідомити себе, не маючи видимих форм простору»[2];

– кожне підприємство сільської територіальної громади знаходить свою нішу;

– на конкретній території, а результат його функціонування має вплив на соціально-економічний розвиток;

– сільську територіальну громаду слід розглядати як цілісну систему з власним економічним потенціалом;

– формування сільської територіальної громади постійно перебуває під впливом зовнішніх і внутрішніх змін, які формують її як територію.

Відповідно сільську територіальну громаду слід розглядати, виходячи з визначення особливостей поєднання структурних компонентів, а саме складових: географічної, природно-ресурсної, поселенської, економічної, інвестиційно-інноваційної, соціальної, демографічної, екологічної, самостійності адміністративно-управлінської системи (рис. 2).

[1] Прокопишак, В. Б. (2013). *Формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств*. Львів: Видавництво: Ліга-Прес, 11-12.

[2] Halbwachs, M. (1938). Morphologie sociale. Paris: A. Colin. *Researchgate* <https://www.researchgate.net /publication/292073218_Morfologia_social_y_demografia_en_Maurice_Halbwachs> (2020, квітень, 13).

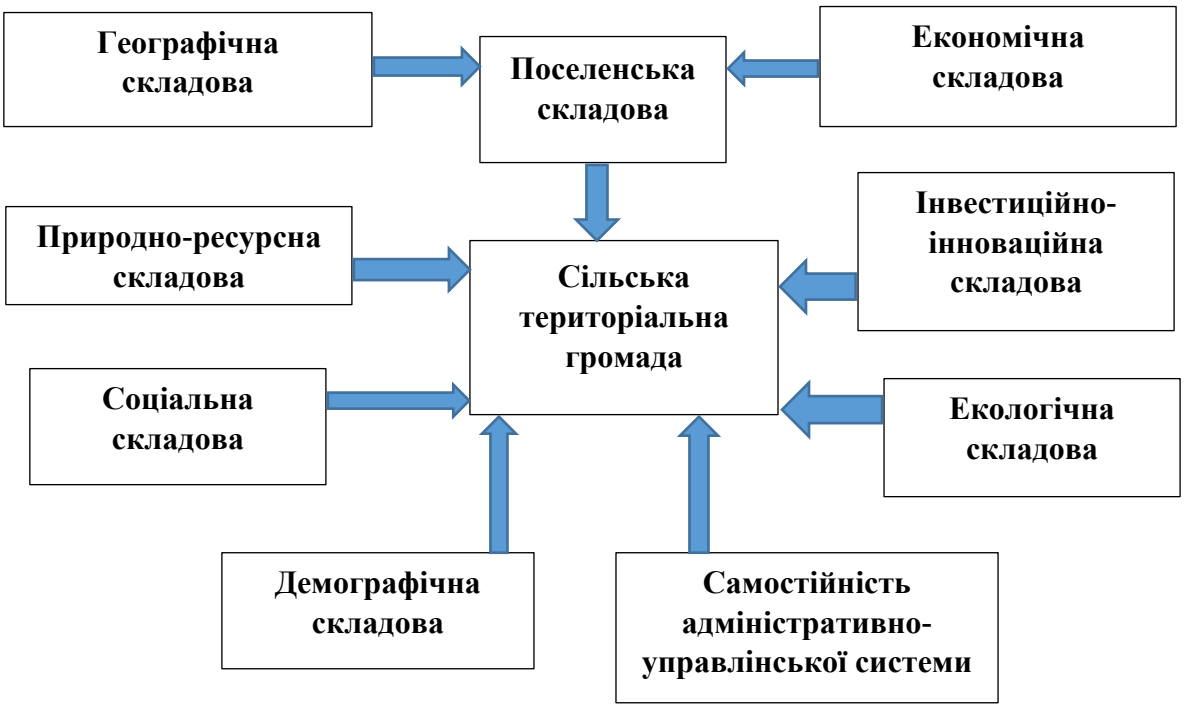

Рис. 2. Складові цілісної системи сільської територіальної громади*

**Джерело: розроблено авторами.*

Процес управління економічним потенціалом підприємства сільської територіальної громади в умовах змін полягає у здатності підприємства вистояти, протистояти і адаптуватися до дії зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) змін. На управлінські рішення, прийняті керівниками суб'єктів господарювання, впливають такі зовнішні фактори, як: стан економіки; фінансова політика держави; законодавчо-нормативна база; державне фінансове регулювання; дії конкурентів; дії постачальників та поведінка споживачів; дії фінансових посередників; дії інвесторів; рівень соціально-культурного розвитку; соціальні, культурні та екологічні фактори. Структура внутрішніх факторів обумовлена самим внутрішнім середовищем функціонування підприємства та визначається їх виробничим, фінансово-господарським, кадровим потенціалом, технологічним забезпеченням, отриманими результатами.

Багато джерел надають різні класифікації факторам, що впливають на виробничо-господарську діяльність підприємства і сприяють змінам, а саме їх класифікують за такими ознаками: за місцем виникнення (зовнішні, внутрішні); за важливістю результату (основні, другорядні); за структурою (прості, складні); за масштабом впливу (одноосібні, багатоосібні); за можливістю прогнозування (прогнозовані, умовно прогнозовані, негативні, нульові, позитивні); за ступенем впливу на діяльність підприємства (динамічні, короткочасні); за ймовірністю реалізації (високі, середні, малі); за часом дії (постійні, тимчасові). Але, з нашої точки зору, на сьогодні відсутнє повне комплексне та системне їх відображення. Причинами несприятливого стану підприємства, в першу чергу, є системні макроекономічні причини, особливо в умовах нестабільної економіки, при якій практично неможливо використовувати кількісний метод оцінки, що дозволяє впорядкувати досліджувані зовнішні фактори і приводити їх у порівнянний вид. Але спрогнозувати результати виробничої діяльності підприємства практично неможливо. Тому їх слід віднести до розряду некерованих. При цьому зовнішні чинники впливають на внутрішні, які проявляють себе через них, змінюючи кількісне вираження останніх. Звичайно, боротися з багатьма зовнішніми факторами окремим підприємствам не під силу, але на регіональному рівні доцільно виробити спільну стратегію, яка б дозволила оптимізувати появу економічних, фінансових чи інших видів ризиків. Зовнішні фактори, непідвладні волі підприємства, і внутрішні, залежні від організації його роботи, класифікуються за місцем виникнення. Для ринкової економіки характерне і необхідне активне реагування управління підприємством на зміну зовнішніх і внутрішніх факторів.

Більшість вчених, зокрема, Пічугіна Т. С., Ткачова С. С., Ткаченко О. П. виділяють два основні види організаційних змін – планові (стратегічні) та ситуаційні (динамічні або реакційні)[1]. Планові зміни – це усвідомлені, наперед сплановані зміни, які відповідають стратегічним цілям підприємства. Це зміни, які відповідають змінам зовнішнього середовища. Ситуаційні зміни відбуваються незалежно від бажання керівника чи адміністрації підприємства. До ситуаційних змін, які можуть виникати на підприємства, можна віднести: старіння машин та обладнання, технологій, невідповідність кваліфікації працівників потребам ринку і т. д. Можна виділити ще третю групу організаційних змін у функціонуванні підприємства. Це непередбачувані зміни, які виникають незалежно від діяльності підприємства, але впливають на кінцеві результати. Це зміни, які відповідають зміні потреб споживачів, мотивації працівників, іміджу підприємства.

Для забезпечення сталого розвитку підприємства необхідно так управляти в умовах зазначених змін, щоб нівелювати їх негативний вплив на функціонування підприємства. У ситуації, коли підприємство має стійку внутрішню структуру й об'ємні запаси, але зовнішнє середовище досить нестабільне, ефективними будуть заходи щодо застереженням зовнішніх загроз на ринку шляхом диверсифікації та модернізації підприємницької діяльності. Якщо господарююча одиниця має більше слабких сторін, ніж сильних, доцільним є або зосередження на дуже вузькому сегменті ринку, або вихід із ринку. У наукових виданнях зовнішнє середовище виступає як багаторівнева структура різних елементів, які є за межами підприємства проте різним чином впливають на його діяльність. Також виділять і різні методи аналізу зовнішнього середовища.

Оскільки з різних причин виникають фактори, що впливають на виробничо-господарську діяльність підприємства, то при визначенні методів адміністрування підприємницької діяльності їх потрібно врахувати. Якщо зовнішні фактори, що впливають на функціонування підприємства, викликані дією об'єктивних економічних законів і майже не залежать від його діяльності, то внутрішнім факторам властивий високий рівень керованості, а характер їх зміни не опосередковано залежить від організації роботи самого підприємства.

Таким чином, вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на функціонування підприємства буває різним, яким необхідно і можливо управляти в певних межах. Зовнішні фактори впливу в більшості випадків не підлягають регулюванню зі сторони керівників певного підприємства задля забезпечення стабільності. Основні фактори зовнішнього середовища, які впливають на функціонування підприємства та їх групування наведено в табл. 1.

Фактори 1 рівня – це базові або основні, які виникають через дію факторів нижчого рівня (2 і 3 рівень), також через взаємодію зі системою виступають генератором дрібних факторів. До базових факторів можна віднести: фазу економічного розвитку системи; стадію життєвого циклу підприємства.

Фаза економічного циклу розвитку підприємства є базовим зовнішнім фактором, що впливає на економічні показники, а саме прибуток. Залежно від фази життєвого циклу, будуть різними темпи реалізації продукції, виробництва, їх співвідношення, що впливатиме на інвестиційну привабливість підприємства та кінцеві результати фінансової діяльності підприємства.

Другим базовим фактором 1 рівня виступає стадія життєвого циклу підприємства. На рівні підприємства важливо приділяти увагу з'ясуванню стадії, на якій перебуває підприємство, оскільки специфіка кожної окремої стадії розвитку буде визначати його слабкі і сильні сторони можливості до збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції чи послуг, що, своєю чергою, дає змогу прогнозувати результати діяльності. Також варто відзначити, що визначення стадії життєвого циклу дає змогу визначити, які джерела коштів раціональніше використовувати, цим самим підтримати належний рівень прибутковості.

Фактори 2 рівня – похідні. Виникають через дію здебільшого базових факторів, до них належать: рівень доходів населення; демографічна ситуація; податкова політика держави; соціально-економічна політика держави; грошово-кредитна політика НБУ; стратегія управління обсягами діяльності; загальний рівень стабільності; стратегія управління активами; стратегія управління капіталом; стратегія управління грошовими потоками.

Фактори 2 рівня бувають як і внутрішніми, так зовнішніми. Зокрема, зовнішні фактори 2 рівня – це фактори, що виникають на рівні національної економіки, до них відносять державну політику у всіх сферах (соціально-економічна, податкова, фіскальна, монетарна, амортизаційна тощо).

[1] Пічугіна, Т. С., Ткачова, С. С., Ткаченко, О. П. (2017). *Управління змінами*. Харків: ХДУХТ, 22.

До внутрішніх факторів другого рівня належить стратегія розвитку підприємства, структурні компоненти економічного механізму підприємства.

Варто зауважити, що величина чистого прибутку підприємства залежить від багатьох факторів. Одним із найважливіших з них є структура фінансових ресурсів. Оскільки лише власних коштів не достатньо для реалізації великих інвестиційних проектів підприємств, необхідно залучати позикові кошти на фінансових ринках. У певних відношеннях до власних коштів і при належній процентній ставці позиковий капітал дає змогу збільшити рентабельність власного капіталу, але внаслідок невдалого співвідношення позикових і власних коштів підприємство може втратити фінансову стійкість і можливість здійснювати оплату платежів. Тому досить важливо обрати оптимальну структуру капіталу.

Таблиця 1

Основні фактори зовнішнього середовища, які впливають на функціонування підприємства*

Фактори	Структурні компоненти	Напрям дослідження
Соціально-економічні	– темпи розвитку національної економіки; – рівень регіонального розвитку; – динаміка і кон'юнктура ринку; – темп інфляції; – рівень безробіття; – державна політика у сферах оподаткування, кредитування підприємств; – рівень освіти населення; – рівень медичного обслуговування; – темпи зміни мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму; – пенсійне забезпечення населення; – чисельність та структура населення; – темпи зростання доходів – населення; – культура, традиції, звичаї населення.	– оцінка попиту і пропозиції на цільовому ринку; – чутливість підприємства до вартості позикового капіталу; – аналіз тенденцій фондового та валютного ринку; – оцінка внутрішньогалузевої конкуренції; – діагностика макроекономічних показників; – вплив структури населення на діяльність підприємств.
Політичні	– політична ситуація; – рівень політичної стабільності; – рівень корупції.	– періодичність політичних змін у країні.
Ситуаційні	– адміністративні перешкоди; – система забезпечення і охорони прав власності.	– хід реформ та їх вплив на підприємницьку діяльність
Нормативно-правові	– нормативно-правове забезпечення у сфері підприємництва	– вплив законодавчих норм та змін на підприємницьку діяльність; – правове забезпечення функціонування підприємства
Технологічні	– розвиток нових інноваційних технологій та можливість їх запровадження на підприємстві; – новітні стандарти техніки та обладнання.	– аналіз можливостей підприємства вводити у виробничий процес новітні технології; – оцінка можливості запровадження нових методів отримання, – зберігання та оброблення інформації.
Екологічні	– охорона навколишнього середовища; – екологічна безпека.	– діагностика впливу виробничої діяльності підприємства на екологію регіону, території; – виробництво еко-продукції

**Джерело: розроблено авторами.*

Фактори 3 рівня дають можливість з'ясувати механізм впливу похідних факторів на виробничо-господарську діяльність підприємства. До них належать: рівень конкурентних переваг і недоліків; склад та структуру активів; стратегія управління власними коштами і позиковим капіталом; стратегія управління ризиками.

Зовнішнім фактором третього рівня, що впливає на підприємницьку діяльність є рівень інфляційних процесів у державі. Такий фактор зменшує платоспроможність підприємства в наступних періодах виробничої діяльності через зменшення купівельної спроможності отриманого прибутку. Це призводить до зниження обсягу власних економічних ресурсів, у тому числі й фінансових, які формуються за рахунок внутрішніх джерел. Така ситуація впливає на зростання ціни на позикові кошти. А в кінцевому варіанті, можна говорити про зниження ринкової вартості підприємства. Отже, розв'язок проблеми забезпечення ефективного адміністрування підприємницької діяльності передбачає аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на функціонування підприємства.

На сучасному етапі основним важливим є конкурентна політика підприємства, тобто захист створеного, вже існуючого, конкурентного середовища, формування ефективного механізму конкурентних відносин, застосування нових методів регулювання підприємницької діяльності. На сьогоднішній день актуальним завданням, що позитивно впливає на підвищення конкурентоспроможності підприємств, залишається активізація інвестиційної діяльності та нарощення обсягів інвестицій. Відповідний притік інвестицій є пріоритетним напрямом діяльності керівника підприємства. Пріоритетним завданням державного регулювання розвитку інвестиційного потенціалу регіонів є активізація інвестиційних процесів в економіці України, формування сприятливого інвестиційного клімату, найбільш широкого залучення вітчизняних та іноземних інвестиційних ресурсів у розвиток економіки, соціальної сфери та науки регіону. Однак, інвестиційний процес в Україні сьогодні демонструє існування міжрегіональної асиметрії в територіальному та галузевому розподілі інвестиційних ресурсів, незначні та нерівномірні обсяги залучення капіталовкладень, тощо[1].

Отже, економічна конкуренція є найважливішим інститутом сучасної як підприємств, так і ринкової економіки в цілому. Необхідність її ефективного захисту та розвитку вимагає розроблення і реалізації дієвої державної конкурентної політики. Конкурентна політика держави покликана сприяти розвитку конкуренції на ринках товарів та послуг, стимулювати створення і розвиток цивілізованого конкурентного середовища і конкурентних механізмів, забезпечувати рівні конкурентні умови. Пріоритетами в цій сфері повинно стати створення умов для розвитку конкуренції, зокрема, завдяки зниженню бар'єрів входу, розвитку ринкової інфраструктури та підтримки інновацій. Для ефективної реалізації конкурентної політики в Україні необхідним є формування збалансованої системи цілей та інструментів конкурентної політики, а також запровадження постійного моніторингу та прогнозування рівня конкуренції на соціально важливих ринках. Основним механізмом підвищення конкурентних переваг України є здійснення внутрішніх реформ та трансформація векторів зовнішньоекономічної політики. Для подолання загроз країні потрібно вкладати гроші у розвиток підприємств, покращення стану підприємництва в цілому та створення привабливого бізнес середовища.

Аналіз впливу стану конкуренції на економічний розвиток країни свідчить, що близько 35% підприємств під тиском конкуренції підвищили ефективність своєї роботи, 41%, намагаючись втриматися на ринку протягом року, знижували ціни на власну продукцію. Менш вираженим був вплив конкуренції на зниження собівартості виробництва продукції. За результатами опитування 2018 року 21% підприємств змогли зменшити собівартість, незважаючи на інфляцію та вплив інших макроекономічних чинників. Частка підприємств, що скоротили виробництво власної продукції у 2018 році, перевищила частку підприємств, що навпаки, наростили обсяги виробництва. У 2018 році основною проблемою суб'єкти господарювання визнають рівень корупції (65% у 2018 році проти 70% у 2017), що полягає в наданні дозволів, пільг та привілеїв певним суб'єктам господарювання). Важливими факторами для бізнесу залишаються питання валютно-курсових коливань (53% у 2018 році проти 70% у 2017), наявності платоспроможного попиту населення (21% у 2018 році проти 34,8% у 2017) а також конкурентна боротьба на внутрішньому ринку[2].

---

[1] Васьківська, К. В., Децик, О. І. (2019). *Інвестиційна діяльність суб'єктів підприємництва в системі бізнес-адміністрування*. Львів: ГАЛИЧ-ПРЕС.

[2] Атимонопольний комінет України (2019). *Річний звіт 2018*. <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=148160&schema=main> (2020, липень, 17).

Відповідний притік інвестицій є пріоритетним напрямом діяльності центральних органів влади в галузі економіки.

Аналіз впливу діяльності центральних органів влади на розвиток підприємницької діяльності в країні дозволяє виокремити такі форми та важелі:

– формування стабільного макроекономічного бізнес-середовища;
– забезпечення належної спрямованості законодавчої бази в сфері;
– активізація програм підтримки підприємництва;
– формування інституційного середовища для розвитку підприємництва;
– формування підприємницької поведінки в суспільстві, зокрема, через систему освіти.

На даний час в Україні на державному рівні розроблено Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року[1]. Визначено основні проблеми, які негативно впливають на розвиток підприємництва на територіях, серед них:

– відсутність налагодженої і ефективної системної координації дій зацікавлених сторін, до яких відносяться центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання підприємців, міжнародні організації, проекти міжнародної технічної допомоги, які реалізовуються на території України;
– неузгодженість державної політики у сфері розвитку підприємництва;
– нестабільність та непередбачуваність регуляторного середовища, в якому функціонують підприємства;
– відсутність взаємодії між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування з питань вирішення поточних проблем в сфері розвитку підприємництва;
– недостатній рівень інституційної спроможності з питань реалізації державної політики розвитку підприємництва;
– низькі обсяги іноземних інвестицій та обмежене інвестування в підприємства, орієнтовані на експорт продукції;
– обмежена державна підтримка окремих сфер економіки, зокрема розвитку малого і середнього підприємництва в результаті економічної рецесії 2014-2015 рр.;
– обмежений доступ суб'єктів малого і середнього підприємництва до ресурсів (фінансових, майнових, природних тощо);
– високий рівень неформального сектору економіки, який, відповідно до оцінки Європейського інвестиційного банку, дорівнює 20% чисельності зайнятого населення;
– невідповідність існуючої інфраструктури підтримки підприємництва потребам малого і середнього підприємництва, низька якість та кількість надаваних послуг[2].

Серед напрямів активізації управління економічним потенціалом сільських територіальних громад можна виділити наступні:

1 – створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва:

– підвищення рівня інформаційного забезпечення;
– спрощення процедури реєстрації нових підприємств та закриття існуючих;
– удосконалення в напрямі мінімізації ліцензійної та дозвільної системи;
– гармонізація законодавства у сфері технічних регламентів та сертифікації з європейськими вимогами;
– зниження контролюючого тиску на підприємства;
– удосконалення трудового законодавства.

2 – розширення доступу підприємств до фінансування:

– розширення кредитування підприємств комерційними банками;
– зниження процентної ставки за кредит для підприємств;
– пільгове кредитування новостворених підприємств сільських територій;
– зменшення інформаційної асиметрії завдяки веденню реєстру кредитних історій;
– зменшення дефіциту фінансування шляхом надання послуг з лізингу;
– поширення можливостей користування послугами з факторингу;
– залучення коштів неформальних інвесторів, краудфандинг;

[1] *Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий портал* <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250167535> (2020, липень, 17).
[2] Там само.

– розширення джерел фінансування суб'єктів інноваційного підприємництва;
– спрощення податкового адміністрування.

3 – розвиток і популяризація підприємницької культури та навичок:

– стимулювання до навчання впродовж життя;
– заохочення роботодавців до навчання своїх працівників;
– активізація навчання суб'єктів підприємництва навичок ведення експортної діяльності;
– забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері підприємництва;
– підтримка підприємництва для окремих категорій населення;
– підвищення рівня фінансової грамотності населення;
– сприяння розвитку соціального підприємництва;
– сприяння соціальній відповідальності підприємництва;
– відродження сімейних традицій підприємництва.

Висновки. Зважаючи на децентралізаційний підхід до організації державної підтримки розвитку підприємництва, який базується на принципі субсидіарності та визначає доцільність розподілу завдань між центральним та місцевим рівнями, важливо розглядати основні напрями активізації управління економічним потенціалом підприємств сільських територіальних громад. У контексті стимулювання розвитку підприємництва важливим є процес ефективного управління економічним потенціалом підприємства, концептуальною метою якого є нарощування інвестиційно-інноваційного потенціалу та забезпечення соціально-економічного розвитку території.

References:

1. Antymonopolnyj komitet Ukrainy (2019) [Antimonopoly committee (2019)]. *Richnyj zwit, 2018* [Year report, 2018]. <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=148160&schema=main> (2020, July, 17). [in Ukrainian].
2. Balackij, O. F. (2006). *Ekonomicheskii potencial administrativnyh i proizvodstvennyh system* [The economic potential of administrative and production systems]. Sumy: Universitetskaja kniga. [in Russian].
3. Halbwachs, M. (1938). *Morphologie sociale*. Paris: *A. Colin* <https://www.researchgate.net/publication/292073218 Morfologia_social_y_demografia_en_Maurice_Halbwachs> (2020, July, 17). [in English].
4. Jeżak, J. (1990). *Strategiczne zarządzanie przedsiębiorstwem* [Strategic enterprise management]. Łódź. [in Polish].
5. Kovalev, V. V., Volkova, O. N. (2002). *Analiz hozjajstvennoj dejatelnosti predprijatija* [Analysis of the economic activity of the enterprise]. Moscow: ROSPEKT. [in Russian].
6. Kostyrko, R. O. (2007). A comprehensive approach to the strategic analysis of the potential of financial and economic stability of the business entity. *Visnyk NU Lvivska Politekhnika* [National university Lviv politekhnik Bulletin], *578*, 141-145. [in English].
7. Pichugina, T. S., Tkachowa, S. S., Tkachenko, O. P. (2017). *Uprawlinnja zminamy* [The manegment of the changes]. Chernihiv: ChDUChT.
8. Pro schwalennja Strategii rozwytky malogo i serednogo pidpryjemnyctwa w Ukraini na period do 2020 roky. (Kabinet Ministrov Ukrainy) [About approving the Strategy of the development small and medium business of Ukraine on the period to the 2020 (The Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Uryadovii portal* [Government portal] <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250167535> (2020, July, 17). [in Ukrainian].
9. Prokopyshak, V. B. (2013). *Formuvannia finansovoho potentsialu silskohospodarskykh pidpryiemstv* [Formation of financial potential of agricultural enterprises]. Lviv: Liha-Pres. [in Ukrainian].
10. Savchenko, V. F. (2009). *Potentsial natsionalnoi ekonomiky Ukrainy* [Potential of the national economy of Ukraine]. Chernihiv: ChDIEiU. [in Ukrainian].
11. Shkromida, N. Ya. (2011). Comprehensive assessment of the economic potential of economic entities. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis], *9 (1)*, 383-386. [in English].
11. Vaskivska, K. V., Detsyk, O. I. (2019). *Investytsiina diialnist subiektiv pidpryiemnytstva v systemi biznesadministruvannia* [Investment activity of business entities in the system of business administration]. Lviv: HALYCh-PRES. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.13

Olha Vovk, PhD in Economics
ORCID ID: 0000-0002-1680-1959
National Aviation University, Ukraine

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF THE MECHANISM THAT IMPLEMENTS MODERNIZATION POTENTIAL OF THE INFRASTRUCTURE ENTERPRISES

Ольга Вовк, к. е. н.
Національний авіаційний університет, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ СФЕРИ

The purpose of the study is to substantiate the methodological foundations of the modernization of infrastructure enterprises. The article considers the concept of modernization, its features, and purposefulness at the infrastructure enterprises. The author reveals modern patterns and requests for the modernization of enterprises. Thus, the implementation of international law and institutional incentives determine the directions of modernization; formation of multimodal transport and logistics complexes, innovation clusters and hubs; the emergence of services that become new sources of income and funding for innovative development.
The development of the organizational and economic mechanism is a tool for formalizing the sequence and system of targeted influences on the process of modernization of infrastructure enterprises. The author proposes axiological, theoretical, and practical bases of modernization management on the basis of modern theories of technological ways, neo-industrialism, and innovation. The proposed scheme of organizational and economic mechanisms for the implementation of the modernization potential of infrastructure enterprises includes the target, management, methodological and resulting subsystems.
Keywords: modernization potential, implementation mechanism, infrastructure enterprises, innovation paradigm, neo-industrialism, methodological support.

Постановка проблеми. Структурні диспропорції на підприємствах інфраструктурної сфери виникають як в результаті історичної економічної еволюції та відповідного старіння активів й технологій, так і внаслідок запитів щодо нарощування конкурентоспроможності, ефективності, що забезпечується впровадженням інноваційних технологій. Узгодження цілей розвитку підприємства та зазначених диспропорцій вирішується шляхом запровадження методологічних засад стратегічного управління інноваційним процесам – модернізацією. Формування теоретичного та практичного базису реалізації методичних положень модернізації стає ключовим завданням для активізації акумульованого потенціалу підприємства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Прикладні та методологічні площини управління модернізацією останніми роками досить ґрунтовно досліджувались на національному та регіональному рівнях управління економічними системами. Такі науковці як Касіч О.А.[1], Балджи М.Д.[2] та Рера Т.[3] розкрили економічну сутність, класифікацію, принципи та закономірності

[1] Касіч, А. О. (2017). Модернізаційні процеси в Україні в контексті світового досвіду. *Економіка України*, *9 (670)*, 38-58.
[2] Балджи, М. Д. (2015). Сутність модернізації в контексті сучасної економічної категорії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, *11*, 64-67.
[3] Рера, Т., Чернюк, Л. (2017). Потенціал модернізації як базис ефективного соціально-економічного розвитку країни в контурі відтворювальних процесів. *Збірник наукових праць ЧДТУ*, *44*, 42-49.

модернізації економічних систем. В контексті розробки методичних засад модернізації окремих промислових галузей заслуговують на увагу публікації Петровича Й.М.[1], Федуловові Л.І.[2]. Дослідженням ресурсного, інвестиційного та організаційного забезпечення формуванню і реалізації потенціалу підприємств присвячено дослідження в наукових школах Ареф'євої О.В.[3], Кучерук Г.Ю.[4] та Тульчинської С.О.[5]. розглянутий теоретичний базис розкриває передумови та перспективи формування методичних положень організаційно-економічного механізму реалізації модернізаційного потенціалу підприємств.

Формулювання цілей статті. Сучасні наукові досягнення в теорії управління модернізаційним потенціалом потребую актуалізації для застосування на підприємствах інфраструктурної сфери. Метою дослідження є обґрунтування організаційно-економічного механізму реалізації модернізаційного потенціалу інфраструктурних підприємств.

Опис основного матеріалу дослідження. Модернізація підприємства – це процес техніко-технологічного та управлінського оновлення, що орієнтовано на реалізацію стратегічних завдань інноваційного розвитку, нарощування якості продукції та конкурентоспроможності. Системність і послідовність модернізаційних змін мають відповідати цілям неотехнологічного прогресу в суспільно-економічних системах, інституційним реформам на мезо- та макрорівнях зовнішнього середовища, а також темпам інтелектуалізації й інноваційності в інтегрованому міжнародному просторі.

Основними цілями реалізації механізму модернізації підприємств інфраструктурної сфери є:

– інноваційне оновлення техніки, технологій та систем управління на засадах постіндустріалізму;

– розвиток професійних компетенцій та вмотивованості людини, як рушійного засобу нарощування ефективності,

– нарощування інтелектуального капіталу та інноваційного потенціалу для забезпечення можливостей інноваційного розвитку,

– пошук та активізація інвестиційних джерел фінансування інновацій,

– актуалізація пріоритетних об'єктів інвестування та інноваційного оновлення,

– розробка й застосування специфічних підходів до реалізації механізму модернізації, контроль за вартістю, часовими і просторовими ресурсами, досягненням поставлених завдань,

– відповідність міжнародним стандартам, сертифікація, дотримання міжнародних норм безпеки і якості послуг інфраструктурної сфери в процесах інноваційного оновлення,

– запровадження принципів постійних техніко-інноваційних зрушень, що відповідають інноваційним процесам у зовнішньому середовищі,

– забезпечення перспективної ефективності, стійкої капіталізації та інноваційності.

Досліджуючи проблематику модернізації інфраструктурних підприємств у сучасних економічних умовах, сформулюємо основні закономірності їх розвитку, стають визначаючими факторами подальшого управління:

1. неузгодженість українського законодавства із законодавством західноєвропейських країн; відсутність єдиної державної транзитної політики;

2. недостатня якість перевезень через недосконалість транспортної інфраструктури;

3. відставання розвитку енергетичної системи через високий рівень монополізму і низькі темпи формування ринку енергетики;

4. недостатній розвиток інформаційно-логістичних систем;

5. удосконалення принципових положень інвестиційно-проєктних відносин між економічними суб'єктами господарювання з посиленням важелів активізації залучення іноземного та приватного капіталу на умовах збереження національних інтересів;

6. активізація інституційного стимулювання інвестування в розвиток загальнодержавних та регіональних інфраструктурних об'єктів;

---

[1] Петрович, Й. М., Савоніна, Н. С. (2018). Інноваційні засади модернізації організування виробничої діяльності промислових підприємств. *Економіка: реалії часу, 2 (36),* 5-16.

[2] Федулова, Л. І. (2008). *Технологічна модернізація промисловості України*. Київ: Четверта хвиля.

[3] Ареф'єва, О. В., Вовк, О. М. (2020). *Адаптивне управління підприємствами в умовах неотехнологічного відтворення*. Київ: ФОП Маслаков.

[4] Кучерук, Г. Ю., Тимощук, О. М., Вовк, О. М., Мельник, О. В. (2020). *Якість логістизації транспортних послуг: інвестиційний аспект*. Київ: СІК ГРУП УКРАЇНА.

[5] Тульчинська, С. О., Шашина, М. В. (2019). Інтелектуально-інноваційна детермінанта процесів структурної модернізації економіки регіону. *Причорноморські економічні студії, 37,* 161-164.

7. потреби міжнародного співробітництва та стандартизації провокують впровадження новітніх екологічних та енергоефективних технологій, що сприяють підвищенню рівня безпеки, якості та рентабельності підприємств інфраструктури;

8. дефіцит вузькопрофільних фахівців та робітничих працівників спровокували зростаючу потребу в нарощуванні професійних компетенцій та формуванні інтелектуального капіталу на підприємствах інфраструктурної сфери;

9. постійним є попит на інвестиційні ресурси та проєкти модернізації основних засобів і технологій;

10. соціально-освітні сфери стають майданчиком для надання нового виду послуг – приватної освіти, соціалізації, розвитку комунікацій, що стають дохідноутворюючими секторами економіки.

Отже, значну роль в рішенні задач модернізації підприємств інфраструктурної сфери починають відігравати напрями імплементації міжнародного права та інституційного стимулювання; мультимодальні транспортний-логістичні комплекси й системи управління транспортними об'єктами; поява послуг, які стають новими джерелами доходів й фінансування інноваційного розвитку.

Формування теоретико-метологічного базису управління модернізаційним процесом на підприємстві ґрунтується на сучасних теоріях і концепціях інноваційного розвитку економічних систем (рис.1.). Враховуючи тенденції та закономірності модернізації, сформульовано базове аксіологічне твердження щодо спрямованості реалізації модернізаційного процесу на підприємствах інфраструктурної сфери: «модернізація, ґрунтуючись на принципах інноваційної, стратегічності, інтелектуалізації, комерціалізації та ресурсоефективності, забезпечує інтелектуалізацію, цифровізацію та ефективність інноваційного розвитку підприємства».

Наукові припущення, гіпотези, дозволяють розкрити умови та перспективні напрями реалізації модернізаційних змін. Авторське бачення гіпотетичного базису формування організаційно-економічного механізму реалізації модернізаційного потенціалу підприємств інфраструктурної сфери наступне:

– модернізація спрямовується на технологічне оновлення, що забезпечує нарощування виробничого потенціалу та технологічну конкурентоспроможність;

– формує стійкість економічної системи та адаптивність до інноваційного розвитку,

– в процесі модернізації реалізується акумульований економічним потенціал та накопичені інвестиційні ресурси, що забезпечує ефективність їх застосування;

– під впливом модернізації формується новоутворений конкурентний потенціал за рахунок інноваційних технологій/продукції;

– управлінська модернізація спрямовується на внутрішню перебудову підприємства та формування нових інформаційних, трудових, фінансових потоків и;

– має спрямовуватись на стимулювання розвитку інноваційного потенціалу та інтелектуального капіталу.

Відповідно до формульованих наукових гіпотез основними практичними аспектами, які потрібно враховувати про формуванні механізму реалізації модернізаційного потенціалу, є стратегічність та інноваційність управління, компетентнісний та знаннєвий характер змін, обґрунтованість методичного інструментарію.

Науковим підґрунтям формалізації організаційно-економічного механізму реалізації модернізаційного потенціалу підприємств інфраструктурної сфери є уже сформовані наукові підходи до побудови структури елементів та послідовності його впливів на забезпечення досягнення поставленої мети. Розкриваючи методологічні засади забезпечення ефективності реалізації модернізаційного потенціалу, зазначимо необхідність побудови структури організаційно-економічного механізму.

Поняття організаційно-економічного механізму в наукових дослідженнях часто використовується для формалізації інструментарію цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти, що забезпечує досягнення поставлених цілей. Механізм відображає послідовність, характер та об'єктність реалізації процесу управління підпорядкованими підсистемами підприємства. Важливим аспектом при побудові організаційно-економічного механізму є конкретизація методологічного інструментарію та специфічних закономірностей внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. Так, до основних елементів механізму управління модернізаційними потенціалом віднесемо впливи зовнішнього та внутрішнього середовища, суб'єктів на об'єкти; цільову, управлінську, методичну та результуючу підсистеми. Окремо, розкриваючи управлінську підсистему, елементами механізму є цілі, закономірності, принципи, функції, методи й інструменти їх застосування, що формують подальшу спрямованість та парадигмальні приналежність управлінського інструментарію (рис.2).

Рис. 1. Методологічні засади формування економічного механізму модернізації підприємства

Джерело: запропоновано автором.

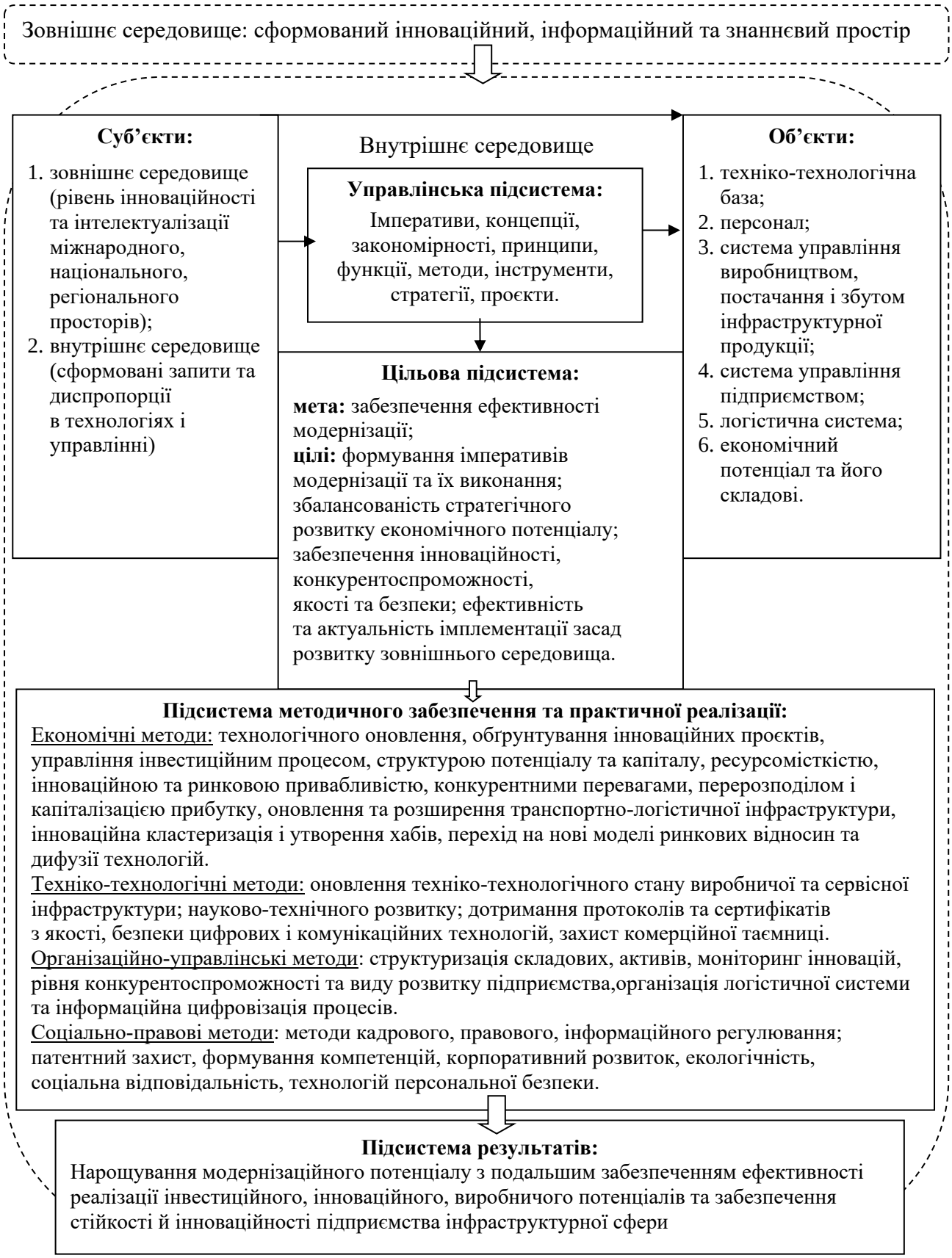

Рис. 2. Схема організаційно-економічного механізму модернізації підприємств інфраструктурної сфери

Джерело: запропоновано автором

Особливої уваги в процесах модернізації підприємств інфраструктурної сфери потребує обґрунтування методичного інструментарію. Підсистема методів управління, на нашу думку, має об'єднувати:

– економічні методи: технологічного оновлення, обґрунтування інноваційних проєктів, управління інвестиційним процесом, структурою потенціалу та капіталу, ресурсомісткістю, інноваційною та ринковою привабливістю, конкурентними перевагами, перерозподілом і капіталізацією прибутку, оновлення та розширення транспортно-логістичної інфраструктури, інноваційна кластеризація і утворення хабів, перехід на нові моделі ринкових відносин та дифузії технологій.

– техніко-технологічні методи: оновлення техніко-технологічного стану виробничої та сервісної інфраструктури; науково-технічного розвитку; дотримання протоколів та сертифікатів з якості, безпеки цифрових і комунікаційних технологій, захист комерційної таємниці.

– організаційно-управлінські методи: структуризація складових, активів, моніторинг інновацій, рівня конкурентоспроможності та виду розвитку підприємства,організація логістичної системи та інформаційна цифровізація процесів.

– соціально-правові методи: методи кадрового, правового, інформаційного регулювання; патентний захист, формування компетенцій, корпоративний розвиток, екологічність, соціальна відповідальність, технологій персональної безпеки.

Необхідно відмітити, що застосування тих чи інших методів реалізації модернізаційного потенціалу має відповідати парадигмі інноваційного розвитку та бути адаптованим до умов господарювання підприємства – об'єкта модернізаційних змін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведено дослідження дозволило на основі формалізації сучасних закономірностей описати методологічні засади модернізації підприємств інфраструктурної сфери. Так, потреби в імплементації досягнень науково-інтелектуального прогресу; активізації кластеризації інноваційних, логістичних, соціально-економічних, знаннєвих просторів; формування ринків послуг, які стають новим и джерелами доходів й фінансування інноваційного розвитку провокують запити щодо прискорення модернізаційних процесів. Автором обґрунтовано теоретичні та практичні методологічні засади управління модернізаційним потенціалом підприємств інфраструктурної сфери. Розкрито поняття та структуру та послідовність реалізації організаційно-економічного механізму модернізації підприємств інфраструктурної сфери. Подальші дослідження необхідно спрямувати на обґрунтування інструментарію забезпечення ефективності, стійкості й інноваційності модернізації підприємства інфраструктурної сфери.

References:

1. Kasich, A. O. (2017). Modernizatsiini protsesy v Ukraini v konteksti svitovoho dosvidu [Modernization processes in Ukraine in the context of world experience]. *Ekonomika Ukrainy*. [Ukraine economy], *9 (670)*, 38-58. [in Ukrainian].
2. Baldzhy, M. D. (2015). Sutnist modernizatsii v konteksti suchasnoi ekonomichnoi katehorii. [The essence of modernization in the context of the modern economic category]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. [Scientific Bulletin of Kherson State University], *11*, 64-67. [in Ukrainian].
3. Pepa, T., Cherniuk, L. (2017). Potentsial modernizatsii yak bazys efektyvnoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy v konturi vidtvoriuvalnykh protsesiv [The potential of modernization as a basis for effective socio-economic development of the country in the contour of reproduction processes]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*. [Collection of scientific works of ChSTU], *44*, 42-49 [in Ukrainian].
4. Petrovych, Y. M., Savonina, N. S. (2018). Innovatsiini zasady modernizatsii orhanizuvannia vyrobnychoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv [Innovative principles of modernization of the organization of production activity of industrial enterprises]. *Ekonomika: realii chasu* [Economy: the realities of time], *2(36)*, 5-16. [in Ukrainian].
5. Fedulova, L. I. (2008). *Tekhnolohichna modernizatsiia promyslovosti Ukrainy* [Technological modernization of Ukrainian industry]. Kyiv: Chetverta khvylia. [in Ukrainian].
6. Arefieva, O. V., Vovk, O. M. (2020). *Adaptyvne upravlinnia pidpryiemstvamy v umovakh neotekhnolohichnoho vidtvorennia: monohrafiia* [Adaptive management of enterprises in terms of neotechnological reproduction]. Kyiv: FOP Maslakov. [in Ukrainian].
7. Kucheruk, H. Yu., Tymoshchuk, O. M., Vovk, O. M., Melnyk, O. V. (2020). *Yakist lohistyzatsii transportnykh posluh: investytsiinyi aspekt* [Quality of logistics of transport services: investment aspect]. Kyiv: SIK HRUP UKRAINA. [in Ukrainian].
8. Tulchynska, S. O., Shashyna, M. V. (2019). Intelektualno-innovatsiina determinanta protsesiv strukturnoi modernizatsii ekonomiky rehionu [Intellectual and innovative determinant of the processes of structural modernization of the region's economy]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies], *37*, 161-164. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.14

Olena Yevseitseva, PhD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6079-2968
Daria Shkut
ORCID: ID https://orcid.org/0000-0002-0329-1646
Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

DIGITALIZATION OF MARKETING COMMUNICATIONS

This article deals with the problem of adaptation of the basic model of marketing communications of F. Kotler to the modern digital environment. Modern methods of marketing on the Internet have been studied: searching, context advertising, banners, teasers, advertising in social networks, collaboration with opinion leaders, demo-versions of products, mass mailings. Aims and tasks of facilities of marketing communications and expediency of their adaptation for the use in a digital environment have been determined. The sequence of transfer of communications from offline environment to online environment is proposed. Based on this research, the author proposes to use QR codes on physical advertising media in combination with additional stimulation.
Keywords: marketing communication system, advertising, sales promotion, PR, personal sales, SEO, SMM, website.

When speaking about advertising in the digital environment, it is worth mentioning mainly advertising on the Internet, as access to it is available in practically all modern devices.

Context advertising is an advertisement in a text, graphical or video format that users see according to their search queries, interests or behaviour on the Internet. The most popular advertising service is Google Ads. Google Ads now has five types of campaigns.

Search Network campaign is the display of an advertisement over or under the results of a Google search if the keywords correspond to the search queries of the users. The most commonly used are text and dynamic search ads, as well as announcements with telephone number only. On the search results pages, they are marked as "Advertisement", and on the partner sites can be marked as "Advertisement from Google". Such ads often contain additional information about the company, such as an address or telephone number. Commercial, graphic, and video ads are also used.

Display Network campaign differs from the search one in that people see advertising on the search network when they are already looking for something, and the context-media network allows them to attract attention earlier in the purchase cycle. Thus, you can offer your products and services to potential customers even before they start looking for them, and with the help of remarketing you can remind the former users of your site or application. With automatic targeting, the system identifies the most effective audiences based on the existing user base and target page.

Shopping campaign is another type of advertising campaign on Google. Product ads can appear on the "Purchases" tab in Google Search (in individual countries), in Google Search (next to search results, but separately from text ads), in the context-media network of Google and Google Pictures, and on the sites of Google search partners. Goods and text announcements can be displayed together to provide the user with more complete information about the goods corresponding to their request. This helps the client to choose before visiting the site, and the advertiser to attract a prospective customer.

Video campaign consists of placing video advertisements on YouTube and the Google Context Media Network.

App Campaign allows ads to be displayed on all Google resources, including Search, Google Play, YouTube, Context Media, App Advertising, Google Advisories, Search Partner Sites, and other resources where applications are advertised[1].

[1] Google LLC, Google Support (2020). *About Google Ads campaign types*. <https://support.google.com/google-ads /answer/2567043?hl=en&ref_topic=3121941> (2020, May, 28).

A banner is an Internet advertisement of an informative nature, placed on the page of a web publisher and having links to the page of an advertiser. Placement may take place on a paid or free (partner) basis (for example, placement of banners with logos of participating companies on the official exhibition page)[1].

The viral advertising campaign was transferred to the Internet from traditional marketing. The basic principle of viral advertising is the free dissemination of information "from the user to the user". Most often the advertising medium, in this case, is video clips, or graphic content – bright images, comics, demotivators.

Advertising in social networks is developed in two main directions – on the principle of targeting (contextual, media) or SMO-marketing optimization of the promoted product within the selected site. Many popular social media projects have already launched their advertising networks, allowing advertising to be distributed within the platform, taking into account its themes and other parameters. This makes it easier to launch advertising campaigns of any scale and makes it possible to plan not only further publications but also the budget of advertising expenditures.

Teaser advertising partly resembles media – the same graphical advertising modules supplemented with text content. Only the texts for teasers are mostly chosen provocative, "on the verge of foul", which noticeably reduces their click-through rate. And the general attitude towards this kind of advertising is not very favourable. However, in some cases teasers are suitable for low-budget advertising projects[2].

Sales promotion tools are short but colourful messages. They often provide a benefit that is attractive to the consumer to make an immediate purchase. Examples of such means are usually coupons, prizes, prizes, and so on. All marketing products can be characterized as follows:

1) informativeness and attractiveness – the means of marketing should stand out the offer among others, both its appearance and its content;

2) purchase promotion – generally promotional advertising involves a benefit, profit or assistance of value to the consumer;

3) accessibility – the offer must contain how to make the purchase. Regarding Internet advertising, the use of the system «purchase in one click» will be effective. Consider the main means of marketing on the Internet.

Trial samples and demo versions of the product have gained widespread popularity, especially in the software industry. This type of incentive can be provisionally divided into 2 groups:

1) The product of intellectual labour is free, but the paid version has more advantages (no built-in advertising, no restrictions on any features). It is possible to offer a subscription to a paid version for a limited period free of charge, provided that it is likely to be purchased in the future. For example, the YouTube Music app is free for download, but the free version has limitations such as advertising and the inability to listen to music in the background and offline. To stimulate sales, the company offers a free subscription for the first 30 days (then 79 UAH per month).

2) The product of intellectual labour does not have a free cut version that can be used permanently, but offers to download a demo version, often with full functionality but limited time of using. An example of this tactic is ABBYY, which offers a free download of a 30-day demonstration version of its FineReader product. The advantage of such a marketing tool is the likelihood of the consumer fall in love with a rich functionality so he does not want to move to a reduced version. It is more effective than when a person simply reads the product description on the site. However, consumers often have a limited time frame to complete their tasks, and the product or service is never acquired, which is a major weakness of this strategy.

Coupons are another effective means of stimulating sales not only in the form of flyers, which are distributed by promoters near the outlets, but also in the form of digital messages of any kind. Often the same coupons are duplicated on the company's website. An example is the KFC Corporation – coupons for special offers can be found both on the counter in printed form and on the official site kfc-ukraine.com in the section "coupons". However, this tactic deprives coupons of any exclusivity, as they can be used by any random buyer. Conversely, SushiWOK periodically adds a special exclusive coupon with a significant discount to their regular buyers in their delivery or take-out orders with a sufficient number of orders over a certain period. Partner coupon placement is also practiced (20% discount coupon in COSMO stores can be obtained using bonuses from Vodafone) and placement on aggregator sites (pokupon.ua, skidochnik.com.ua). Digital

[1] Кондратьева, А. С. (2019) Оценка эффективности различных видов рекламы в интернете при продвижении эксклюзивных товаров. *Интеграция наук, 1*, 281-283.

[2] АртКлен (2020). *7 видов рекламы в Интернете* <https://artklen.ru/blog/vidy-reklamy-v-internete> (2020, May, 24).

coupons can be given to new potential customers in exchange for their contact details. The advantage of this approach is the attraction of clients with the help of a profitable offer. To track the effectiveness of coupons, it is necessary to create unique codes for each target audience group or for each advertising medium, which can entail additional costs and is, therefore, a disadvantage of this method.

Price reduction is probably one of the oldest methods of marketing promotion. If fake discounts are possible for off-line trading with previous artificial overcharges, then online such behaviour is easy to track. For example, for the AliExpress site some services show all changes in the price of this product over a certain period. If the seller inflates the price before the discount, the buyer will be mistrustful. Thus, discounts on online trade should be really profitable for the buyer. Currently, popular are price discounts, volume discounts, referrals (to attract friends), discounts on the second product (any other product or pre-packaged "together cheaper"), etc. Visually in an online environment, discounts are usually shown as a crossed-out old price replaced with the new price. Internet stores also create a separate filter for discounted goods, so that the user can immediately enter the relevant section and watch the discounted goods.

Gifts are also an integral part of sales promotion. The most popular gift in Internet trade is probably free delivery. It can be extended to any order (usually for a catering establishment) or to order above a certain price. Often, catering establishments offer a certain meal as a gift, while ordering a sufficiently large amount of food (free small pizza if you order two large, a free sauce to a large sushi set, etc.). In the case of intellectual work, a gift in the form of teaching material is a frequent occurrence and can be given not only for the purchase but also for a regular subscription to a mailing list, However, the value of such material will normally be completely different in two cases. A gift can also be obtained by taking part in a draw or contest. The main drawback of this method is its short-term effect.

The main tools for the implementation of the above-mentioned rewards are various kinds of mailing and push-notifications. The most effective form of subscription, in this case, is a pop-up window with an offer to leave your data (usually name, phone, and e-mail address) and get a coupon in the form of an SMS or e-mail. It is also important in this case to ask for consent to further distribution and to provide a link to the user agreement and privacy policy.

Email Campaign is a letter or a series of letters to a certain group of recipients who have agreed to receive it. In addition to advertising, it is also an effective means of communicating with customers and marketing products.

Objectives of e-mail distribution:

1) sales growth;
2) creating a target audience;
3) promotion and encouragement of the marketing of goods or services;
4) increased brand recognition and loyalty;
5) communication with clients.

Depending on the purpose of the mailing, there are three types:

1) informational mailings allow the brand to periodically remind itself and increase its recognizability. The content of such mailings consists of company news, useful and high-quality content in the form of product care councils or features of the service.

2) commercial mailings are created to promote the brand and sell its products or services. These include notifications of new goods, services, sales;

3) automatic mailings include trigger and transaction letters. The trigger letters are sent when a certain event or date is triggered (notice of the end of the sale, holiday congratulations, letter of the abandoned basket, reactivation letter, etc.). Transaction letters are sent in response to the user's action (confirmation of order letter, notification of status, payment message, etc.).

The following Important Email Marketing Metrics exist:

- Email deliverability rate represents the number of emails that reach the users' inbox;
- Email open rate indicates the number of emails opened. A high open rate means that many people are interested in receiving your campaigns;
- Click-through rate defines how many users clicked on the links inside an email;
- Conversion rate is the percentage of recipients who clicked on a link and did what the sender was expecting them to do;
- Spam complaints are complaints that users may send to the server. They have a negative impact on both the email campaign and your sender reputation;

- Email bounce rate is a metric that shows whether a message was or was not delivered to the recipient;
- Unsubscribe rate defines how many users lost interest in your emails for different reasons and you may need to target another audience or change something in the existing offer.

All these indicators reflect performance and help optimize the e-mail marketing strategy[1].

Push notifications are user notifications in a browser or mobile application. They attract attention and increase sales in the niche of online sales. These alerts have a fairly high degree of CTR because they often surfaced above all the windows in the browser and remain in the lock screen on mobile devices. In this way, they increase the conversion and loyalty of consumers. However, due to numerous negative spam advertisements, the overall confidence of consumers in such alerts is reduced.

Mailings via SMS and various messengers are more successful than e-mails, because the message notification system works better than e-mails. This is due to the total volume of daily mail to these channels, as well as the presence of better filters, especially in Gmail boxes – mailings do not always get into incoming ones, more often they get into promotions or, worse, in spam. So the advantage of SMS and Messenger is a higher open rate. On the other hand, it is more difficult to obtain a telephone number from a user than an e-mail, but the relevance of the information in the first case is higher than in the second case. Because with a temporary mail services, the user can register at a temporary address, get a subscription bonus and not to visit your site again. To combat this, you can install a filter or an input mask in the "e-mail" field and make a two-step authentication, but this does not guarantee complete cleanliness of the registration list.

Despite the basic definition of personal sale as an oral presentation of the goods in an interview with one or more potential buyers for selling, In the digital environment, it is possible to create the appearance of the personal presence of a living person through robots and artificial intelligence[2].

At present, it is difficult to imagine an online store without an online consultant – a chatbot. They are mostly technical support, but they can also be programmed to sell products or services to the company. By collecting user data in the form of cookies, the system will be able to anticipate the desired positions that are most relevant to the user's previous search queries. Well-written dialogues create the appearance of communicating with the real person, which fuels the interest of the user and increases trust. In case the prepared phrases do not satisfy the potential consumer, the real manager enters the dialogue and completes the sale.

Mass distribution through various communication channels is easy to personalize. When writing the name of the sender it is better to indicate not just the name of the company, but also to introduce yourself. This will, firstly, differentiate your mailing from others, and, secondly, create the appearance of communicating with a real person. For example, for mailings from Coca-Cola, a good name of the sender will be Eugene from Coca-Cola, Maria from Coca-Cola, etc. When a subscriber decides whether to open a letter to him, he looks more at the sender's name than on the subject of the letter. Users are more important than the content of the letter. To achieve such a relationship with your audience, you have to work on the quality of the content inside the letter. If the mailing is useful, the letters will open independently of the topic.

In contrast to advertising, which motivates the consumer to acquire a certain type of goods or services and directly affects the individual, PR has a completely different mechanism of influence. Public relations are designed to create a positive, trusting attitude towards a company or brand. As a result of the correct conduct of PR campaigns, the consumer has the impression that he himself has concluded to become a client of the promoted company. In order for public relations to have the desired effect, there must be a long-term information flow that forms the right public opinion.

Starting a PR campaign on the Internet is necessary from the creation of a site. First, with the help of SEO and other technologies you can attract visitors to the site who learn about your company. Second, all other methods of PR on the Internet will necessarily require a site. If the user is interested in your company, the first thing he will do is look for you in search engines, which should not be difficult for him.

Publishing interviews and analytic articles means publishing online feature articles that refer to your company and link to the company's website. Articles can be posted free of charge or for money in catalogues of articles, various media, and online magazines.

---

[1] SendPulse, Google Support (2020). *What are Email Marketing Metrics? – Guide*. <https://sendpulse.com/support/glossary/email-marketing-metrics> (2020, May, 21).

[2] Kotler, Ph. (1984). *Marketing Essentials*. New Jersey: Prentice-Hall, 384.

PR and advertising are different things, and contextual advertising is usually used to promote different products, but it can be successfully used in a PR campaign online. For example, if a user sees advertisements with your company's logo when visiting many sites, he will know about the company from time to time.

Communicating with potential customers is the best way to announce your company. The organization of conferences, lectures, and seminars will make it possible to attract the attention of the Internet public.

The posting of positive information (rumors) on forums and blogs should also not be overlooked. Collaboration with influential bloggers, community and forum owners in publishing and disseminating information about a company is very useful, especially if the target audiences are correctly determined.

A distinguishing feature of PR on the Internet is the speed of dissemination of both positive and negative information. This rapid response to any event makes working with the press the most important aspect of PR on the Internet. Analytic articles, interviews, independent author's publications showing the openness of the company positively influence the image of the company and increase the loyalty of the consumer audience[1].

Social media, where millions of people usually spend their time, should never be forgotten. Creating a community and publishing information about the company, news, and various thematic articles will attract users of social media and will encourage them to disseminate materials about the company.

Compared to PR campaigns conducted by the media, PR on the Internet has many advantages, among which it should be emphasized:

relatively low cost of all online activities;

possibility to update information as needed;

free access to information regardless of the location of the user and time of day.

Key findings. The structure of the marketing communication system proposed by Philip Kotler is still valid today, but the instruments of implementation have changed considerably. If a company ignores its presence on the Internet, it may lose a significant number of potential customers, and therefore a profit. The first step in the online penetration strategy is to create and optimize the site, and then to disseminate information about it online and offline.

References:

1. Google LLC, Google Support (2020). *About Google Ads campaign types* <https://support.google.com/google-ads /answer/2567043?hl=en&ref_topic=3121941> (2020, May, 28). [in English].
2. Kondrateva, A. S. (2019). Ocenka effektivnosti razlichnyh vidov reklamy v internete pri prodvizhenii ekskljuzivnyh tovarov [Evaluation of the effectiveness of various types of Internet advertising in the promotion of exclusive products]. *Integracija nauk* [Integration of sciences], 1, 281-283. [in Russian].
3. ArtKlen (2020). *7 vidov reklamy v Internete* [7 types of Internet advertising]. <https://artklen.ru/blog/vidy-reklamy-v-internete> (2020, May, 24). [in Russian].
4. SendPulse, Google Support (2020). *What are Email Marketing Metrics? – Guide*. <https://sendpulse.com/support/glossary/email-marketing-metrics> (2020, May, 21). [in English].
5. Kotler, Ph. (1984). *Marketing Essentials*. New Jersey: Prentice-Hall. [in English].
6. Galljamova, D. A., Bajkova, I. V. (2018) Osobennosti PR-kampanii v internete. [Features of a PR campaign on the Internet]. *Informacionnye tehnologii. Problemy i reshenija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. (Ufa, 24-25 maja 2018 r.)* [Information technologies. Challenges and solutions: materials of the international scientific and practical conference. (Ufa, 24-25 May 2018)], *1*, 214-217. [in Russian].

[1] Галлямова, Д. А., Байкова, И. В. (2018) Особенности PR-кампании в интернете. *Информационные технологии. Проблемы и решения: материалы международной научно-практической конференции*. (г. Уфа, 24-25 мая 2018 р.), *1*, 214-217.

FINANCES AND ECONOMIC ANALYSIS

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.15

Iryna Ambroziak
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7332-8259
Nadiya Pylypiv, ScD in Economics
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9458-0218
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

METHODICAL APPROACHES, METHODS AND PRINCIPLES OF FORMATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SECURITY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Ірина Амброзяк
Надія Пилипів, д. е. н.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ, МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

The methodical approaches, principles, and methods of accounting and analytical support in the context of the economic security of agricultural enterprises are considered in the article. The methodical bases of the effective functioning of the accounting and analytical systems of the business entity are determined. Approaches to the functioning of the business entity in the enterprise management system have been developed. A number of basic provisions for a comprehensive study of accounting and analytical support in the context of economic security of agricultural enterprises need to use such methodological tools in order to study all the components of the formation and subsequent functioning of accounting and analytical support in the context of economic security of agricultural enterprises.
Keywords: accounting and analytical support, economic security, enterprise management system, accounting and analytical system, research methodology.

Постановка проблеми. Швидкі зміни, що відбуваються у сучасному ринковому середовищі змістили акценти у формуванні обліково-аналітичного забезпечення підприємств. Управлінські рішення, які ґрунтуються на результатах діяльності суб'єкта господарювання, фінансово-економічних операціях та пошук резервів для підвищення ефективності діяльності повинні спиратися на своєчасні повні та достовірні дані.

Вивчення обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства є складним питанням, при дослідженні якого необхідно звертати свою увагу на методичні аспекти. Сучасні методичні підходи, методи та принципи є давно відомими, дослідженими та прийнятими в науковій сфері, але вони недостатньо пристосовані до теперішнього мінливого середовища, в якому функціонують підприємства. Тому постає проблема удосконалення методичних підходів, методів та принципів обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням методологічного інструментарію вивчення дослідження методичних підходів, методів та принципів обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємств були предметом дослідження об'єктом

таких науковців, як: Т. М. Безродна, В. Г. Боронос, С. У. Гончаренко, М. Р. Гільміярової, С. Ф. Голова, П. Т. Колісніченко, І. І. Петриченко, А.С. Філіпенко та ін.

У більшості праць питання вивчення методологічного інструментарію розглядається за такими напрямами: 1) як наука про склад, структуру та організацію ведення господарської діяльності підприємства; 2) як комплекс способів, методів та процедур, що застосовуються у всіх сферах функціонування суб'єкта господарювання. Однак, вагомість та потрібність створення та удосконалення теоретико-методологічних основ, які впливають на формування обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки суб'єктів господарювання в теперішній час залишаються не до кінця вивченими, що підкреслює актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування методичних підходів, методів та принципів обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємств в умовах кризового стану зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом під час дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємств є детальне вивчення їх сутності та призначення в системі управління підприємством. Т. М. Безродна трактує обліково-аналітичне забезпечення як процес підготовки обліково-аналітичної інформації, забезпечення її кількості та якості, а сам термін "забезпечення" означає виконання, гарантування здійснення процесу постачання обліково-аналітичної інформації системі управління[1].

За твердженням М. Р. Гільміярової обліково-аналітичне забезпечення – це концептуальна модель, що складається із взаємопов'язаних обліково-аналітичних процедур та застосовується для забезпечення апарату управління корпорації необхідною інформацією[2].

На думку С. Ф. Голова, обліково-аналітичне забезпечення – це система збору, обробки, узагальнення подання та аналізу фінансової інформації, забезпечення її кількості і якості для ведення господарської діяльності, зокрема і її управління[3].

Звідси постає потреба у формуванні та постійному удосконаленню методологічного інструментарію, а саме методичних підходів, методів та принципів. Методологія (від грецьк. methodos – це шлях дослідження чи пізнання; logos – вчення) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання[4]. Головні теоретико-методологічні аспекти функціонування обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки зображені на рис. 1.

У методології дослідження провідну роль відводиться методологіним підходом. Підхід – це методологічна орієнтація вчителя, який спонукає до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності; сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого, що-небудь, ставлення до кого, чого-небудь[5]. Для дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства використовують такі підходи: системний, процесний, інноваційний, ієрархічний, гуманістичний та комплексний.

Системний підхід дає можливість узагальнити та здійснити оцінку результатів дослідження. Його зміст полягає в розгляді обліково-аналітичного забезпечення як системи, яка відображає взаємозв'язки та взаємозалежності усіх процесів, що відбуваються на суб'єкті господарювання. Під час вивчення даного питання вагоме місце займають фактори (економічні, правові, екологічні, соціальні та інші), які впливають на складові елементи обліково-аналітичної системи. Згідно системного підходу об'єкт дослідження розглядається як певна система пов'язаних між собою складових що безперервно взаємодіють один із одним. Застосування даного підходу спрямоване на отримання позитивного результату від процесу дослідження.

З метою формування ефективної обліково-аналітичної системи необхідно використовувати процесний підхід. В управлінні його сутність являє собою послідовність дій що утворюють певні цінності через обробку вхідних елементів.

---

[1] Безродна, Т. М. (2008) Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: визначення сутності поняття. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 10,* 58-62.

[2] Гильмиярова, М. Р. (2012). Концептуальная учетно-аналитическая модель денежных потоков корпоративних структур. *Дороги истории* <http://dorogiistorii.ru/doc/merkulov/researchjournal_cloud_2012.pdf> (2020, червень, 12).

[3] Голов, С. Ф. (2003) Управлінський облік. Київ: Лібра.

[4] Філіпенко, А. С. (2005). *Основи наукових досліджень.* Київ: Академвидав.

[5] Петриченко, І. І. (2013) Методологічні особливості дослідження ринку кормів. *Агроінком, 10/12,* 65-71.

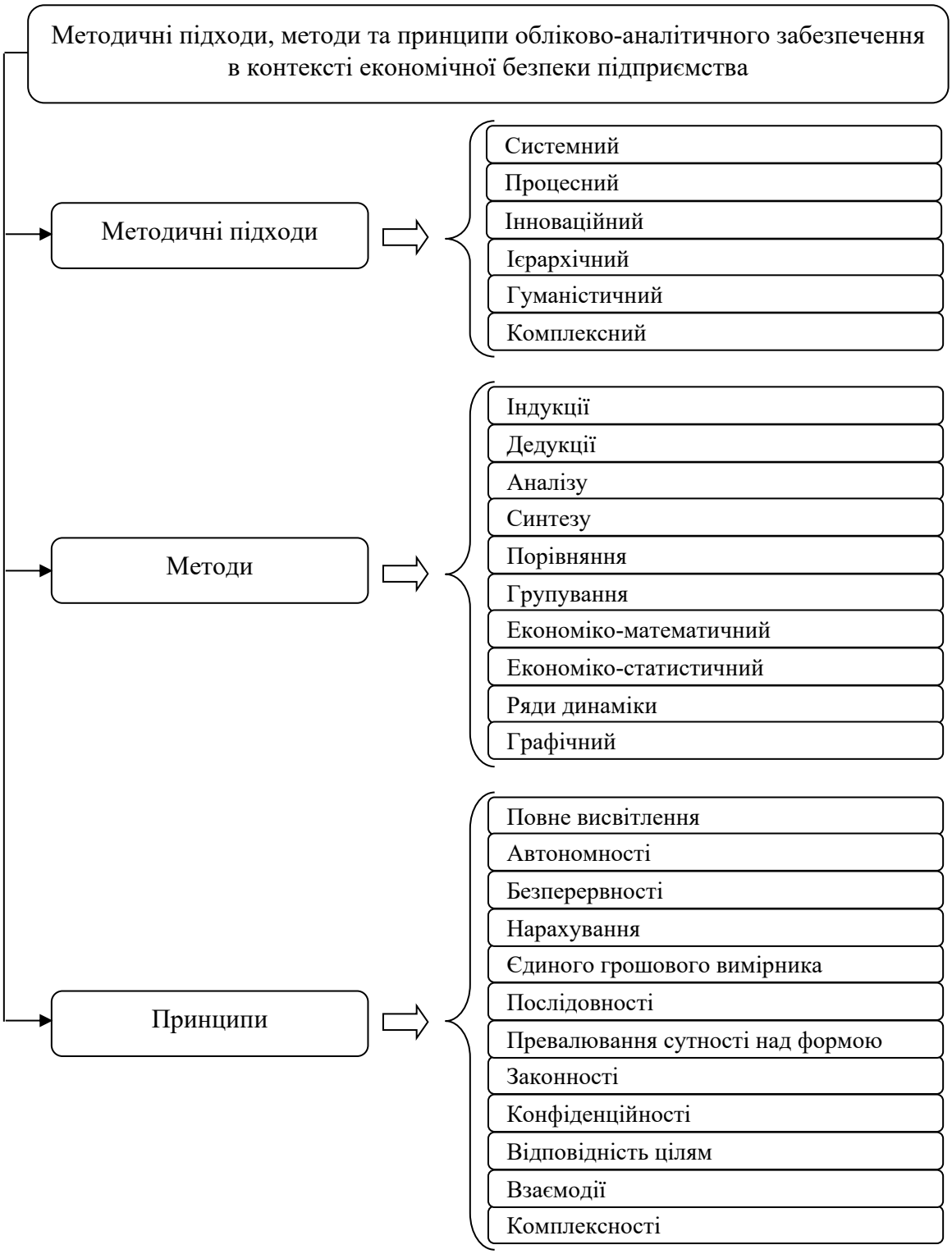

Рис. 1. Методичні підходи, методи та принципи обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства

Джерело: розроблено авторами.

Суть інноваційного підходу полягає у постійному пошуку сучасних та нових методів удосконалення обліково-аналітичного забезпечення підприємства. Для того, щоб суб'єкт господарювання працював ефективно він повинен у своїй діяльності застосовувати як сучасну техніку та технології у виробництві, так і під час збору, обробки та передачі інформації для забезпечення оптимального процесу функціонування.

Ієрархічний підхід використовують для структуризації та належного упорядкування управлінської системи. Створення складних управлінських систем на підприємстві потребує певного упорядкування та створення керуючої та керованої ланок. Саме тому головна мета ієрархічного підходу – це систематизувати та розбити управлінську систему на рівні. На вищих рівнях ієрархії застосовують узагальнені уявлення, які віддзеркалюють загальні особливості системи. На нижчих рівнях рівень деталізації збільшується і управлінську систему починають розглядати в розрізі окремих блоків.

Гуманістичний підхід застосовують для акцентування людини як головного елемента системи обліково-аналітичного забезпечення. А також для виділення антропогенного фактора як центрального для соціально-економічного удосконалення обліково-аналітичного забезпечення суб'єкта господарювання.

Комплексний підхід полягає у розгляді обліково-аналітичного забезпечення у контексті економічної безпеки як єдиного та системного процесу, що функціонує на підприємстві. Це допомагає усесторонньо дослідити усі фактори впливу та складові обліково-аналітичної системи.

Між вище дослідженими методологічними підходами функціонування обліково-аналітичного забезпечення наявний певний взаємозв'язок, що підсилює раціональність їх використання під час дослідження.

Вивчення економічної сфери проводиться за допомогою певних методів, які допомагають краще розкрити сутність та особливості будь-якого поняття. Метод (грец. methodos – спосіб пізнання) – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання; інструмент для рішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності[1].

У процесі дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства застосовують загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, групування, економіко-математичний, статистико-економічний, ряди динаміки, графічний.

Методи дедукції та аналізу застосовують для дослідження об'єкта за допомогою розділення його окремі деталі. Це дасть можливість здійснити аналіз складових елементів обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки під час господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Методи індукції та синтезу використовують для проведення узагальнюючих висновків про об'єкт вивчення, в даному випадку для дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємств в цілому.

Зіставлення однорідних економічних елементів за певний інтервал часу з метою проведення оцінки ефективності функціонування суб'єкта господарювання та аналізу показників результату діяльності використовують метод порівняння.

Метод групування полягає у об'єднані економічних показників у певні групи за наперед встановленими ознаками для вивчення взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними. При досліджені обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства порівнюють показники ефективності використання активів, фінансового стану, платоспроможності, ліквідності тощо.

Економіко-математичний метод дослідження застосовують для визначення оцінки фінансового стану, для розробки моделі функціонування ефективної обліково-аналітичної системи або ж створення нової економічної моделі системи управління діяльністю субота господарювання.

Економіко-статистичний метод використовується з метою вивчення масових явищ, фактів, процесів та служить для передчасного виявлення різних закономірностей та тенденцій їх розвитку. За допомогою даного методу можна виявити та зафіксувати кількісний вплив окремих чинників

[1] Колісніченко, П. Т. (2017). Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*, *16*, 38-44.

на досліджуваний результат, визначити основні фактори, що несуть свій вплив на змін, що відбуваються на суб'єкті господарювання в процесі його функціонування.

Ряди динаміки являють собою один із ефективних методів для проведення оцінки зміни економічних явищ та виявлення подальших тенденцій розвитку. Даний метод допомагає охарактеризувати динаміку зміни стану обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки суб'єкта господарювання в часі.

Графічний метод застосовується під час вивчення економічного процесу чи явища. Даний метод інтерпретує та наочно демонструє отримані наукові результати.

Дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства ґрунтується на певних принципових положеннях. Принцип – це сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності[1]. На думку В.Г. Бронос,а принципи – це специфічне поняття, в них міститься не стільки власне закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них[2].

При вивчені обліково-аналітичного забезпечення в системі управління підприємством, слід зазначити, що в основні даної економічної категорії лежить бухгалтерський облік. Тому дане дослідження необхідно проводити із урахуванням наступних принципів:

– принцип повного висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

– принцип автономності – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

– принцип послідовності – постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, міжнародними стандартами фінансової звітності та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку у державному секторі, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;

– принцип безперервності – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й надалі;

– принцип нарахування – доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

– принцип превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

– принцип єдиного грошового вимірника – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці[3].

Якщо ж досліджувати обліково-аналітичне забезпечення в контексті економічної безпеки, то до вищезазначених принципових положень необхідно додати принципи, які краще конкретизують вивчення саме поняття економічної безпеки, а саме: законності, конфіденційності, відповідності цілям, взаємодії, комплексності.

Принцип законності полягає у дотриманні правил правового характеру визначеними на законодавчому рівні. Всі господарські операції, які здійснюються на підприємстві повинні відповідати нормам, які встановлені правовими органами державними та місцевої влади.

Принцип конфіденційності забезпечує економічну безпеку підприємства. Він реалізується через нерозголошення комерційних таємниць менеджерами різного рівня управління та іншим персоналом суб'єкта господарювання.

Принцип відповідності цілям полягає у здійснені програмно-цільового керування та забезпечує чітку постановку цілей перед кожним суб'єктом господарювання та його структурними підрозділами.

---

[1] Zachosova, N., Babina, N., Zanora, V. (2018). Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems, 13 (4),* 119-130.

[2] Боронос, В. Г. (2011) *Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території.* Суми: Сумський державний університет.

[3] *Закон Про бухгалтерський облік та фінансову звітність України, 1999* (Верховна Ради України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#n83> (2020, червень, 21).

Згідно даного принципу поставлена мета має бути реально визначеною та досягнутою через запланований інтервал часу, і всі зусилля працівників мають бути направлені на її виконання.

Принцип взаємодії полягає у утворення взаємозв'язків між усіма елементами обліково-аналітичного забезпечення. Усі процеси та явища, що утворюються та відбуваються на підприємстві повинні гармонійно співіснувати між собою для того, щоб суб'єкт господарювання безперебійно провадив свою успішну діяльність.

Принцип комплексності полягає у всестороньому вивчені причино-наслідкових взаємозалежностей. Даний принцип допомагає розглянути обліково-аналітичного забезпечення у контексті економічної безпеки як єдиний та системний процес, що функціонує на підприємстві.

Використання вищезазначеного методологічного інструментарію дозволяє суб'єктам господарювання у процесі їх діяльності досягти високих та ефективних результатів.

Висновки. Процес дослідження обліково-аналітичного забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства включає в себе методологічні підходи, методи та принципи, які слугують науковим підґрунтям для вивчення усіх обліково-аналітичних процесів в системі управління суб'єктом господарювання.

Застосування усього методологічного інструментарію дасть можливість ефективно та продуктивно дослідити обліково-аналітичне забезпечення в контексті економічної безпеки підприємства. А також це допоможе удосконалити наявний сьогодні стан обліково-аналітичної системи під час господарської діяльності.

References:

1. Bezrodna, T. M. (2008). Accounting and analytical support for business management: defining the essence of the concept. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia* [Bulletin of the East Ukrainian National University. V. Dahl], *10/2*, 58-62. [in Ukrainian].
2. Hilmiyarova, M. R. (2012). Conceptual accounting and analytical model cash flows of corporate structures. *Dorogi istorii* [Ways of the history] <http://dorogiistorii.ru/doc/merkulov/researchjournal_cloud_2012.pdf> (2020, June, 20). [in Ukrainian].
3. Holov, S. F. (2003). *Upravlinskyi oblik* [Management Accounting]. Kyiv: Libra. [in Ukrainian].
4. Filipenko, A. S. (2005). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of Scientific Research]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
5. Petrychenko, I. I. (2013). Metodolohichni osoblyvosti doslidzhennia rynku kormiv [Methodological features of feed market research]. *Ahroinkom* [Agroincom], *10/12*, 65-71 [in Ukrainian].
6. Kolisnichenko, P. T. (2017). Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Scientific and methodological approaches to assessing the level of economic security of the enterprise]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], *16*, 38-44 [in Ukrainian].
7. Zachosova, N., Babina, N., Zanora, V. (2018). Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 13 (4), 119-130 [in English].
8. Boronos, V. H. (2011). *Metodolohichni zasady upravlinnia finansovym potentsialom terytorii* [Methodological principles for managing the financial potential of a territory]. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet. [in Ukrainian].
9. *Zakon Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini, 1999* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law About accounting and financial reporting in Ukraine, 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#n83> (2020, June, 21). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.16

Alyona Lesyuk
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9160-5894
Poltava State Agrarian Academy, Ukraine

IMPACT OF ACCOUNTS RECEIVABLE AND PAYABLE ON THE FINANCIAL CONDITION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

The article examines the economic content of the categories "accounts receivable" and "accounts payable". The methodological foundations of the formation of information on accounts receivable and payable in accounting are considered. The classification of external and internal factors affecting the number of receivables and payables is proposed. The expediency of a comprehensive assessment of receivables and payables of agricultural enterprises has been substantiated.
An assessment of the accounts receivable according to the system of relative indicators of agricultural enterprises in Ukraine, an assessment of the current accounts payable of agricultural enterprises of Ukraine, and an assessment of the effectiveness of the use of financial resources of agricultural enterprises in Ukraine have been made.
Keywords: accounts receivable, accounts payables, financial resources, financial condition, capital.

Problem statement. One of the conditions for improving the financial condition of agricultural enterprises is to ensure the optimal ratio of the level of receivables and payables.

Analysis of recent research and publications. Research of the theoretical foundations of the categories "accounts receivable" and "accounts payable", reflected in the scientific works of G. A. Kramarenko, A. E. Chorna; V. Potiy, G. Kulish and other scientists. At the same time, these scholars do not have a single point of view regarding the indicators for assessing receivables and payables. As well as the identification of external and internal factors affecting the number of receivables and payables. This determines the relevance of this study.

Purpose of the article. The purpose of the article is to disclose the essence of receivables and payables. Determine the influence of external and internal factors affecting the number of receivables and payables. To assess receivables and payables of agricultural enterprises in Ukraine.

Statement of the main research material. In modern economic conditions, an increase or decrease in receivables from agricultural enterprises has a significant impact on the turnover of capital, which is invested in their current assets and on their financial condition[1].

The methodological basis for the formation of information on accounts receivable in accounting and its disclosure in financial statements is determined by the Regulation (standard) of accounting 10 "Accounts receivable". In accordance with the Regulation (standard) of accounting 10, accounts receivable is the amount owed by debtors to the enterprise on a certain date. And debtors are legal entities and individuals who, due to past events, owe the enterprise certain amounts of cash, cash equivalents or other assets[2].

Accounts receivable – economic benefits in the future period, directly or indirectly create additional cash receipts.

Accounts receivable is one of the types of the least liquid part of the assets of an agricultural enterprise, which requires additional costs. The longer the period for repayment of receivables, the less income from invested funds. In addition, in conditions of inflation, funds depreciate.

---

[1] Лесюк, А. С. (2017). Оцінка дебіторської заборгованості сільськогосподарських підприємств України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Полтава, 20 квітня 2017 року). Полтава: РВВ ПДАА, *5*, 18-21.

[2] *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку*, 1999, *10 Дебіторська заборгованість* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99> (2020, July, 10).

An increase in accounts receivable negatively affects the lender's financial condition, which may lead to bankruptcy. Therefore, it is necessary to monitor the state of the debt, which will ensure the timely collection of funds.

The financial condition of agricultural enterprises in Ukraine is characterized by an increase in accounts receivable in the structure of their assets, which leads to a slowdown in the payment turnover of enterprises.

For the 2014 – 2018 accounts receivable of agricultural enterprises of Ukraine increased by 174419,5 million UAH (115,2 %). In 2014, receivables from agricultural enterprises in Ukraine amounted to – 151461,0 million UAH (56,6 % of the total current assets of agricultural enterprises in Ukraine), and in 2018 the receivables were – 325880,5 million UAH (49,8 %). An increase in accounts receivable in the structure of current assets of agricultural enterprises contributes to the occurrence of financial losses, risks and a deterioration in their financial condition (Figure 1).

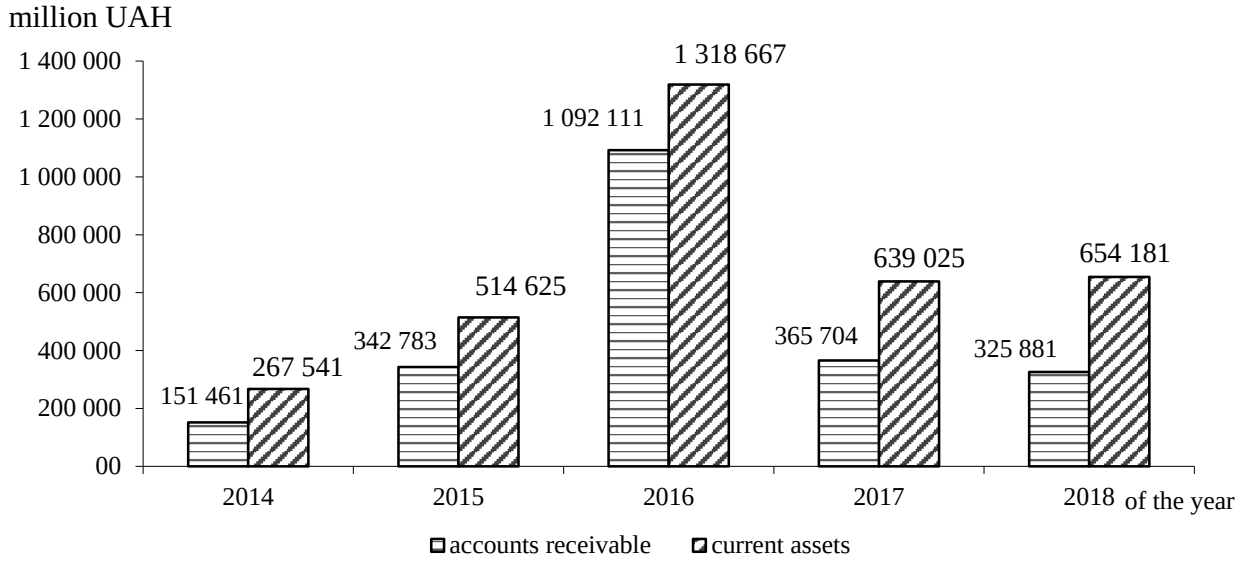

Fig. 1. Accounts receivable of agricultural enterprises of Ukraine in the structure of their current assets, 2014 – 2018 pp., million UAH

Source: designed by the author based on data[1]

In the course of the enterprise's activity, under the influence of external and internal factors, certain signs appear that characterize its unstable state:

- decrease in demand for the enterprises products;
- loss of consumers of the enterprises products;
- lower prices and profitability of production;
- irregularity of production;
- underutilization of production facilities;
- increase in production and sales costs;
- increase in the volume of illiquid circulating assets;
- violation of deadlines execution of obligations;
- decrease in quotations of securities (if any);
- job cuts;
- increased conflict in the collective of the enterprise;
- decrease in labor productivity[2].

[1] Державна Служба Статистики (2019). *Статистичний збірник Діяльність суб'єктів господарювання* <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm> (2020, July, 10).

[2] Lesyuk, A. S. (2017). The bankruptcy company: notion, signs and measures to prevent. *Proceedings of II International scientific conference "World Science in 2016: Results"*. Morrisville, Lulu Press, 36-38.

For the 2014 – 2018, the indicators of receivables of agricultural enterprises of Ukraine have mostly negative dynamics (Table 1).

Table 1

Assessment of receivables according to the system of relative indicators of agricultural enterprises in Ukraine, 2014 – 2018

Indicators	2014	2015	2016	2017	2018	Deviation of 2018 from 2014 (+, -)	
						absolute	relative, %
Net income (proceeds) from the sale of agricultural products	214972,5	366966,4	402597,4	452760,1	528657,8	313685,3	145,9
Average annual accounts receivable	124875,6	247121,8	717446,9	728907,6	345792,2	220916,6	176,9
Average annual amount of accounts payable	61341,4	104549,3	154551,4	179474,0	181458,0	120116,6	195,8
Average annual property value	351851,9	538226,0	1111582,0	1224466,6	947603,9	595752,0	169,3
Average annual value of current assets	231281,2	391082,9	916645,9	978846,2	646603,0	415321,8	179,6
Coefficient circulation of receivables	1,721	1,485	0,561	0,621	1,529	-0,192	x
Duration of one turnover (average return period) of receivables, days	209	242	642	580	235	26	12,4
Share of receivables in property, %	35,5	45,9	64,5	59,5	36,5	1,0	x
Share of receivables in current assets, %	54,0	63,2	78,3	74,5	53,5	-0,5	x
Ratio of accounts receivable and payable	2,036	2,364	4,642	4,061	1,906	-0,130	x
Ratio of accounts receivable to net income from sales of products (goods, works, services), %	58,1	67,3	178,2	161,0	65,4	7,3	x

Source: calculated by the author based on data[1]

Thus, the ratio of accounts receivable turnover decreased from 1,721 in 2014 to 1,529 in 2018, and the duration of one turnover of accounts receivable increased by 26 days (12,4 %). These dynamics is explained by an increase in the average annual value of accounts receivable by 176,9 % amid growth in net income from product sales by only 145,9 %. The share of receivables in property increased from 35,5 % to 36,5 %, while the share of receivables in current assets decreased from 54,0 % to 53,5 %. The indicator characterizing the ratio of accounts receivable to net income from product sales increased from 58,1 to 65,4 %, which is a sign of the deterioration of the state of settlements with debtors.

As a result of the outstripping growth of the average annual value of accounts payable by 195,8 % compared to the growth of the average annual value of accounts receivable by 176,9 %, the ratio of accounts receivable to accounts payable decreased from 2,036 to 1,906. If in 2014 for 1 UAH of accounts payable there were 2,04 UAH of receivables, then in 2018 – respectively 1,91 UAH, or less by 6,4 %.

So, because agricultural enterprises in Ukraine have large amounts of accounts receivable, which is growing every year, therefore, in the future, the issue of improving the state of settlement and payment relations remains relevant for them.

[1] Державна Служба Статистики (2019). *Статистичний збірник Діяльність суб'єктів господарювання* <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm> (2020, July, 10).

In modern economic conditions, an important element of a comprehensive assessment of the financial condition of agricultural enterprises is the assessment of accounts payable, namely: its composition, structure, dynamics and its ratio with accounts receivable[1].

Accounts payable are the amount of short-term obligations of the enterprise to suppliers, employees for wages, the budget and other financial obligations. The stability (sustainability) of the financial condition is characterized by the volume and qualitative composition of accounts payable, and its movement determines the state of payment discipline of enterprises[2].

Accounts payable is a source of coverage for current assets. The efficient use of borrowed funds provides additional economic benefits.

Accounts payable directly depends on the financial and economic activities of an agricultural enterprise, primarily on the production and sale of products.

The increase in accounts payable indicates the lack of own working capital.

The presence of accounts payable at the enterprise significantly affects the provision of working capital. Slow settlements to on its repayment, providing businesses with additional short-term financing options.

In most cases, enterprises independently resolve issues related to volumes, terms and forms of payments to suppliers[3].

For the 2014 – 2018, the indicators of accounts payable of agricultural enterprises have mostly positive dynamics (Table 2).

Thus, the turnover ratio of current accounts payable decreased from 2,462 in 2014 to 2,207 in 2018, and the duration of one turnover of current accounts payable, respectively, increased from 146 to 163 days. These dynamics is explained by the fact that for an increase in the cost of agricultural products sold by 165,1 %, the average annual value of the current accounts payable increased by 195,8 %.

The share of current accounts payable in the capital of the enterprise increased from 17,4 % in 2014 to 19,1 % in 2018, and in liabilities and collaterals increased from 16,0 to 18,6 %, this indicates an increase in the level of financial dependence of agricultural enterprises on creditor loans.

The indicator characterizing the ratio of current accounts payable to circulating assets increased from 26,5 to 28,1 %, this indicates a deterioration in the state of payment and settlement relations of agricultural enterprises. The same applies to the ratio of current accounts payable to net income from sales of products (goods, works, services), which increased from 28,5 % in 2014 to 34,3 % in 2018. As a result of the outstripping growth of the average annual value of current accounts payable (195,8 %) compared with the growth of the average annual value of accounts receivable (by 176,9 %), the indicator characterizing how much current accounts payable per 1 UAH of accounts receivable increased from 0,49 in 2014 up to UAH 0,52 in 2018, or 6,1 % (with an optimal level of about UAH 1). If in 2014, coefficient the ratio of the periods of repayment of receivables and current payables of agricultural enterprises was 1,432, then in 2018 it increased to 1,442.

So, the financial condition of agricultural enterprises in Ukraine is characterized by a stable trend towards an increase in the average annual value of accounts receivable and current accounts payable, as well as an increase in the average period of repayment of current accounts payable, the average period of repayment of accounts receivable. Growth in the average annual value of the current accounts payable of agricultural enterprises for 2014 – 2018 – 195,8 % due to the deterioration of the state of settlements with debtors. In the period under review, the current accounts receivable was more than the current accounts payable – this indicates that part of the current assets was withdrawn from the economic activities of agricultural enterprises and was in the turnover of debtors.

A stable financial condition of agricultural enterprises can be ensured through the efficient use of all types of resources[4].

---

[1] Лесюк, А. С. (2017). Оцінка кредиторської заборгованості як елемент комплексної оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств. *"Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю": Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 26 жовтня 2017 р. Полтава: ПДАА, 37-39.

[2] Крамаренко, Г. О., Чорна, О. Є. (2008). *Фінансовий аналіз*. Київ: Центр учбової літератури.

[3] Потій, В., Куліш, Г. (2010). Кредиторська заборгованість і її роль у формуванні капіталу підприємства. *Ринок цінних паперів в Україні*, *3-4*, 23-26.

[4] Томілін, О. О., Перетятько, Т. О. (2010). Основні напрямки фінансової стабілізації аграрних підприємств при загрозі банкрутства. *Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць.* В 9 т.,

Table 2

Assessment of current accounts payable agricultural enterprises of Ukraine, 2014 – 2018

Indicators	2014	2015	2016	2017	2018	Deviation of 2018 from 2014 (+, -)	
						absolute	relative, %
Net income (proceeds) from the sale of agricultural products	214972,5	366966,4	402597,4	452760,1	528657,8	313685,3	145,9
Cost of agricultural products sold	151037,8	231825,1	278375,7	328071,3	400452,2	249414,4	165,1
Average annual accounts receivable	124875,6	247121,8	717446,9	728907,6	345792,2	220916,6	176,9
Average annual amount of accounts payable	61341,4	104549,3	154551,4	179474,0	181458,0	120116,6	195,8
Average annual cost of capital	351851,9	538226,0	1111582,0	1224466,6	947603,9	595752,0	169,3
Average annual liabilities and collateral	382952,1	637216,4	1578489,3	1643224,6	975891,3	592939,2	154,8
Average annual current liabilities and collateral	138398,8	252987,8	724175,5	761069,1	417214,7	278815,9	201,5
Average annual value of current assets	231281,2	391082,9	916645,9	978846,2	646603,0	415321,8	179,6
Coefficient turnover of current accounts payable	2,462	2,217	1,801	1,828	2,207	-0,255	x
Duration of one turnover (average repayment period) of current accounts payable, days	146	162	200	197	163	17	111,6
Share of current payables in equity, %	17,4	19,4	13,9	14,7	19,1	1,7	x
Share of current accounts payable in liabilities and collateral, %	16,0	16,4	9,8	10,9	18,6	2,6	x
Share of current accounts payable in current liabilities and collateral, %	44,3	41,3	21,3	23,6	43,5	-0,8	x
The ratio of current accounts payable to current assets, %	26,5	26,7	16,9	18,3	28,1	1,6	x
The current accounts payable is accounted for 1 UAH of accounts receivable, UAH	0,49	0,42	0,22	0,25	0,52	0,03	6,1
The ratio of current accounts payable to net income from the sale of products (goods, works, services), %	28,5	28,5	38,4	39,6	34,3	5,8	x
Ratio of the ratio of periods of repayment of receivables and current payables	1,432	1,494	3,210	2,944	1,442	0,010	x

Source: calculated by the author based on data[1]

Дніпропетровськ: ДНУ, 265: VIII, 2252-2256. <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1562> (2020, July, 08).

[1] Державна Служба Статистики (2019). *Статистичний збірник Діяльність суб'єктів господарювання* <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm> (2020, July, 10).

The functioning of agricultural enterprises in Ukraine is aimed at obtaining a financial result (profit). Therefore, it is important to timely and high-quality assessment of the effectiveness of the use of available financial resources by enterprises' financial services. Evaluation of the effectiveness of the use of financial resources of agricultural enterprises makes it possible to determine how effectively agricultural enterprises use their own and borrowed capital. The main purpose of assessing the effectiveness of the use of financial resources is to increase the profitability of capital and ensure the stability of the enterprise[1].

For the 2014 – 2018, there is a tendency towards a decrease in the level of financial stability of agricultural enterprises in Ukraine (Table 3).

Table 3

Effective use of financial resources agricultural enterprises of Ukraine, 2014 – 2018

Indicators	2014	2015	2016	2017	2018	Deviation of 2018 from 2014 (+, -)
Financial leverage ratio	1,383	1,491	3,162	1,089	1,037	-0,346
Financial stability ratio	0,723	0,671	0,316	0,918	0,965	0,242
Long-term borrowing ratio	0,278	0,198	0,144	0,119	0,146	-0,132
Long-term liabilities and collateral ratio	0,278	0,166	0,053	0,124	0,164	-0,114
Current liabilities and collateral ratio	0,722	0,834	0,947	0,876	0,836	0,114
Total liquidity ratio	1,635	1,503	1,192	1,536	1,564	-0,071
Solvency ratio	0,058	0,049	0,018	0,048	0,052	-0,006
Return on assets	6,2	19,2	8,2	5,7	7,5	1,3
Net return on equity	13,4	46,8	28,1	17,1	15,4	2,0

Source: calculated by the author based on data[2]

So, according to the financial leverage ratio in 2014 for 1 UAH of equity capital there were 138,3 UAH borrowed capital, and in 2018 – 103,7 UAH. Accordingly, the value of the financial stability coefficient shows that in 2014 equity capital exceeded borrowed capital by 0,7 times, and in 2018 – 1 times.

A decrease in the ratio of long-term borrowing from 0,278 in 2014 to 0,146 in 2018 indicates a decrease in the dependence of agricultural enterprises on long-term external sources of financing. The values of the ratios of long-term liabilities and collateral and current liabilities and collaterals characterizing the structure of borrowed capital, in which long-term liabilities and collateral decreased from 27,8 % in 2014 to 16,4 % in 2018, and current liabilities – respectively increased from 72,2 % in 2014 to 83,6 % in 2018, which generally has a positive effect on the assessment of the financial stability of agricultural enterprises.

The actual value of the total liquidity ratio decreased from 1,635 in 2014 to 1,564 in 2018. Comparison of this indicator with the standard value (more than 1.0) indicates a high level of property solvency of agricultural enterprises in Ukraine. As of the end of 2014, the current assets of agricultural enterprises exceeded current liabilities and collateral by 1,64 times, and at the end of 2018 – by 1,56 times.

The solvency ratio decreased by 0,006: from 0,058 in 2014 to 0,052 in 2018 comparison of this indicator with the standard value (more than 0,1) indicates insufficient provision of funds for agricultural enterprises in Ukraine.

Return on assets increased from 6,2 % in 2014 to 7,5 % in 2018, which indicates an increase in the efficiency of using the assets of agricultural enterprises. Net return on equity increased from 13,4 % in 2014 to 15,4 % in 2018, which characterizes the efficiency of using equity capital invested in agricultural enterprises.

[1] Лесюк, А. С. (2017). Оцінка ефективності використання фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки"*, Львів, 18-19 травня 2017 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 261-262.

[2] Державна Служба Статистики (2019). *Статистичний збірник Діяльність суб'єктів господарювання* <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm> (2020, July, 10).

External factors affect the number of receivables and payables of agricultural enterprises in Ukraine (Figure 2).

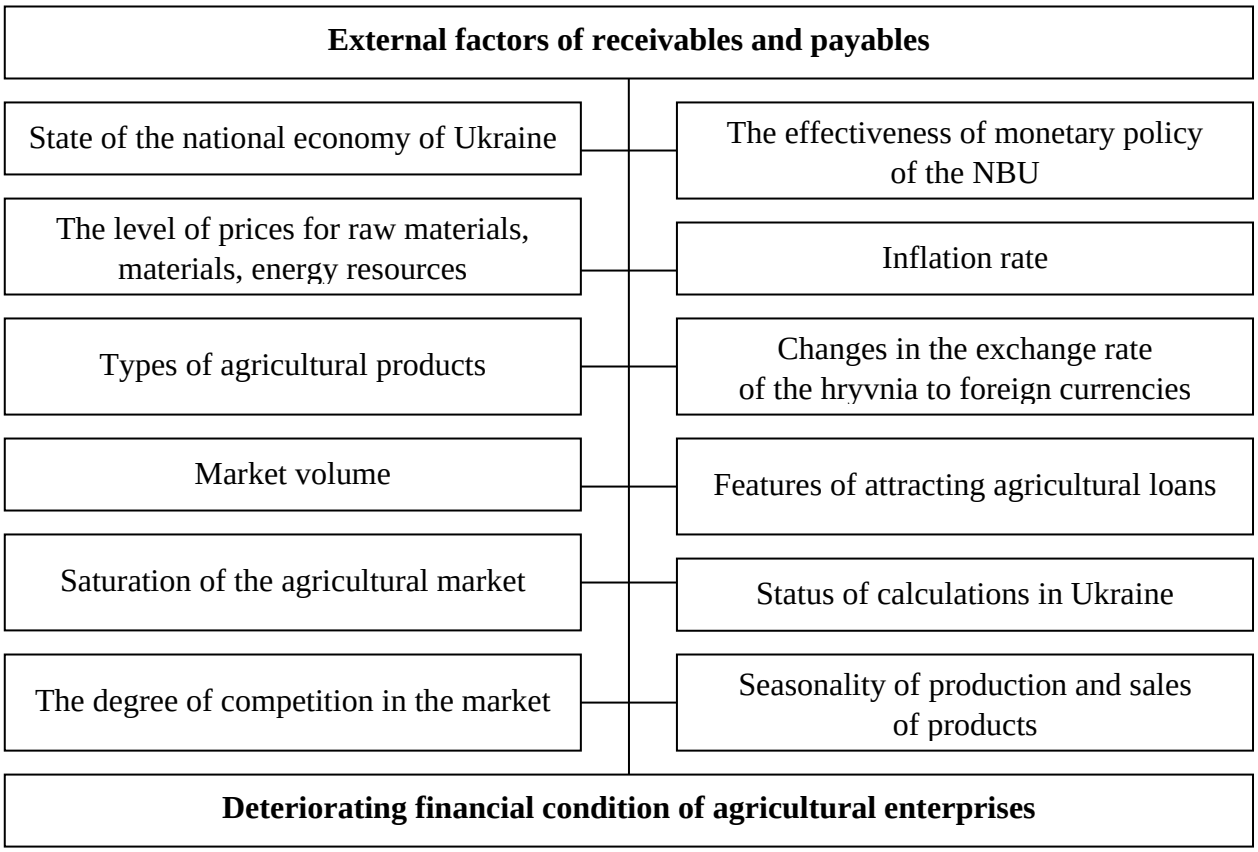

Fig. 2. Classification of external factors of the occurrence of receivables and payables of agricultural enterprises

Source: author development

The number of receivables of agricultural enterprises in Ukraine is influenced by internal factors (Figure 3).

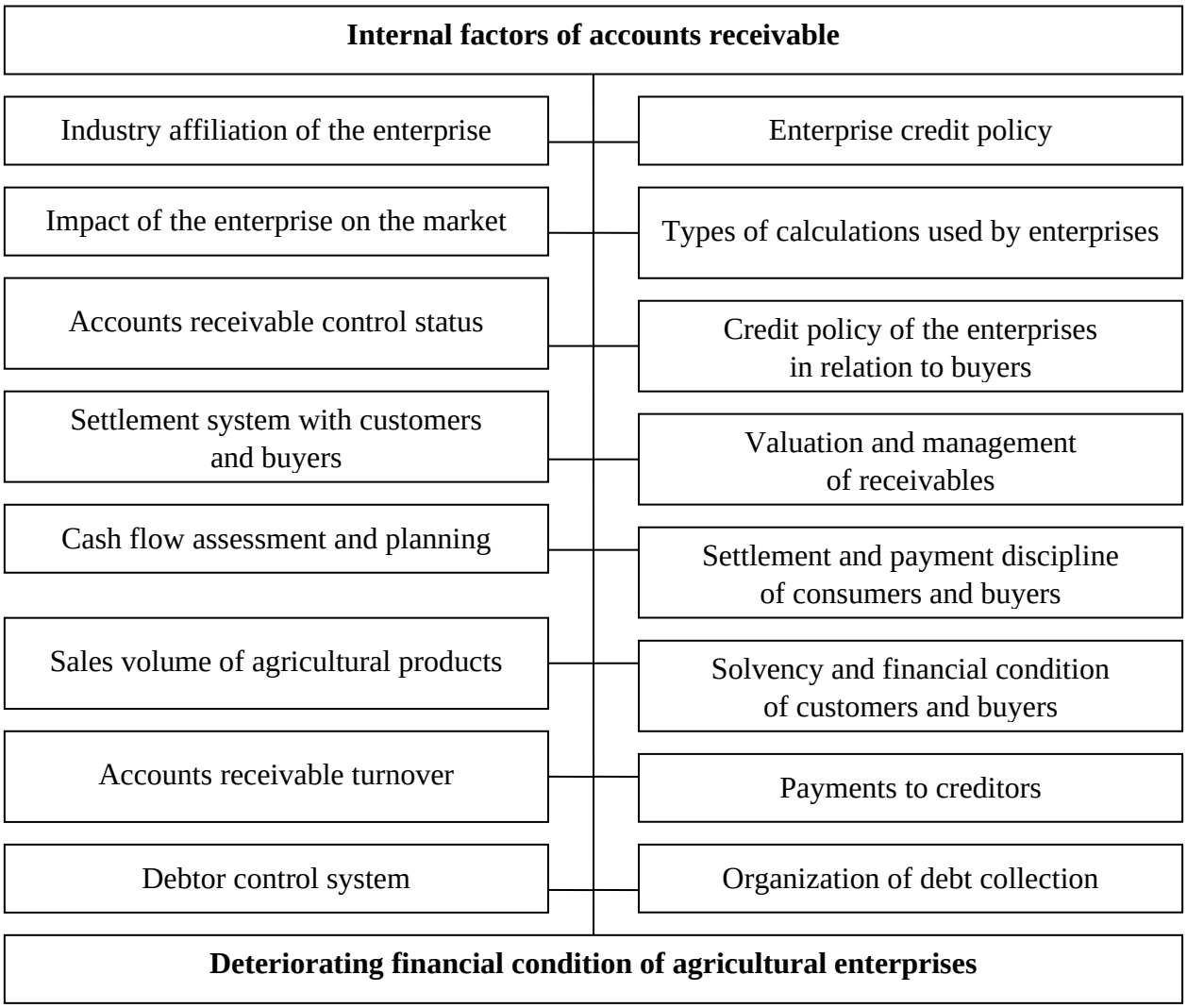

Fig. 3. Classification of factors of occurrence receivables agricultural enterprises

Source: author development

The amount of accounts payable of agricultural enterprises in Ukraine is influenced by internal factors (Figure 4).

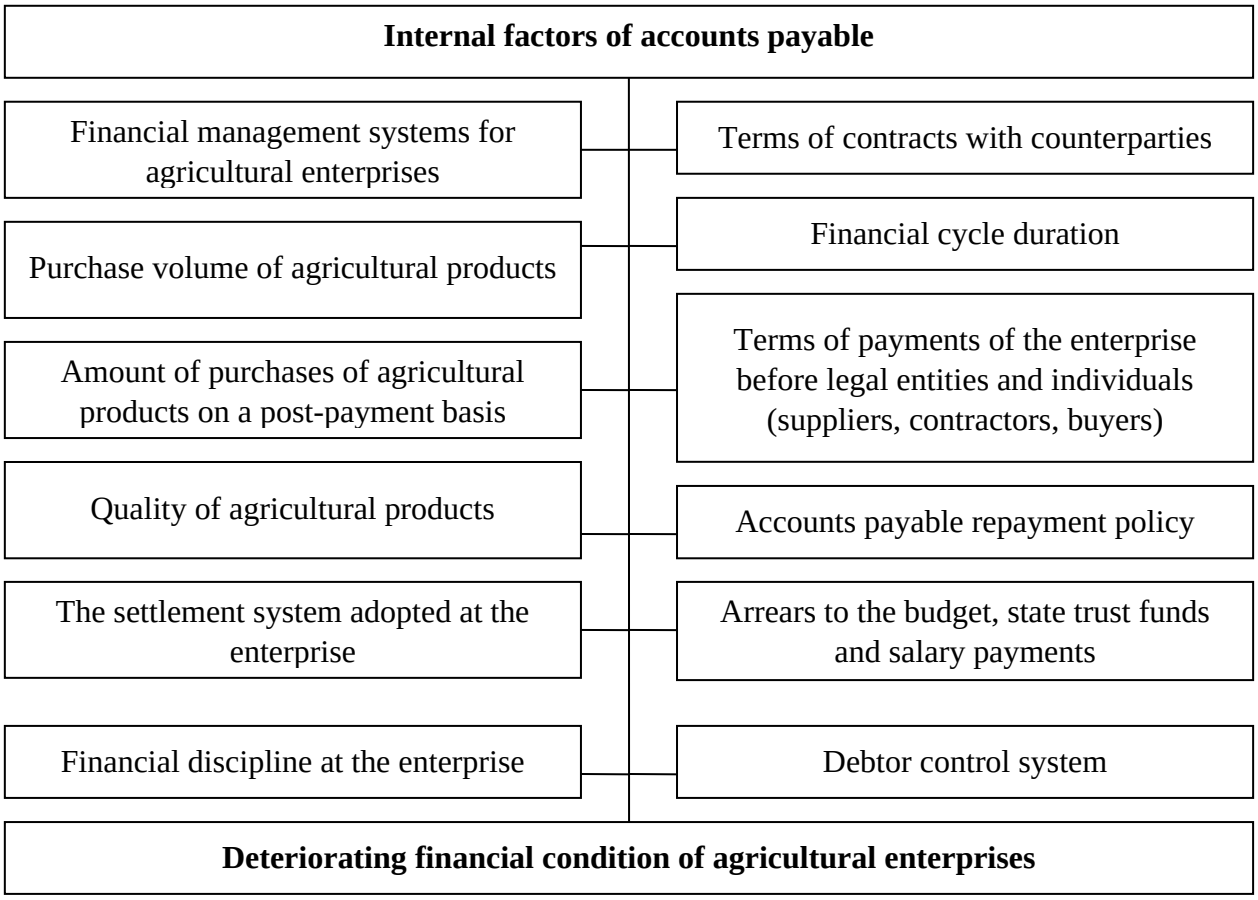

Fig. 4. Classification of factors of origin of accounts payable of agricultural enterprises

Source: author's development

So, the financial condition of agricultural enterprises is formed under the influence of external (independent of the financial and economic activities of an agricultural enterprise) and internal (directly dependent on the financial and economic activities of an agricultural enterprise) factors. The listed factors of the occurrence of receivables and payables of agricultural enterprises are interconnected and interact with each other.

Conclusions from the conducted research. Accounts receivable and payable, its composition and structure, dynamics of changes is an integral part of the financial and economic activities of agricultural enterprises. These indicators have a direct impact on the financial condition of agricultural enterprises, therefore it is necessary to monitor the level of debts and analyze them on time to reduce the risks of non-repayment of receivables and the creation of accounts payable. The most optimal is the excess of accounts receivable over accounts payable.

References:

1. Lesyuk, A. S. (2017). Otsinka debitorskoi zaborhovanosti silskohospodarskykh pidpryiemstv Ukrainy. [Assessment of receivables of agricultural enterprises in Ukraine]. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku, analizu ta kontroliu v sotsialno-oriientovanii systemi upravlinnia pidpryiemstvom: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Poltava, 20 kvitnia 2017 r).* [Actual problems and prospects for the development of accounting, analysis and control in a socially oriented system of enterprise management: materials of the III International Scientific and Practical Conference (Poltava, April 20, 2017)], *5*, 18-21. [in Ukrainian].
2. *Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku, 1999, 10 Debitorska zaborhovanist* (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Regulation (standard) of accounting, 1999, 10 Accounts receivable (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99> (2020, July, 10). [in Ukrainian].
3. Statystychnyi zbirnyk (2019) [Statistical Journal]. *Diialnist subiektiv hospodariuvannia* [Activities of Economic Entities]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm> (2020, July, 10). [in Ukrainian].
4. Lesyuk, A. S. (2017). The bankruptcy company: notion, signs and measures to prevent. *Proceedings of II International scientific conference "World Science in 2016: Results"*. Morrisville, Lulu Press, 36-38 [in English].
5. Lesyuk, A. S. (2017). Otsinka kredytorskoi zaborhovanosti yak element kompleksnoi otsinky finansovoho stanu silskohospodarskykh pidpryiemstv. [Accounts payable assessment as an element of a comprehensive assessment of the financial condition of agricultural enterprises]. *Problemy oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpryiemnytskoiu diialnistiu: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 26 zhovtnia 2017 r.* [Problems of accounting and analytical support of business management: materials of the II International Scientific and Practical Conference, October 26, 2017], 37-39. [in Ukrainian].
7. Kramarenko, H. O., Chorna, O. Ye. (2008). *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
8. Potii, V., Kulish, H. (2010). Kredytorska zaborhovanist i yii rol u formuvanni kapitalu pidpryiemstva [Accounts payable and its role in the formation of the enterprises capital]. *Rynok tsinnykh paperiv v Ukraini*. [Securities market in Ukraine], *3-4*, 23-26. [in Ukrainian].
9. Tomilin, O. O., Peretiatko, T. O. (2010). Osnovni napriamky finansovoi stabilizatsii ahrarnykh pidpryiemstv pry zahrozi bankrutstva. [The main directions of financial stabilization of agricultural enterprises under the threat of bankruptcy]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: zbirnyk naukovykh prats.* [Economics: problems of theory and practice: collection of scientific papers], *265*, 2252-2256. <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1562> (2020, July, 8) [in Ukrainian].
10. Lesyuk, A. S. (2017). Otsinka efektyvnosti vykorystannia finansovykh resursiv silskohospodarskykh pidpryiemstv Ukrainy. [Assessment of the efficiency of using financial resources of agricultural enterprises in Ukraine]. *Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsiinoi infrastruktury: vyklyky postindustrialnoi ekonomiky", Lviv, 18-19 travnia 2017 r.* [Materials of the IV International Scientific and Practical Conference "Problems of Formation and Development of Innovative Infrastructure: Challenges of the Post-Industrial Economy", Lviv, May 18-19, 2017], 261-262 [in Ukrainian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ ČASOPIS EKONOMIKY A MANAGEMENTU

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v prvním dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. února** a musí byt publikováné do dne **28. února**.

Články pro zveřejnění v druhém dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. dubna** a musí byt publikováné do dne **30. dubna**.

Články pro zveřejnění v třetím dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. června** a musí byt publikováné do dne **30. června**.

Články pro zveřejnění v čtvrtém dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. srpna** a musí byt publikováné do dne **31. srpna**.

Články pro zveřejnění v pátém dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. října** a musí byt publikováné do dne **31. října**.

Články pro zveřejnění ve šestém dílu časopisu jsou přijímány do dne **01. prosince** a musí byt publikováné do dne **31. prosince**.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název clanku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:
E-mail: publications@eujem.cz

Web: http://eujem.cz

Adresa:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé strance a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na strance http://www.apastyle.org.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděný v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dřivě v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterováný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěný v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použit další stránky:

- pro zdroje v ruštině: http://www.translit.ru,
- pro zdroje v ukrajinštině: http://www.slovnyk.ua/services/translit.php .

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozdělený podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantech po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Barney, J.B. (1996). *Gaining and sustaining competitive advantage*. Boston: Addison-Wesley, 140.
Barney, J.B. (1996). *Gaining and sustaining competitive advantage. Boston*: Addison-Wesley. [in English]

Хабермас, Ю. (2003). *Философский дискурс о модерне.* Москва: Весь мир.
Habermas, Ju. (2003). *Filosofskij diskurs o moderne* [Philosophical Discourse on Modernity]. Moscow: Ves' mir. [in Russian].

Belt, B., Brummer, C., Gorfine,D. (2012). *Crowdfunding: Maximizing the promise and minimizing the peril.* Washington, DC: Milken Institute, 5.
Belt, B., Brummer, C., Gorfine,D. (2012). *Crowdfunding: Maximizing the promise and minimizing the peril.* Washington, DC: Milken Institute. [in English]

Пашута, М.Т., Шкільнюк, О.М. (2005). *Інновації: понятійно-теормінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання:* навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури.
Pashuta, M.T., Shkilnyuk, O.M. (2005). *Innovaciyi: ponyatijno-terminologichnj aparat, ekonomichna sutnist ta shlyaxy stymulyuvannya:* navchanyj posibnyk [Innovations: the conceptual and therminological apparatus, the economic essence and ways of stimulation: the manual]. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury. [in Ukrainian].

Článek v časopise:
Andries, A.M. (2015). Nexus between concentration and fragility across EU banking systems. *Procedia Economics and Finance*, *32*, 1140 – 1147.
Andries, A.M. (2015). Nexus between concentration and fragility across EU banking systems. *Procedia Economics and Finance*, *no. 32*, 1140 – 1147. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55
Musilová, K. (2017). Mozhnosti aplikace konceptu postmaterialnigo shtepeni na substatnih urovnih. [The Possibilities and Limits of Applying the Concept of Postmaterial Cleavage on Sub-State Levels]. *Central European Political Studies Review, 19*(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Андрощук, Г.О. (2014). Інтелектуальна власність в наукоємних виробництвах і оборонній сфері в системі національної безпеки. *Наука та наукознавство*, *4,* 90-100.
Androshchuk, H.O. (2014) Intelektual'na vlasnist' v naukoyemnykh vyrobnytstvakh i oboronniy sferi v systemi natsional'noyi bezpeky [Intellectual property in knowledge based industries and the defense sector in the system of national security]. *Nauka ta naukoznavstvo*. [Science and Research], *no. 4,* 90-100 [in Ukrainian].

Dur, A., Baccini, L., Elsig, M. (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Database. *Review of International Organizations, vol.9(3),* 353-375.
Dur, A., Baccini, L., Elsig, M. (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Database. *Review of International Organizations, vol.9(3),* 353-375. [in English].

Teze a myšklenky konference:
Башлик, Д.О. (2015). Історичні передумови для сучасного економічного суперництва Японії та Китаю. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 жовтня 2015 р.),* 89-91.
Bashlik, D.O. (2015). Istorichni peredumovi dlya suchasnogo ekonomichnogo supernictva Yaponiy ta Kitayu. [Historical prerequisites for the current economic rivalry of Japan and China]. *Politologiya, filosofiya, sociologiya: konturi mizhdisciplinarnogo peretinu: materiali III Mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferencії (m. Odesa, 15-16 zhovtnya 2015 r.).* [Political science, philosophy, sociology: contours of the interdisciplinary section: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Odesa, October 15-16, 2015)], 89-91. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.
Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tlumachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. Pravove zhittya suchasnoї Ukraïni: materiali Mizhnarodnoї naukovoї konferencії profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.) [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:
Nozick, R. Anarchy, State and Utopia. *Wikipedia.* <http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc> (2017, липень, 01)
Nozick, R. Anarchy, State and Utopia. *Wikipedia.* <http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc> (2017, July, 01) [in English].

Феєр, О. (2016). Модернізація як економічна категорія. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 1(5), 70-74. <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2016/05/1-5-1-2016-11.pdf> (2017, липень, 03).
Feyer, O. (2016). Modernizaciya yak ekonomichna kategoriya [Modernization as an economic category]. *Naukovy`j visny`k Mukachivs`kogo derzhavnogo universy`tetu* [Scientific herald of Mukachevo State University], 1(5), 70-74. <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2016/05/1-5-1-2016-11.pdf> (2017, July, 03). [in Ukrainian].

Horn, H., Mavroidis, P.C., Sapir, A. (2009). Beyond the WTO? An anatomy of AU and US preferential trade agreements. *Bruegel.* <http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/bp_trade_jan09.pdf> (2017, July, 25).
Horn, H., Mavroidis, P.C., Sapir, A. (2009). Beyond the WTO? An anatomy of AU and US preferential trade agreements. *Bruegel.* <http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/bp_trade_jan09.pdf> (2017, July, 25). [in English].

Амосов, О.Ю., Гавкалова, Н.Л. (2011). Модернізація в Україні: шлях в майбутнє. *Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право.* Т.1, 4, 16-21. <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4383/4515> (2017, липень, 05).
Amosov, O.Yu., Gavkalova, N.L. (2011). Modernizaciya v Ukrayini: shlyax v majbutnye [Modernization in Ukraine: the way to the future]. *Strategiya rozvy`tku Ukrayiny. Ekonomika, sociologiya, pravo* [Strategy of development of Ukraine. Economics, sociology, law]. T.1, 4, 16-21. <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4383/4515> [in Ukrainian].

Definition of modernization. *Merriam-Webster, Inc. Dictionary.* <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization> (03 березня 2017).
Definition of modernization. *Merriam-Webster, Inc. Dictionary.* <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization> (03 березня 2017). [in English]. (2017, March, 03).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].
Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)
Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21)
Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.* <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf > (05 мая 2017)
Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'.* [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05)

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).
Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukrajini 2005 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01)

Dohody, konvence, doporučení:

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21 листопада 2016)

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> [in English]. (2016, November, 21)

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody:

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsiynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace

Dokumentace Mezinárodního soudu:

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998):

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998):

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí:

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ.
<http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first issue of the journal are accepted until **February, 1** and will be published until **February, 28**.

Articles for publication in the second issue of the journal are accepted until **April, 1** and will be published until **April, 30**.

Articles for publication in the third issue of the journal are accepted until **June, 1** and will be published until **June, 30**.

Articles for publication in the fourth issue of the journal are accepted until **August, 1** and will be published until **August, 31**.

Articles for publication in the fifth issue of the journal are accepted until **October, 1** and will be published until **October, 31**.

Articles for publication in the sixth issue of the journal are accepted until **December, 1** and will be published until **December, 31**.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: publications@eujem.cz

Web: http://eujem.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: http://www.apastyle.org

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

– Name of author/authors (transliterated);

– original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];

– original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];

– publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources http://www.translit.ru – for sources in Russian; and http://www.slovnyk.ua/services/translit.php — for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Barney, J.B. (1996). *Gaining and sustaining competitive advantage*. Boston: Addison-Wesley, 140.
Barney, J.B. (1996). *Gaining and sustaining competitive advantage. Boston*: Addison-Wesley. [in English]

Хабермас, Ю. (2003). *Философский дискурс о модерне.* Москва: Весь мир.
Habermas, Ju. (2003). *Filosofskij diskurs o moderne* [Philosophical Discourse on Modernity]. Moscow: Ves' mir. [in Russian].

Belt, B., Brummer, C., Gorfine,D. (2012). *Crowdfunding: Maximizing the promise and minimizing the peril.* Washington, DC: Milken Institute, 5.
Belt, B., Brummer, C., Gorfine,D. (2012). *Crowdfunding: Maximizing the promise and minimizing the peril.* Washington, DC: Milken Institute. [in English]

Пашута, М.Т., Шкільнюк, О.М. (2005). *Інновації: понятійно-теормінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання:* навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури.
Pashuta, M.T., Shkilnyuk, O.M. (2005). *Innovaciyi: ponyatijno-terminologichnj aparat, ekonomichna sutnist ta shlyaxy stymulyuvannya:* navchanyj posibnyk [Innovations: the conceptual and therminological apparatus, the economic essence and ways of stimulation: the manual]. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury. [in Ukrainian].

Journal article:
Andries, A.M. (2015). Nexus between concentration and fragility across EU banking systems. *Procedia Economics and Finance*, *32*, 1140 – 1147.
Andries, A.M. (2015). Nexus between concentration and fragility across EU banking systems. *Procedia Economics and Finance*, *no. 32*, 1140 – 1147. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55
Musilová, K. (2017). Mozhnosti aplikace konceptu postmaterialnigo shtepeni na substatnih urovnih. [The Possibilities and Limits of Applying the Concept of Postmaterial Cleavage on Sub-State Levels]. *Central European Political Studies Review, 19*(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Андрощук, Г.О. (2014). Інтелектуальна власність в наукоємних виробництвах і оборонній сфері в системі національної безпеки. *Наука та наукознавство*, *4,* 90-100.
Androshchuk, H.O. (2014) Intelektual'na vlasnist' v naukoyemnykh vyrobnytstvakh i oboronniy sferi v systemi natsional'noyi bezpeky [Intellectual property in knowledge based industries and the defense sector in the system of national security]. *Nauka ta naukoznavstvo*. [Science and Research], *no. 4,* 90-100 [in Ukrainian].

Dur, A., Baccini, L., Elsig, M. (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Database. *Review of International Organizations, vol.9(3),* 353-375.
Dur, A., Baccini, L., Elsig, M. (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Database. *Review of International Organizations, vol.9(3),* 353-375. [in English].

Conference paper:
Башлик, Д.О. (2015). Історичні передумови для сучасного економічного суперництва Японії та Китаю. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 жовтня 2015 р.),* 89-91.
Bashlik, D.O. (2015). Istorichni peredumovi dlya suchasnogo ekonomichnogo supernictva Yaponiy ta Kitayu. [Historical prerequisites for the current economic rivalry of Japan and China]. *Politologiya, filosofiya, sociologiya: konturi mizhdisciplinarnogo peretinu: materiali III Mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferencії (m. Odesa, 15-16 zhovtnya 2015 r.).* [Political science, philosophy, sociology: contours of the interdisciplinary section: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Odesa, October 15-16, 2015)], 89-91. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.
Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tlumachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. Pravove zhittya suchasnoї Ukraïni: materiali Mizhnarodnoї naukovoї konferencії profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.) [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:
Nozick, R. Anarchy, State and Utopia. *Wikipedia.* <http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc> (2017, липень, 01)
Nozick, R. Anarchy, State and Utopia. *Wikipedia.* <http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc> (2017, July, 01) [in English].

Феєр, О. (2016). Модернізація як економічна категорія. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 1(5), 70-74. <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2016/05/1-5-1-2016-11.pdf> (2017, липень, 03).
Feyer, O. (2016). Modernizaciya yak ekonomichna kategoriya [Modernization as an economic category]. *Naukovy`j visny`k Mukachivs`kogo derzhavnogo universy`tetu* [Scientific herald of Mukachevo State University], 1(5), 70-74. <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2016/05/1-5-1-2016-11.pdf> (2017, July, 03). [in Ukrainian].

Horn, H., Mavroidis, P.C., Sapir, A. (2009). Beyond the WTO? An anatomy of AU and US preferential trade agreements. *Bruegel.* <http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/bp_trade_jan09.pdf> (2017, July, 25).
Horn, H., Mavroidis, P.C., Sapir, A. (2009). Beyond the WTO? An anatomy of AU and US preferential trade agreements. *Bruegel.* <http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/bp_trade_jan09.pdf> (2017, July, 25). [in English].

Амосов, О.Ю., Гавкалова, Н.Л. (2011). Модернізація в Україні: шлях в майбутнє. *Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право.* Т.1, 4, 16-21. <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4383/4515> (2017, липень, 05).
Amosov, O.Yu., Gavkalova, N.L. (2011). Modernizaciya v Ukrayini: shlyax v majbutnye [Modernization in Ukraine: the way to the future]. *Strategiya rozvy`tku Ukrayiny. Ekonomika, sociologiya, pravo* [Strategy of development of Ukraine. Economics, sociology, law]. T.1, 4, 16-21. <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4383/4515> [in Ukrainian].

Definition of modernization. *Merriam-Webster, Inc. Dictionary.* <http://www.merriam-webster.com/ dictionary/ modernization> (03 березня 2017).
Definition of modernization. *Merriam-Webster, Inc. Dictionary.* <http://www.merriam-webster.com/ dictionary/ modernization> (03 березня 2017). [in English]. (2017, March, 03).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].
Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)
Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21)
Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.* <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf > (05 мая 2017)
Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'.* [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05)

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).
Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukrajini 2005 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01)

Agreements, conventions, recommendations
International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21 листопада 2016)
International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> [in English]. (2016, November, 21)

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).
Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Bilateral agreements
Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.
Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsiynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents
Documents of the International Court of Justice
Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> (12 вересня 2017)
Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.
The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries
Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).
Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).